

Продовольче самозабезпечення населення України

Мета статті — проаналізувати розвиток важливого напрямку забезпечення продовольчої безпеки України, його динаміки, стану, перспективи.

Методика дослідження. Загальнонаукові методи: абстрактно-логічний - для систематизації наявного теоретичного матеріалу; індукції й дедукції - для виведення загальних принципів з аналізу фактів; синтезу - для об'єднання елементів досліджуваної системи та її аналізу в цілому; порівняння - для оцінки одержаних показників. Використано статистичні дані, а також методичні підходи щодо оцінки продовольчого самозабезпечення.

Результати дослідження. Суттєва частка продовольчого споживання безоплатна (виробництво продовольства для самоспоживання, самозаготівлі, продовольча допомога). В Україні вона дорівнює одній шостій, а в сільській місцевості - третині всіх продуктів харчування. Господарства населення, виробляючи продовольчі продукти, чверть їх продають, 60% використовують для самоспоживання, 15% - допомога родичам.

Продовольча самозабезпеченість країни зростає при зменшенні споживання частки продовольчого імпорту. Імпортна політика повинна забезпечити національному споживачеві доступ до продуктів, що не виробляються у країні, але можливості імпортозаміщення потрібно реалізувати.

Елементи наукової новизни. Визначено, що за рахунок бюджетного фінансування доцільно створити й поступово реалізувати широкомасштабну програму продовольчої допомоги малозабезпеченим соціальним групам населення.

Недостатнє продовольче споживання значної частини українських громадян зумовлює необхідність розробки державної програми продовольчої допомоги малозабезпеченим верствам населення. Табл.: 6 Бібліогр.: 8.

Ключові слова: продовольча забезпеченість, самоспоживання, імпортозаміщення, продовольча допомога, національний споживач.

Пасхавер Борис Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: karsak@ukr.net

Постановка проблеми. Сучасна статистика, досліджуючи витрати і ресурси домогосподарств України, дає вартісну оцінку продовольчого споживання в цілому й окремо тієї його частини, яка придбана за гроші. Різниця цих оцінок - некуповане (нетоварне) споживання продовольчих продуктів, в якому виділяються дві можливості надходження: а) особисте селянське господарство та самозаготівлі (рибалка, мисливство, бортництво, збір грибів, ягід тощо); б) продовольча допомога від родичів і з інших джерел.

Ця частка продовольчого споживання відіграє помітну роль у розв'язанні проблем продовольчої безпеки у сьогочасній Україні, особливо в кризові періоди, що актуалізує необхідність аналізу її динаміки й перспектив розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внеску продовольчого самоспоживання у розв'язанні проблем продовольчої безпеки

присвячена значна частина наукової літератури, зокрема, капітальні дослідження О.І. Гойчук [4], О. Біттера [5], І.В. Свиноуса [6], І.В. Прокопи, Т.В. Беркути [7].

Мета статті — проаналізувати розвиток важливого напрямку забезпечення продовольчої безпеки України, його динаміки, стану, перспективи.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно зі статистичними дослідженнями доходів та витрат домогосподарств у 2016 році пересічний громадянин України споживав продовольчих продуктів на 37,4 грн за день, з яких за гроші куплено на 31,2 грн і на 6,2 грн — оцінка «натуральних» надходжень. Таким чином, 16,5% душевого добового раціону — безоплатні. Величина цього показника значно коливається за типами поселень: у великих містах лише 4,4%, у малих містах — 12,9, у сільській місцевості — 34,2%.

Частка некупованого харчування — один із показників рівня розвитку країни. У країнах, що розвиваються, значна питома вага

натурального (нетоварного) сільськогосподарського виробництва, тоді як у розинутих країн самоспоживання має лише невелику частку продовольчого забезпечення. Вирішальний фактор впливу на національні відмінності рівня продовольчого самоспоживання — урбанізація. Наразі частка сільського населення у світі — 47%, в Україні — 31, у США — 19%.

Інформація таблиці 1 дає уявлення про рівень та динаміку продовольчого самоспоживання в нашій країні. Передусім звертає увагу низхідна динаміка частки власно виробленої продукції у продовольчому споживанні. Така тенденція не є результатом зро-

стаючих доходів населення, нині вони менші, ніж у 1990 році. Але обсяги купівлі продовольчих товарів залежать не тільки від купівельної спроможності населення, а також від їхньої фізичної доступності. З розвитком ринкових відносин відійшли у минуле категорії постачання й товарний дефіцит (багаторазова різниця між цінами магазину та базару, порожні полиці тощо). Зростання фізичної доступності виявилось значнішим від доступності платоспроможної, що й пояснює зменшення частки некупованого продовольства. Відчутна також реакція цієї частки на періоди кризового занепаду.

1. Частка некупованого харчування в загальному обсязі продовольчого споживання населення України, %

Населення	1990 р.	1999 р.	2013 р.	2016 р.
Усього	24,1	35,6	13,8	16,5
Міське	14,1	22,1	6,1	7,7
Сільське	57,8	61,3	32,7	34,2

Джерело: Витрати і доходи домогосподарств України. Стат. щорічники за відповідні роки.

Значна різниця між частками самоспоживання в містах і селах привертає увагу до сучасного процесу урбанізації. Згідно з офіційною статистикою останніми роками темпи урбанізації в Україні незначні: в 2016 році питома вага сільського населення зменшилася на 0,5 проміле.

Таке зменшення — не результат міграції, а наслідок підвищеної смертності мешканців сільської місцевості. У 2016 році міста України від природного скорочення втратили 95,5 тис. осіб, або ж 3,3 проміле наявного населення; втрати сільського населення — 90,7 тис. осіб, що дорівнює 7,0 проміле наявної людності. У сільській місцевості більше людей похилого віку, але не тільки цим пояснюється підвищений показник смертності. У 2016 році рівень дитячої смертності у селах (діти до 1 року) був на 20% вищим ніж у містах.

Другим важливим фактором відмінностей у рівнях продовольчого самозабезпечення є диференціація доходів різних соціальних груп населення. У 2016 році при децильному групуванні домогосподарств різниця між душевим доходом у нижчому й вищому децилях дорівнювала 4,3 раза. Характерними ознаками такої диференціації були:

висока частка витрат на продовольство у бідних верствах населення — 64% від усіх споживчих витрат у першому децилі проти 49% в останньому;

висока частка витрат на ресторанне господарство у заможної групи населення —

7,5% продовольчих витрат у десятому децилі проти 1,3% у першому;

висока частка продовольчого самозабезпечення у незаможної групи — 20,3% всіх витрат на харчування у першому децилі та 9,0% — у десятому.

Ці особливості структури сімейних бюджетів зменшують відмінності продовольчого споживання порівняно з диференціацією доходів різнозабезпечених соціальних груп. Якщо пропорція душевих доходів першого й останнього децилів у 2016 році була більше ніж чотириразова, то грошові витрати на харчування однієї особи у десятому перевищують показник першого дециля менш ніж триразово. Незаможні верстви населення за рахунок вищої питомої ваги самозабезпечення, а також через купівлю дешевших продовольчих енергоносіїв зменшують своє відставання від забезпеченіших за енергетичною цінністю харчування. За душевим споживанням кілокалорій перший дециль відстає від останнього в 1,5 раза.

Сучасні статистичні обстеження дають можливість оцінити рівень продовольчого самозабезпечення по окремих продуктах, оскільки визначають частку спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих селянських господарствах.

Дані таблиці 2 показують продуктову самозабезпеченість населення України. Перші роки української державності були періодом зтяжної економічної кризи, останнім роком

якої був 1999-й (дно рецесії). У цьому році в сільській місцевості особисте селянське господарство забезпечувало селянам 62% загальних доходів. Його товарність була незначною: з державного продовольства 13% продавали, решта йшла на самоспоживання.

У поточному столітті відбувся процес економічного відновлення, доходи населення суттєво зросли. У сільській місцевості надходження від особистого селянського господарства у 2013 році (останній довоєнний) становили вже менше однієї чверті, а товарна частина цих надходжень досягла 43%. Економічні ускладнення воєнного часу зменшили реальні доходи населення, що

змусило його підвищити частку продовольчого самозабезпечення. Зокрема, в сільській місцевості продукція домогосподарства була реалізована на третину, а дві третини використані на самоспоживання.

Завдяки самозабезпеченню продовольчими продуктами зменшується розрив у рівнях продовольчого споживання між бідними та заможними верствами населення. При децильному групуванні домогосподарств за розмірами доходів останній дециль перевищує перший за показником душевих грошових витрат на харчування у 2,7 раза, а некупованого харчування – в 1,5 раза.

2. Частка спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих селянських господарствах, %

Продукти харчування	Усі домогосподарства			У тому числі у:								
				великих містах			малих містах			сільській місцевості		
	1999 р.	2013 р.	2016 р.	1999 р.	2013 р.	2016 р.	1999 р.	2013 р.	2016 р.	1999 р.	2013 р.	2016 р.
Хлібопродукти	8,0	0,7	0,7	0,7	0,0	0,0	4,0	0,2	0,1	19,2	1,6	1,6
М'ясопродукти	29,2	10,4	15,5	2,2	0,3	0,2	21,9	7,4	7,0	63,9	31,2	43,8
Рибопродукти	10,0	0,7	1,6	3,9	0,3	0,2	9,1	0,6	2,7	19,3	1,5	2,2
Молокопродукти	30,7	11,0	16,3	1,7	0,1	0,0	14,9	5,1	5,2	65,0	31,2	42,3
Яйця, шт.	30,9	16,8	35,3	3,7	0,7	0,7	25,5	4,7	19,8	78,1	45,3	90,6
Олія	3,6	0,1	0,0	0,6	0,0	0,0	3,0	0,0	0,0	8,1	0,2	0,1
Фрукти, ягоди	40,3	10,8	17,0	18,4	1,6	3,5	44,9	13,3	15,8	70,8	32,3	46,6
Картопля	66,7	48,9	65,5	20,8	4,6	4,7	66,2	45,9	55,1	92,4	86,4	100,0
Овочі та баштанні	51,9	26,3	34,9	19,3	3,4	4,6	53,2	26,8	30,3	82,8	55,0	71,7
Цукор, мед	6,8	2,5	4,5	2,7	0,5	0,8	7,4	3,1	3,7	11,4	4,3	8,3

Джерело: Витрати і доходи домогосподарств України. Стат. щорічники за відповідні роки.

Рівень самозабезпеченості продуктами харчування визначає не тільки статистика доходів і витрат населення. Органи статистики щорічно розраховують баланси надходжень та витрачання основних продовольчих продуктів, піднімаючи цю проблему на національний рівень. Із позиції країни в цілому продовольча самозабезпеченість – власне виробництво в обсягах споживання, її альтернатива – продовольчий імпорт.

Про рівень продовольчої самозабезпеченості України дає уявлення зіставлення обсягів виробництва і споживання (табл. 3). По всіх основних продовольчих групах крім рибопродуктів власне виробництво перевищує фонд споживання. Нестача рибопродук-

тів – наслідок занепаду рибного господарства: у 1990 році вилов риби та видобуток морепродуктів перевищував 1 млн тонн, наразі – у 12 разів менше.

Другий показник самозабезпеченості країни – співвідношення експорту й імпорту продовольчих товарів (табл. 4). На нинішній час зовнішня торгівля України налічує близько 150 найменувань агропродовольчих товарів, з яких більше половини мають від'ємне експортно-імпортне сальдо [8, с. 93], але домінуючі продукти (зернові та соняшник) забезпечують значну перевагу експортної виручки порівняно з імпортними витратами. Останніми роками ця перевага значно зросла.

3. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні

Продукти харчування	Виробництво, тис. т	Споживання, тис. т	Імпорт, тис. т	Споживання до виробництва, %	Імпорт до споживання, %
Хлібопродукти	5745	4309	12	75,0	0,3
М'ясопродукти	2324	2195	182	94,4	8,3
Рибопродукти	88	410	322	465,9	78,5
Молокопродукти	10382	8942	105	86,1	1,2

Яйця, млн шт.	15100	11416	87	75,6	0,8
Олія	5409	497	219	9,2	44,1
Фрукти, ягоди, виноград	2385	2119	732	88,9	34,5
Картопля	21751	5966	27	27,4	0,5
Овочі та баштанні	9998	6984	136	69,9	2,0
Цукор	2021	1420	5	70,3	0,4
По перерахованих продуктах	x	x	x	x	12,1

Джерело: Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України. - Стат. зб. / Держстат України. — К., 2017. - С. 39-49.

4. Зовнішня торгівля агропродовольчими продуктами в Україні

Продукти харчування	Експорт			Імпорт		
	2010 р., тис. т	2016 р., тис. т	2016 р., до 2010 р., %	2010 р., тис. т	2016 р., тис. т	2016 р., до 2010 р., %
М'ясопродукти	48	303	631,3	378	182	48,1
Молокопродукти	956	434	45,4	273	105	38,5
Яйця	75	112	149,3	7	5	71,4
Зернові	14239	41451	291,1	175	240	137,1
Картопля	8	5	62,5	30	27	90,0
Овочі та баштанні	335	224	66,9	311	136	43,7
Плоди, ягоди, виноград	353	283	80,2	1130	732	64,8
Цукор, кондитерські вироби	65	505	776,9	90	5	56
Олія	2850	5104	179,1	319	219	68,7
Усі агропродовольчі продукти, млн дол. США	9935	15282	153,8	7514	3891	51,9

Джерело: Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України. - Стат. зб. / Держстат України. — К., 2017. - С. 39-49.

Такому висновку дещо суперечать дані продовольчої торгівлі (табл. 5). З одного боку, вони доводять про відносно малу імпорتنу залежність агропродовольчого комплексу порівняно з іншими галузями, які працюють на споживчий ринок. З іншого — звітність торгових підприємств фіксує стійку

тенденцію до зростання імпортозалежності продовольчої торгівлі. Неузгодженість інформації таблиць 4 і 5, на нашу думку, пояснюється високим рівнем девальвації гривні, через яку темпи зростання цін на імпортовану продукцію вищі ніж на вітчизняну.

5. Частка продажу споживчих товарів, вироблених на території України, через торгову мережу підприємств, %

Товари	2000 р.	2010 р.	2016 р.
Усього	75,3	64,3	55,8
Продовольчі	93,2	88,2	84,8
Непродовольчі	58,7	50,0	35,6

Джерело: Статистичні щорічники України за відповідні роки.

Якщо країна прагне досягти продовольчої самозабезпеченості, то який рівень імпортозалежності може вважатися припустимим? Нині у світі діє процес глобалізації, характерною рисою якого є випереджаючі темпи зростання зовнішньої торгівлі порівняно з темпами збільшення обсягів виробництва. Так, за 16 років поточного століття світовий ВВП зростав середньорічним темпом у 2,8%, а світовий імпорт товарів та послуг — у 4,1%. Частка продовольчих товарів у світовому імпорті за цей період була майже постійною

(9%), тобто ця частина зовнішньої торгівлі теж мала високі темпи збільшення.

В Україні площа сільськогосподарських угідь із розрахунку на одну особу значно перевищує світовий показник, що повинно забезпечувати низьку продовольчу імпортозалежність. У 1990 році імпортоване продовольство дорівнювало 5% продовольчого споживання українського населення, тепер, як впливає з даних таблиці 5, — втричі більше. Така тенденція — результат активізації зовнішньоекономічної діяльності Украї-

ни, але частково її можна пояснити згаяними можливостями імпортозаміщення.

На жаль, поки що не існує методики поділу імпорту на критичний (незамінний) і аналогічний продукції власного виробництва. Теоретично бажана імпортна політика має забезпечити вітчизняному споживачеві доступ до всього найкращого у світі, але одночасно кожна можливість імпортозаміщення повинна бути реалізована.

Суттєвий канал безоплатного продовольчого споживання – різні форми продовольчої допомоги, в якій значна чисельність населення має нагальну потребу. Про необхідність та недостатність такої допомоги свідчить медична звітність, яка фіксує причини смерті померлих і має позицію «голод, недостатність харчування». У 2014 та 2015 роках зареєстровано по 37 випадків голодної смерті. Цифри невеликі, але вони компрометують систему соціального захисту.

Наразі головний адресант продовольчої допомоги – родичі. Офіційна статистика в

2016 році оцінює цей вид некупованого харчування у 20 млрд грн, але не наводить чисельність адресатів. Судячи з цих цифр, вироблені в господарствах населення продовольчі продукти, що використані для споживання, мають такі приблизні пропорції: 25% продається, 60 – самоспоживається, 15% – дарується родичам.

Некуповане продовольче споживання здійснюється також за рахунок благодійних коштів, на які організуються пункти безоплатного харчування, але ця форма досягнення продовольчої безпеки має незначні обсяги.

Україна потребує започаткування й розвитку програми державної продовольчої допомоги і в такому випадку гідним прикладом для наслідування варто обрати федеральну продовольчу програму США, яка діє вже давно, та зі зростанням життєвого рівня в країні не скорочується, а розширюється, є фактором його росту.

6. Федеральна продовольча програма США

Показник	Учасники програм, млн			Вартість програм, млрд дол.		
	1990 р.	2000 р.	2015 р.	1990 р.	2000 р.	2015 р.
Продовольчі талони (SNAP)	20,0	17,2	45,8	14,1	15,0	69,7
Шкільний ленч (NSLP)	26,1	29,9	34,1	3,2	5,5	11,7
Шкільний сніданок (SB)	4,1	7,6	14,1	0,6	1,4	3,9
Жінки, немовлята, діти (WIC)	4,5	7,2	8,0	1,6	2,9	4,2
Діти та літні (CACFP)	1,5	2,7	4,1	0,7	1,5	3,0

Джерело: Statistical Abstract of the United States 2017. – Р. 380.

За чверть століття душевий розмір американського ВВП у зіставних цінах збільшився на 42%, що, безумовно, поліпшило доступність продовольчого споживання. Але зростаючі соціальні стандарти вимагають розширення програми продовольчої підтримки споживачів, яка в США визнається не тільки соціальним заходом, а також складовою аграрної політики, шляхом підвищення продовольчого попиту. За період, що аналізується, чисельність реципієнтів програм безоплатного харчування подвоїлася, а бюджетні асигнування цих програм збільшилися майже у 5 разів. Нині близько 5% національного продовольчого споживання в США сплачується коштами державного бюджету

як допомога малодохідним верствам населення.

Висновки. Згідно зі світовим досвідом зростання доходів населення зменшуватиме частку самозабезпечення у продовольчому споживанні. Але в найближчій перспективі безоплатне харчування відіграватиме значну роль у справі забезпечення продовольчої безпеки, а тому заслуговує державного сприяння та підтримки.

Україні доцільно за рахунок бюджетного фінансування створити й поступово розвивати широкомасштабну програму продовольчої допомоги малозабезпеченим соціальним групам населення, що буде гідним на прямом наздоганяючої економіки, бажаної та обіцяної.

Список бібліографічних посилань

1. Бюджети сімей робітників, службовців, колгоспників і пенсіонерів. – Стат. зб. / Держкомстат України. – К., 1991. – 95 с.
2. Статистичний щорічник України за 2016 р. – К., 2017. – 612 с.
3. Statistical Abstract of the United States. – 2017. – 1012 р.
4. Гойчук О. І. Продовольча безпека / О. І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.

5. Биттер О. А. Рівень життя сільського населення: проблеми і перспективи / О. А. Биттер. — Львів : Українські технології, 2005. — 288 с.
6. Свиноус І. В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств / І. В. Свиноус. — К. : ТОВ "Аграр Медіа Груп", 2010. — 414 с.
7. Прокопа І. В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута. — К.: Ін-т економіки та прогнозів. НАН України, 2011. — 240 с.
8. Олефір В. К. Оцінка імпортозалежності ринку продовольчих товарів України / В. К. Олефір // Економіка і прогнозування. — 2016. — № 4. — С. 91-105.

Paskhaver B.Yo. Food self-providing of the population of Ukraine

The purpose of the article is to analyze development of an important direction in the food security ensuring of Ukraine, its dynamics, state, perspectives.

Research methodology. General scientific methods: abstract and logical - for systematization of available theoretical material; induction and deduction - for deriving general principles in fact analysis; synthesis - for combining elements of the investigated system and its analysis in general; comparison - to evaluate the obtained indicators. Statistical data as well as methodological approaches to self-sufficiency evaluation have been used.

Research results. An essential part of food consumption is free (food production for self-consumption, self-preparation, food aid). In Ukraine, it is one sixth, and in rural areas - one third of all food products. Private households sell a quarter of products, 60% of it use for self-consumption, 15% - for help to relatives.

The country's food self-providing increases with a reduction in consumption of food imports. Import policy should provide the national consumer with access to products that aren't produced in the country, but the possibility of import substitution needs to be realized.

Elements of scientific novelty. There's been determined the expediency for creation and gradually realization of a large-scale program of food aid for low-income social groups of the population at the expense of budget financing.

The deficient food consumption of a large part of Ukrainians necessitates development of a state program of food aid for low-income groups of the population. Tabl.: 6. Refs.: 8.

Keywords: food providing, self-consumption, import substitution, food aid, national consumer.

Paskhaver Borys Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, leading research fellow, department of business entities and economic methods in the AIC, Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine (26, Panas Myrnyi st., Kyiv)
E-mail: karsak@ukr.net

Пасхавер Б.И. Продовольственное самообеспечение населения Украины

Цель статьи — проанализировать развитие важного направления обеспечения продовольственной безопасности Украины, его динамики, состояния, перспективы.

Методика исследования. Общенаучные методы: абстрактно-логический — для систематизации имеющегося теоретического материала; индукции и дедукции — для вывода общих принципов относительно анализа фактов; синтеза — для объединения элементов исследуемой системы и ее анализа в целом; сравнения — для оценки полученных показателей. Использованы статистические данные, а также методические подходы к оценке продовольственного самообеспечения.

Результаты исследования. Существенная доля продовольственного потребления бесплатная (производство продукции для самопотребления, самозаготовки, продовольственная помощь). В Украине она равна одной шестой, а в сельской местности — трети всех продуктов питания. Хозяйства населения, производя продовольственные продукты, четвертую часть их продают, 60% используют для самопотребления, 15% — помощь родственникам.

Продовольственная самообеспеченность страны возрастает при уменьшении потребления доли продовольственного импорта. Импортная политика должна обеспечить национальному потребителю доступ к продуктам, которые не производятся в стране, но возможности импортозамещения нужно реализовать.

Элементы научной новизны. Определено, что целесообразно за счет бюджетного финансирования создать и постепенно реализовать широкомасштабную программу продовольственной помощи малообеспеченным социальным группам населения.

Недостаточное продовольственное потребление значительной части украинских граждан обуславливает необходимость разработки государственной программы продовольственной помощи малообеспеченным слоям населения. Табл.: 6. Библиогр.: 8.

Ключевые слова: продовольственная обеспеченность, самопотребление, импортозамещение, продовольственная помощь, национальный потребитель.

Пасхавер Борис Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела форм и методов хозяйствования в агропродовольственном комплексе, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: karsak@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 06.12.2017 р.

Фахове рецензування: 08.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Пасхавер Б. Й. Продовольче самозабезпечення населення України / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. — 2018. — № 1. — С. 5.

*

М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор

Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств

Мета статті - розгляд існуючих проблем та перспектив розвитку особистих селянських господарств з урахуванням формування сімейних ферм і розширення підприємницької діяльності в умовах формування середнього класу серед сільського населення.

Методика дослідження - діалектичний метод пізнання для аналізу наукових праць вчених щодо проблематики розвитку особистих селянських господарств в Україні, а також стосовно зарубіжного досвіду; метод емпіричного дослідження щодо оцінки сучасного стану й розвитку об'єкта дослідження.

Результати дослідження. Обґрунтовано теоретико-методичні засади й визначено особливості розвитку особистих селянських господарств в аграрному секторі економіки України з окресленням перспективи їх інституціоналізації в організовану систему ринку шляхом перетворення зокрема у сімейні ферми; дана оцінка стану «особистого» сектора аграрної економіки з визначенням його ресурсного потенціалу, а також аналізом результатів господарювання.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо визначення місця і ролі особистих селянських господарств в аграрному секторі, а також окреслені перспективи, критерії, елементи механізму їх формалізованого представлення на ринку в якості сімейних фермерських господарств.

Практична значущість. Розглянуті теоретико-методичні положення складають методологічну базу для формування методичних підходів для розробки програмних документів й запровадження політики регулювання підприємницької діяльності в сегменті аграрного мікропідприємництва. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: господарства населення, особисті господарства, підприємництво, підприємство, трансформація.

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: spikuliak@ukr.net

Постановка проблеми. Трансформації розвитку вітчизняного агрогосподарського комплексу спричинили формування ринкової системи господарського порядку, у якій особливе місце займають особисті селянські господарства, зокрема господарства населення. Протягом тривалого часу вони відіграють вагомий роль у виробництві сільськогосподарської продукції та забезпеченні розвитку сільських територій України. У 2016 р. господарствами населення вироблено 46 % валової сільськогосподарської продукції. Крім того, 97% картоплі, 88 — овочів та плодоягідних культур, 80 — молока, 70 — м'яса ВРХ, 56% м'яса свиней. Діяльність господарств населення забезпечує збереження й розвиток сімейної форми господарювання, самозайнятості членів селянських сімей та одержання ними додаткового доходу, а також розвиток сільських територій.

Основною організаційною формою господарств населення, що займаються виробни-

цтвом сільськогосподарської продукції, є особисті селянські господарства, яких нині в Україні налічується понад 4 млн, площа їхніх земельних ділянок становить 6,5 млн га землі, половина якої використовується для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Це зумовлює соціально-економічне значення таких господарств, як чинника збереження землеробських і культурних традицій українського селянства.

В чинному законодавстві та в працях науковців вживається категорія «особисте селянське господарство». Згідно із ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» особисті селянські господарства — це господарства, діяльність яких ведеться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально, або особами, які перебувають у сімейних родинних відносинах і спільно проживають із метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і наданих послуг із використанням майна особис-

того селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [7].

У світовій практиці розвиток сільського господарства пов'язується з розвитком сільських територій. Практика розбудови аграрного сектора в переважній більшості країн світу дає підстави стверджувати, що базовим підприємницьким чинником його конкурентоспроможного, сталого розвитку виступають «малі» форми, зокрема сімейні ферми, які можна вважати аналогом вітчизняних особистих селянських господарств. Хоча зазначимо, що певна аналогія проглядається лише в межах загальноекономічної оцінки їх ролі у забезпеченні продовольчої безпеки, наповнення внутрішнього ринку сільськогосподарською продукцією, всі інші аспекти, як — от державна фінансова підтримка, інституційне забезпечення — відрізняються в гірший бік.

В Україні чисельність особистих селянських господарств скорочується, а їхня частка у виробництві сільськогосподарської продукції — зменшується. Протягом 2011 — 2016 років кількість особистих селянських господарств скоротилася з 4,9 млн од. до 4,2 (-14,3%), а частка у виробництві валової сільськогосподарської продукції — від 59 до 46 % (-13 в.п.) [5]. Крім того, вони є економічно відторгненими від ринку, з обмеженим включенням у сферу трудового законодавства, соціального захисту та фінансового субсидування, що може призвести до значного скорочення виробництва валової продукції в майбутньому. У зв'язку зі змінами в управлінні сільськими територіями (децентралізація) актуальним є питання подальшого розвитку особистих селянських господарств на основі єдності економічних, соціальних і екологічних інтересів та активізації підприємницької діяльності в частині зростання доходів, зайнятості й соціального захисту шляхом розвитку сімейних ферм [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для аналізу розвитку селянських господарств розроблено методичні підходи, здійснені теоретичні обґрунтування й емпіричні оцінки різними науковцями, на базі досліджень яких даний напрям наукового пошуку отримує сьогодні відповідний розвиток і поширення. З повною відповідальністю можна вести мову про теорію і методологію аналізу розвитку особистих господарств, яка отримує системну дифузії завдяки розробкам багатьох науковців та спеціалістів-

практиків, серед яких О.М. Бородіна, П.І. Гайдуцький, Ю.Е. Губені, М.М. Кропивко, Ю.О. Лупенко, В.С. Дієсперов, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Шпичак, І.В. Свиноус, І.В. Прокопа, В.П. Рябоконт, Т.І. Яворська та І.Б. Франчук, Л.В. Булавка, О.П. Славкова, В.В. Юрчишин, а також автори цієї статті й інші науковці. Але в умовах децентралізації влади і розвитку фермерства питання функціонування селянських господарств потребують переосмислення в напрямі розширення підприємницької діяльності, формування сімейних ферм та соціального страхування.

Мета статті — розгляд існуючих проблем та перспектив розвитку особистих селянських господарств з урахуванням формування сімейних ферм і розширення підприємницької діяльності в умовах формування середнього класу серед сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Особисті селянські господарства (ОСГ) в Україні є формою функціонування домогосподарств. Станом на 1 січня 2017 року в Україні налічувалося 4,1 млн господарств. Обробляючи близько 13% сільськогосподарських угідь, господарства населення виробляють понад 40% валової продукції сільського господарства. Основна причина стабільного виробництва останньої — це необхідність забезпечення особистих потреб у продуктах харчування.

Висока мотивація до праці й ефективна зайнятість властива тим формам господарювання, в яких в одній особі поєднується власник, господар і працівник. Саме до таких форм можна віднести особисті селянські та фермерські господарства. На нашу думку, це значима група сільськогосподарських товаровиробників, яка і в умовах кризових ситуацій залишається стабілізуючою формою господарювання і яка, на жаль, обділена увагою держави [4].

Відомий український економіст М. Туган-Барановський зазначив, що дрібне селянське господарство ведеться заради самого виробника, а велике — заради прибутку. Селянин не перестає вести господарство навіть тоді, коли воно не дає йому нічого, крім продуктів харчування, і тому дрібне селянське господарство значно менше залежить від коливання ринкових цін та саме в цьому проявляється стабільність і життєздатність цих господарств [16, с. 186].

У зв'язку з переходом до ринкових механізмів економічного регулювання, знижен-

ням рівня платоспроможності підприємств та падінням доходів працюючих від суспільного виробництва, проблема підвищення ефективності функціонування, взаємодії особистих селянських господарств із сільськогосподарськими підприємствами, а також внутрішнього кооперування набула особливої актуальності.

При дослідженні використовуються такі категорії: «господарства населення», «сільські домогосподарства». Держстат України трактує сутність цих категорій таким чином: «Господарства населення — домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи — підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства» [6, с. 28].

«Сільські домогосподарства — це домогосподарства, місце розміщення яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства» (включаючи ділянки, які були надані раніше з цільовим призначенням «для ведення особистого підсобного господарства»)» [7, с. 57].

Для подальшого збереження сільського устрою та щоб не втратити важливого виробника окремих видів сільськогосподарської продукції необхідні певні умови для розвитку особистих селянських господарств. Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про фермерське господарство” щодо стимулювання створення й діяльності сімейних фермерських господарств» [19] запропоновано шлях інституціонального розвитку особистих селянських господарств через їх трансформацію в сімейні фермерські господарства. Відповідно до цього закону господарська діяльність сімейного фермерського господарства може здійснюватись у формі юридичної або фізичної особи-підприємця, але з використанням в основному праці членів цього господарства. Виключення можливі лише при виконанні сезонних робіт. Проте для втілення цих змін потрібна державна допомога в розширенні господарської діяльності.

Науковцями Львівського національного аграрного університету проведено соціоло-

гічне опитування селян Львівської області на предмет оцінки трансформації особистих селянських господарств [18]. Згодні перетворити свої господарства у сімейне фермерське господарство 11 % опитаних. Це немало - близько 200 тис. господарств, але за умови, що буде відповідна державна підтримка (60%), податкові пільги (15%), доступ до гарантованих ринків збуту (18%). До негативних чинників 25% опитаних віднесли подання звітності та необхідність реорганізації.

Слід виділити основні риси особистих селянських господарств: діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності [5]; для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом [5]; площа земельної ділянки особистого підсобного господарства збільшена за рахунок приєднання земельного паю; члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною; діяльність особистих селянських господарств спрямована на задоволення особистих потреб із споживання сільськогосподарської продукції (має натуральний характер); діяльність є індивідуальною, або має сімейний характер; члени особистих селянських господарств, як правило, мають землю у приватній власності; доходи особистих селянських господарств не оподатковуються; відсутність ведення обліку в особистих селянських господарствах.

Характеристики домогосподарств наведено в таблиці 1.

У розвинутих країнах світу встановлено порогові показники, досягнувши яких сільське домашнє господарство вважається фермерським: у США — це 1 тис. дол. товарної продукції на рік, у Німеччині — утримання 1 га ріллі або 3 корови чи 5 свиней, у Данії — 300 євро річного прибутку [5]. В Україні — це обмеження площі земельної ділянки не більше 2 га, бо у результаті реформування аграрного сектора відбулися зміни у землекористуванні й виробництві продукції різних господарських формувань (табл. 2, 3).

1. Характеристика домогосподарств України в 2013-2016 роках

№ п/п	Показник	Ареал ідентифікації господарств											
		Усі домогосподарства				у міських поселеннях				у сільській місцевості			
		2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016
Розподіл домогосподарств, які мають земельні ділянки, %, за розміром площі землі, які вони використовують													
1	10 сотих гектара і менше	36,0	35,2	32,0	31,1	72,8	71,8	68,3	65,9	6,1	5,3	5,7	5,7
2	10,1—25 сотих	17,2	18,3	19,2	20,2	16,2	18,7	21,4	23,0	18,0	18,2	17,6	18,2
3	25,1—50 сотих	9,5	10,7	12,2	10,2	3,4	3,5	4,0	4,2	14,4	16,6	18,2	14,5
4	50,1—100 сотих	10,1	9,1	9,6	9,0	2,0	0,7	0,8	0,4	16,7	15,9	16,0	15,2
5	1,1—2 га	5,8	4,7	5,7	5,1	1,0	0,5	0,7	0,5	9,7	8,1	9,4	8,5
6	2,1—5 га	10,4	11,2	10,3	11,6	2,9	1,9	1,8	2,6	16,6	18,7	16,4	18,3
7	5,1—10 га	7,5	7,4	7,7	8,5	1,2	2,1	1,7	2,1	12,5	11,7	12,0	13,1
8	10,1 га і більше	3,5	3,4	3,3	4,3	0,5	0,8	1,3	1,3	6,0	5,5	4,7	6,5
9	Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Розподіл земельної площі, %, за видом її використання домогосподарством (серед домогосподарств, які мають земельні ділянки)													
10	виращування продукції лише для власних потреб	15,8	15,1	17,1	15,2	26,3	21,3	22,7	18,2	14,6	14,4	16,3	14,8
11	виращування продукції для власних потреб і на продаж	12,3	11,1	10,7	13,3	6,6	5,8	4,4	5,0	12,9	11,7	11,5	14,3
12	здається в оренду	70,8	72,9	71,4	70,4	66,2	71,9	72,4	75,9	71,4	73,0	71,3	69,7
13	лише для відпочинку	2,3	3,0	0,0	0,0	2,1	3,2	0,1	0,1	5,0	1,3	0,0	0,0
14	тільки почали освоювати та ін.	39,4	30,8	0,8	1,1	5,6	6,4	0,4	0,8	73,6	60,9	0,9	1,2
15	Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

*Сформовано й представлено за даними Державної служби статистики України

2. Зміни в землекористуванні та виробництві продукції за категоріями суб'єктів господарювання в сільському господарстві України*

Форми господарювання	Площа с.-г. угідь		Виробництво валової продукції					
			усього		у т.ч.			
	рослинництва				тваринництва			
	млн га	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2014 рік								
Усі категорії господарств	36,4	100	251,4	100	177,7	100	73730,7	100
у т.ч.: с.-г. підприємства і фермерські господарства	20,5	56,3	139,0	55,3	105,53	59,4	33528,9	45,5
господарства населення	15,9	43,7	112,4	44,7	72,17	40,6	Стаття I. 0201,8	Стаття II. 4,5
2015 рік								
Усі категорії господарств	36,4	100	239,46	100	168,4	100	71,0	100
у т.ч.: с.-г. підприємства і фермерські господарства	20,7	56,9	131,91	55,1	99,6	59,1	32,3	44,5
господарства населення	15,7	43,1	107,55	44,9	68,8	40,9	38,7	54,5
2016 рік								
Усі категорії господарств	36,5	100	254,6	100	145,0	100	109,5	100
у т.ч.: с.-г. підприємства і фермерські господарства	20,8	60	185,0	72,7	113,3	78,1	71,7	65,5
господарства населення	15,7	40	69,6	27,3	317,3	21,9	37,8	34,5

*Сформовано й представлено за даними Державної служби статистики України

3. Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь за категоріями господарств, тис. грн

Рік	Продукція сільського господарства			Продукція рослинництва			Продукція тваринництва		
	усі категорії господарств	у т.ч.		усі категорії господарств	у т.ч.		усі категорії господарств	у т.ч.	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
1990	351	260	1703	160	128	636	191	132	1067
1999	176	82	709	88	50	301	88	32	408
2003	205	95	454	109	54	229	96	41	225
2006	257	183	380	149	109	208	108	74	172
2007	241	185	341	135	103	186	106	82	155
2008	284	246	358	177	158	209	107	88	149
2009	279	240	360	168	142	211	111	98	149
2010	275	210	353	158	123	205	112	87	148
2011	318	263	391	202	170	246	116	94	145
2012	601,5	535,1	689,3	402,1	388,6	419,8	199,4	146,5	269,5
2013	681,3	641,2	735,2	473,9	484,1	460,1	207,4	157,1	275,1
2014	708,3	688	735,2	500,6	522,1	472,2	207,7	165,9	263
2015	674,2	649,1	707,9	474,2	490	453,2	200	159,1	254,7
2016	715,7	535,1	689,3	402,1	388,6	419,8	199,4	146,5	269,5

*Сформовано й представлено за даними Державної служби статистики України

Значно розширилося землекористування господарств сільського населення. Якщо у 1990 році сільськогосподарські підприємства використовували 93 % сільськогосподарських угідь, а господарства населення – 6,3% та виробляли відповідно 70 і 30% валової продукції, то у 2016 році – відповідно 54,2 і 45,8% сільськогосподарських угідь і виробляли 56 і 44% продукції.

Економічні ресурси домашніх господарств становлять важливу складову інвестиційної бази економіки, хоча тривалий час вони залишалися поза увагою державних органів влади. Лише останніми роками особисті селянські господарства розглядають як джерело формування сімейних фермерських господарств, які здатні вплинути на підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки й досягнення стійкого соціально-економічного розвитку сільських територій. Відповідна нестабільність економічної ситуації населення скорочує обсяги споживання при збільшенні схильності до заощаджень. У результаті розвиток господарств населення не стимулюється споживанням та інвестуванням. Перед суспільством постає завдання активного залучення й інтеграції сільських домогосподарств у господарський обіг. Нинішня аграрна політика держави не забезпечує ефективної трансформації та економічної активізації особистих селянських господарств у господарюючі ринкові одиниці.

Ключовими імперативами активізації селян у товарному сільськогосподарському виробництві є:

- необхідність формування бачення системи розвитку сімейних ферм в аграрній сфері економіки на перспективу й визначення кроків реформування найближчими роками;

- багатофункціональність аграрної економіки (співіснування різних за формами та розмірами виробництв), що породжує парадигму – чим більший розмір виробництва, тим краща його економічна конкурентоспроможність, але гірша соціальна місія. Малим господарським структурам складно конкурувати на рівних, але вони забезпечують кращу зайнятість селян;

- земельна реформа повинна забезпечити варіантність у можливостях власників землі – чи працювати самому разом із ріднею, чи продати й шукати своє покликання в іншій сфері;

- формування товарного сімейного виробництва і розвиток малого та середнього підприємництва.

Економічна активізація селянства можлива через відновлення стимулів до участі в сільськогосподарському виробництві. Важливим стимулом для формування товарних селянських господарств і формалізації зайнятості інших членів є застосування заохочувального підходу до залучення осіб в систему загальнообов'язкового державного страхування. Засобами заохочення можуть

бути: знижені ставки страхових внесків залежно від розмірів господарств, дотації малозабезпеченим селянам на сплату внесків [11].

Базою сучасного розвиненого суспільства є заможний середній клас громадян, тому основою українських сімейних громад будуть сімейні ферми й фермерські господарства. Мале та середнього розміру виробництво має бути в однакових економічних умовах із великорозмірним (за прибутковістю, доступом до фінансів, збутових і логістичних потужностей, знань, впливом на формування агровиробничих програм уряду).

Програма розвитку особистих селянських господарств типу сімейних ферм мусить бути стабільною й тривати протягом того часу, поки селяни зможуть забезпечити відповідний дохід від свого виробництва (запровадження конкурентних моделей господарювання, що передбачають конкуренцію на мінімально конкурентному рівні).

Відновлення стимулів до сільськогосподарського виробництва повинно йти через інтереси виробників, суспільства, інтереси громади і територій. Мотивацією є дохід.

Активізація та самоорганізація розвитку особистих селянських господарств відбувається за напрямками:

- збереження особистими селянськими господарствами до 2 га й сімейними господарствами, що використовують присадибні ділянки, непідприємницького статусу. Земельним кодексом визначено можливість їх розширення до 2 га. Така площа залишається критерієм підприємницького статусу ОСГ, її можна обробляти без систематичного використання засобів великої механізації;

- трансформація ОСГ, що мають у користуванні понад 2 га угідь, у суб'єкти підприємницької діяльності без створення та зі створенням юридичної особи. Необхідними умовами такої трансформації є законодавча норма щодо розширення землекористування особистих селянських господарств за рахунок виизнання їх членами земельних часток у випадку, якщо площа господарства становить понад 2 га (але не більше визначеної законом норми), вимагає реєстрації голови господарства як підприємця – фізичної особи (СПД ФО) з наданням йому необхідних преференцій. За нашими підрахунками, близько 190 тис. особистих селянських гос-

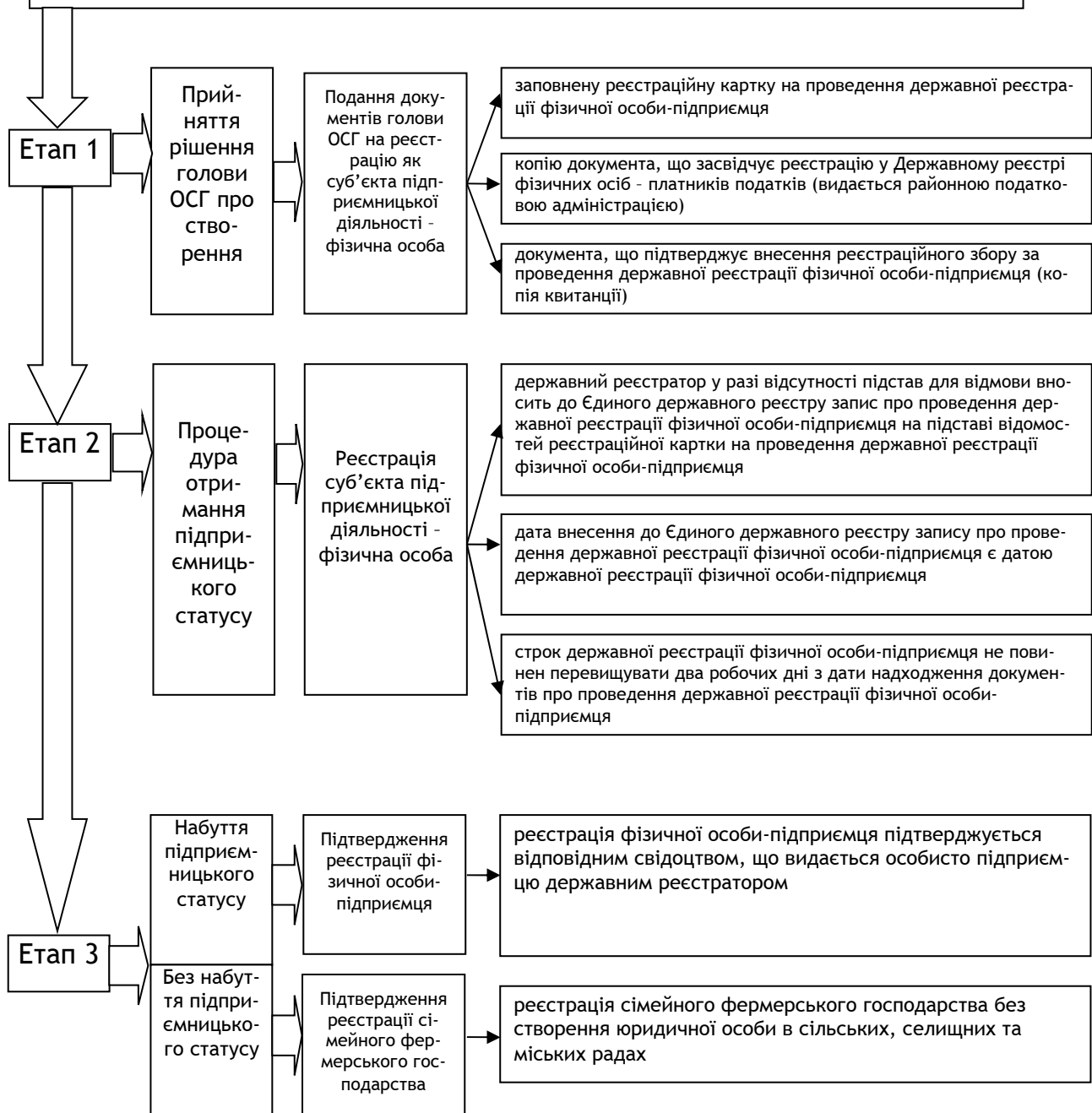
подарств за сприятливих умов можуть набути статусу підприємців без створення юридичної особи (з огляду на певну забезпеченість засобами виробництва). Формами такої трансформації стануть сімейні ферми м'ясо-молочного напрямку, по вирощуванню свиней, птиці, рослинницькі господарства з виробництва плодів, ягід, овочів та ін.;

- трансформація селянських господарств, що використовують землі понад встановлену законом граничну норму, в малі сімейні фермерські господарства й інші форми сільськогосподарських підприємств. Кількість ОСГ, що можуть набути підприємницький статус зі створенням юридичної особи (за забезпечення інституційних умов його привабливості) може становити близько 18 тис. господарств площею до 10–15 га та можливостей членів одного сімейного селянського господарства обробити землю без залучення постійних найманих працівників.

Процес трансформації ОСГ в ринкові господарські одиниці є складним економічним процесом, залежним від таких чинників: матеріальний добробут, менталітет населення, психологічні чинники, рівень розвитку соціального середовища, державне регулювання та підтримка, збутова інфраструктура й ін. Реалізація відповідних заходів викликає необхідність формування організаційних особливостей створення таких форм господарювання (рис.).

Заходами державної політики щодо підтримки виробничої активності особистих селянських господарств, підтримуваними положеннями й ресурсами, можуть бути: розвиток обслуговуючої сільськогосподарської кооперації; система надання послуг щодо виконання найбільш капіталоемних технологічних операцій із виробництва, зберігання та реалізації вирощеної продукції; включення створених на базі ОСГ суб'єктів підприємницької діяльності до складу першочергових учасників державної фінансової підтримки й запровадження спеціальної програми бюджетної підтримки створенню та розвитку сімейних тваринницьких ферм виділенням коштів на поворотній основі. Реалізація заходів дасть змогу скоротити рівень безробіття, створити у сільській місцевості потенційно 150 тис. робочих місць.

Послідовність створення сімейних фермерських господарств

Організаційні особливості створення сімейних ферм без створення юридичної особи [20]

Висновки. Особисті селянські господарства, в яких наявний виробничий і підприємницький потенціал, є джерелом створення суб'єктів малого підприємництва, що підтверджується концентрацією землі, наروщуванням технічної озброєності, впровадженням нових технологій тощо. Удосконалення законодавчої бази діяльності ОСГ відображає формування об'єктивних соціально-економічних передумов подальшого їх розвитку за напрямками:

- трансформація селянських господарств, які мають землі понад встановлену

законом граничну норму, в малі фермерські господарства та в інші форми сільськогосподарських підприємств;

- трансформація ОСГ, що мають у користуванні близько 2 га угідь, у суб'єкти підприємницької діяльності без створення юридичної особи;

- збереження особистими селянськими господарствами до 2 га й сімейними господарствами, що використовують присадибні ділянки, непідприємницького статусу;

- подолання системних викликів соціальної та продовольчої безпеки держави в

частині проявів демографічної кризи, скороченні кількості сільських домогосподарств і виробництва ними сільськогосподарської продукції;

– формування активного прошарку сільського населення, готового нести частину соціальної відповідальності за розвиток сільських територій.

Для забезпечення подальшого розвитку особистих селянських господарств необхідно розвивати їхнє кооперування при створенні простих організаційних структур, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, сімейних ферм.

Список бібліографічних посилань

1. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа в Україні / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін. - К.: ННЦ ІАЕ, 2005. - 424 с.
2. Дієсперов В. С. Селянські території як об'єкт організації економічної діяльності / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. - 2014. - № 5. - С. 56-64.
3. Малік М. Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М. Й. Малік, В. М. Заяць // Економіка АПК. - 2013. - № 5. - С. 87-95.
4. Програма розвитку особистих селянських господарств в Україні на період до 2020 року (проект): за ред. Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка. - К.: ННЦ „ІАЕ”, 2013. - 28 с.
5. Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2016 рік / Державна служба статистики України. - К., 2017. - 372 с.
6. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2012 році / Державна служба статистики України. - К., 2012. - 82 с.
7. Закон України „Про особисте селянське господарство” від 15 травня 2003 року №742-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
8. Онищенко О. М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / О. М. Онищенко. - К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. - 100 с.
9. Шульський М. Г. Особисті господарства населення: стан, можливості, перспективи: моногр. / М. Г. Шульський. - Львів: Край, 2003. - 280 с.
10. Павлов О. І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління: моногр. / О. І. Павлов. - Одеса: Астропринт, 2008. - 208 с.
11. Прокопа І. В. Сільські території в Україні: дослідження і регулювання розвитку / І. В. Прокопа // Економіка України. - 2007 - № 6. - С. 50-56.
12. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : моногр.: за ред. М. Й. Маліка / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В. М. Заяць та ін. - К.: ННЦ „ІАЕ”, 2016. - 432 с.
13. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.]; за ред. О. Г. Шпикуляка. - К.: ННЦ „ІАЕ”, 2017. - 204 с.
14. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / В. В. Юрчишин // НАН України, ДУ „Інститут економіки і прогнозування НАНУ” - К., 2013. - 424 с.
15. Бородіна О. М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізм, ефективність / О. М. Бородіна [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/19803>.
16. Туган-Барановський М. Політична економія / М. Туган-Барановський. - К.: Наук. думка, 1984. - С. 186.
17. Яворська Т. І. Трансформація особистих селянських господарств у підприємницькі структури / Т. І. Яворська, І. Б. Франчук // 36. наук. праць Таврійського держ. агротехнологічного ун-ту (економічні науки), 2014. - С. 48-51.
18. Губені Ю. Е. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін / Ю. Е. Губені, Ю. О. Коверко, П. О. Осіщук // Економіка України. - 2017. - № 3. - С. 59-67.
19. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про фермерське господарство” щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств”. Закон України від 31.03.2016 р. № 1067-VIII. [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
20. Розвиток селянських господарств в умовах трансформацій аграрного сектору економіки / [М. Й. Малік, М. М. Кропивко, В. А. Мамчур та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. - К.: ННЦ ІАЕ, 2017. - 84 с.
21. Рябоконь В. П. Розвиток сільських домогосподарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки / В. П. Рябоконь // Економіка АПК. - 2013. - № 9. - С. 12-19.
22. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток особистих селянських господарств в Україні / Месель-Веселяк В. Я. // Економіка АПК. - 2005. - № 2. - С. 7-15.
23. Шпичак О. М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами - витрати, ціни, ефективність: моногр. / О. М. Шпичак, І. В. Свиноус - К.: ННЦ ІАЕ, 2008. - 300 с.
24. Булавка Л. В. Зарубіжний досвід ведення особистих селянських господарств. можливість і доцільність застосування його в Україні / Л. В. Булавка // Інвестиції: практика та досвід. - 2013. - № 10. - С. 79-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_10_21.
25. Малік М. Й. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, О. Ю. Лузан // Економіка АПК. - 2013. - № 4. - С. 86-93.

Malik M.Yo., Shpykuliak O.H. Trends and perspectives of development of personal peasant households

The purpose of the article is to consider existing problems and perspectives of development of personal peasant households, taking into account formation of family farms and expansion of entrepreneurial activity in terms of the middle class formation among the rural population.

Research methodology. In the research have been used the following methods: the dialectical method of cognition for an analysis of scientific works on the problems of development of personal peasant households in Ukraine, as well as concerning foreign experience; the method of empirical research on assessment of the current state and development of the research object.

Research results. There've been justified theoretical and methodological principles and peculiarities of the development of personal peasant households in the agrarian sector of Ukraine have been defined. Perspectives of its institutionalization into the organized system of market through transformation into family farms in particular have been outlined. There've been made an evaluation of the state of "personal" sector of the agrarian economy with a definition of its resource potential, as well as an analysis of the management results.

Elements of scientific novelty. The further development have gained the theoretical positions on determination of the place and role of personal peasant households in the agrarian sector, as well as outlined prospects, criteria, elements of the mechanism of their formalized representation on the market as family farms.

Practical significance. The developed theoretical and methodological positions make up a methodological basis for a forming of methodological approaches to development of program documents and introduction of regulation policy of entrepreneurial activity in the segment of agrarian micro-entrepreneurship. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 25.

Keywords: private households, private peasant households, entrepreneurship, enterprise, transformation.

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, honoured worker of science and technology of Ukraine, chief research fellow of the department of development of entrepreneurship, cooperation and agroindustrial integration, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, scientific secretary, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: spikuliak@ukr.net

Малик Н.И., Шпикуляк А.Г. Тенденции и перспективы развития индивидуальных крестьянских хозяйств

Цель статьи - рассмотрение существующих проблем и перспектив развития индивидуальных крестьянских хозяйств с учетом формирования семейных ферм и расширения предпринимательской деятельности в условиях формирования среднего класса среди сельского населения.

Методика исследования - диалектический метод познания для анализа научных трудов ученых относительно проблематики развития индивидуальных крестьянских хозяйств в Украине, а также относительно зарубежного опыта; метод эмпирического исследования текущего состояния и развития объекта исследования.

Результаты исследования. Определены теоретико-методологические основы и особенности развития индивидуальных крестьянских хозяйств в аграрном секторе экономики Украины и перспективы их институционализации в организованную систему рынка путем преобразования в семейные фермы; дана оценка состоянию «индивидуального» сектора аграрной экономики с определением его ресурсного потенциала, а также анализом результатов хозяйствования.

Элементы научной новизны. Обоснование теоретических положений относительно определения роли и места индивидуальных крестьянских хозяйств в аграрном секторе, а также очерчены перспективы, критерии, элементы механизма их формализованного позиционирования на рынке в качестве семейных фермерских хозяйств.

Практическая значимость. Рассмотренные теоретико-методические положения составляют методологическую базу разработки методических подходов для подготовки программных документов и осуществления политики регулирования предпринимательской деятельности в сегменте аграрного микропредпринимательства. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: хозяйства населения, личные крестьянские хозяйства, предпринимательство, предприятия, трансформация.

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заслуженный деятель науки и техники Украины, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, ученый секретарь, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: spikuliak@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 29.12.2017 р.

Фахове рецензування: 02.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Малік М. Й. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 11.

*

Симбіоз партнерства як ефективний фактор стійкості еко-соціо-економічної системи

Мета статті - обґрунтування еко-соціо-економічної ефективності мікоризного партнерства визначенням його сутності, характеристики та позитивного впливу на еко-соціо-економічну систему.

Методика дослідження. Діалектичний метод пізнання й системного підходу у вивченні наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених із дослідження явища мікоризи, використання практичного досвіду з метою формування теоретико-методичних основ дослідження.

Результати дослідження. Обґрунтовано доцільність використання мікоризи для зменшення впливу антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище та відновлення ресурсного потенціалу. Вперше запропоновано визначення терміна «мікоризне партнерство» й дано його характеристику. Доведено позитивний вплив мікоризного партнерства для грибів і живлення рослин, їх розвиток та стійкість до несприятливих умов і хвороб. Визначено вплив мікоризного партнерства на стан та родючість ґрунту, вперше систематизовано його вплив на еко-соціо-економічну систему й визначено структуру ефектів від такого партнерства з урахуванням певних принципів.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано необхідність використання симбіозу між рослинами та грибами з метою раціонального ресурсовикористання й охорони навколишнього природного середовища. Запропоновано визначення терміна «мікоризне партнерство» як взаємовигідної та злагодженої взаємодії між його учасниками (вищими рослинами й грибами). Наведено характеристики цього партнерства, які включають: багатостадійність, взаємовигідність, взаємозалежність і перспективність.

Практична значущість. Визначено результати мікоризного партнерства для його безпосередніх учасників (рослин та грибів) і позитивний вплив на ґрунт. Використовуючи синергетичний ефект від цього партнерства, визначено позитивний вплив на окремі елементи еко-соціо-економічної системи й обґрунтовано певні види ефектів (екологічний, соціальний, енергетичний, технологічний та економічний). Наведено принципи використання мікоризного партнерства в еко-соціо-економічній системі з метою одержання позитивних ефектів. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: мікориза, симбіоз, гриби, рослина, мікоризне партнерство, еко-соціо-економічна система.

Чайка Тетяна Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри землеробства і агрохімії ім. В.І. Сазанова, Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3)
E-mail: 1-ka@ukr.net

Яснолоб Ілона Олександрівна - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва і права, Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3)
E-mail: 1-ka@ukr.net

Постановка проблеми. Розвиток виробництва та розширення масштабів господарської діяльності, для яких використовується дедалі більша кількість природних ресурсів, зумовлюють тотальне посилення антропогенного тиску на довкілля й порушення його рівноваги. А це, в свою чергу, призводить до загострення соціально-економічних проблем. Одночасно з вичерпанням запасів невідновлювальних сировинних та енергетичних ресурсів посилюється забруднення лісів і родючих земель, зникають окремі види рослин, тварин тощо. Все це зрештою підриває природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва й негативно позначається на здоров'ї людини [11].

За таких умов найважливішим пріоритетом сучасного виробництва є використання ресурсо- та енергозберігаючих технологій,

зменшення негативного впливу на довкілля. Це дасть змогу перейти на модель стійкого розвитку як окремих галузей виробництва, так і всієї економіки країни, що зумовить позитивні зміни в сучасній еко-соціо-економічній системі.

На навколишнє природне середовище та ресурсовикористання значно впливає сільськогосподарське виробництво, яке за сучасних умов господарювання орієнтоване, головним чином, на зростання прибутків сільськогосподарських виробників за рахунок інтенсифікації виробництва. Нині існують як науково обґрунтовані, так і доведені на практиці ресурсозберігаючі методи й системи виробництва та зберігання сільськогосподарської продукції.

Заслугує на увагу симбіоз між рослинами й мікроорганізмами, який являє собою важливий чинник впливу на підвищення стійкості сільськогосподарських культур до природних умов і хвороб, забезпечує їхню високу врожайність та якість, що уможли-

лює підвищити рентабельність сільськогосподарського виробництва в цілому. Симбіоз у поширеному значенні визначається як «два або більше організмів, що живуть разом», й і у більшості випадків це партнерство вигідне для обох партнерів [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес симбіотичного співіснування певних видів грибів та вищих рослин був описаний у 1879-1881 роках польським ученим-біологом Ф.М. Каменським [8]. Це явище відомо під терміном «мікориза», яке вперше було застосовано німецьким біологом А.Б. Франком у 1885 році для непатогенних симбіотичних асоціацій між корінням і грибами [7]. На нинішній час значні наукові дослідження здійснено такими науковцями, як Ml. Bidartondo [1], M. Brundrett, N. Bougher [2], MA Castellano [4], B. Dell, T. Grove [2], DL Largent [5], N. Malajczuk [2], R. Molina [9], Є.П. Копиловим [12] та ін. Проте вони досліджували біологічну сутність мікоризних симбіозів, вивчали їхню хімічну природу й інші біологічні особливості, тоді як відсутні дослідження щодо ефективності мікоризного партнерства в еко-соціо-економічній системі.

Мета статті - обґрунтування еко-соціо-економічної ефективності мікоризного партнерства визначенням його сутності, характеристики та позитивного впливу на еко-соціо-економічну систему.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасному розумінні мікориза - це структурно оформлена за типом мутуалістич-

ного симбіозу асоціація між корінням рослин і грибами, в якій ці організми співіснують у взаємозалежних і взаємовигідних відносинах [12]. Дослідженнями підтверджено, що розвиток симбіозу між грибами й рослинами є складним багатоетапним процесом, який включає в себе впізнання, передачу сигналу та взаємодію між грибом і рослиною.

Отже, на нашу думку, такі відносини між рослинами та грибами можна визначити терміном «мікоризне партнерство», яке являє собою взаємовигідну й злагоджену взаємодію між рослинами та грибами й характеризується:

багатоетапністю - розвиток симбіозу між грибами та рослинами є складним багатоетапним процесом, який включає в себе впізнання, передачу сигналу й взаємодію між грибом і рослиною;

взаємовигідністю - формування мікоризи є взаємовигідним для гриба й для рослини (табл. 1);

взаємозалежністю - мікориза як симбіотична асоціація необхідна для одного або обох партнерів, між грибом (спеціалізованим для життя в ґрунтах і рослинах) та коренем (або іншим органом, що контактує з субстратом) живої рослини, який є передусім відповідальним за передачу живильних речовин;

перспективністю - розвиток мікоризи дає змогу відновити збалансовані рослинні угруповання, що сприяє рекультивативній землі й охороні природи.

1. Результати мікоризного партнерства

Об'єкт партнерства	Результати партнерства
Рослини: 1. Живлення	1) збільшення площі зіткнення кореневої системи рослини з ґрунтом у 10-50 разів; 2) крім синтезу та доставки поживних речовин (переведення нерозчинних, важкодоступних сполук фосфору й інших поживних елементів у легку для засвоєння форму), мікориза сприяє дозованому живленню рослин; 3) разом з поживними елементами з ґрунту рослини використовують також біологічно активні речовини, які продукуються грибом; 4) завдяки мікоризації рослини сприймають як симбіонтів інших мікроорганізмів, що мешкають у ґрунті (наприклад, бульбочкові бактерії); 5) під вплив арбускулярної мікоризи у рослин присутня рецепція аміноцукрів; 6) здійснюється утилізація корневих ексудатів; 7) поліпшується виділення біологічно активних відходів; 8) здійснюється селективна дія на мікроорганізми ризосфери; 9) забезпечується механічний захист кореневої системи (чохол у ектомікоризних); 10) стимулювання рослини до синтезу захисних речовин
2. Розвиток	1) значно збільшується концентрація фітогормонів, що приводить до активізації росту рослин; 2) культури швидше розвиваються, утворюють більше квіток у зав'язі, що приводить до підвищення врожайності; 3) спостерігається придушення конкуруючих рослин, що не беруть участі у мікоризному партнерстві

3. Стійкість до несприятливих умов та хвороб	1) рослини легше переносять несприятливі природні умови - посуху, заморозки, рясні дощі; 2) утворюючи мікоризу з корінням «господаря», гриб оберігає його від захворювань, таких як фітофтора або фузаріоз; 3) завдяки здатності розщеплювати неорганічні й органічні сполуки, гриб очищає життєвий простір рослини від засолення або вилугування; 4) коріння з мікоризою володіють стійкістю до дії ґрунтових патогенів. Гриб індукує синтез захисних фенолів-флавоноїдів у рослинних клітинах; 5) мікоризація сприяє створенню додаткових мікоризних спільнот із бульбочковими та іншими ґрунтовими бактеріями, іншими грибами-симбіонтами й іншими, що ростуть у зоні дії системи, рослинами. Ця система одержала назву «єдина мікоризна мережа» - CMN. Єдина мікоризна мережа розподіляє вуглець усередині екосистеми, здійснює харчування й перерозподіл азоту, фосфору і води між рослинами-партнерами, посилює транспірацію та підвищує резистентність до посухи; 6) мікоризовані рослини стають стійкішими до посухи, тому що гриби адаптовані до нижчих значень вільної вологи в середовищі, ніж рослини, і за рахунок розвиненої грибниці здатні витягувати вологу з глибших шарів ґрунту, а також з мікрочастинок, в які коренева система нездатна сама проникнути; 7) мікоризовані рослини стійкіші до підвищеного рівня важких металів у ґрунті
Гриби	1) постачання продуктів асиміляції; 2) забезпечення органічними речовинами після відмирання рослини; 3) підтримка водного балансу гриба у посушливий період

Джерело: Авторські дослідження.

Також мікоризне партнерство позитивно впливає на ґрунт (табл. 2).

2. Вплив мікоризного партнерства на ґрунт

Об'єкт впливу	Результати впливу
1. Агрегатний стан	1) розпушування, утворення безлічі порожнеч і ніш, що робить ґрунт повітропроникним та вологоємним; 2) мережа коріння й міцелярних ниток пронизує агрегати, сприяючи накопиченню в ґрунті глікопротеїн-гломатину, який на 60% складається з вуглецю. Гломатин зумовлює склеювання агрегатів ґрунту та підвищує їх гідрофобність; 3) виділення в ґрунт гломаліну (речовини, яка виконує функції клею й склеює найдрібніші грудочки землі в більші, а їх між собою), що структурує ґрунт
2. Родючість	1) грибні нитки - середовище, багате органічною речовиною для розвитку ґрунтової фауни, життєдіяльність яких також збагачує землю органікою, що підвищує родючість ґрунту; 2) мікоризальні гриби сприяють зберіганню вуглецю в ґрунті зміною якості та кількості органічної речовини ґрунту; 3) мікоризи впливають на мікробні популяції ґрунтів; 4) гіфи у ґрунті відіграють важливу роль у введенні живильних речовин, допомагаючи запобігти втратам, особливо в тих випадках, коли коріння неактивне

Джерело: Авторські дослідження.

Таким чином, досліджені нами особливості мікоризи, результати від мікоризного партнерства для його учасників і ґрунту дають змогу нам розглянути вплив мікоризно-

го партнерства на еко-соціо-економічну систему (табл. 3), враховуючи досвід використання мікоризи у багатьох видах діяльності.

3. Вплив мікоризного партнерства на еко-соціо-економічну систему

Об'єкт впливу	Результати впливу
Екологія	1) відновлення збалансованих рослинних угруповань, що сприяє рекультивації земель та охороні природи; 2) відновлення лісів, боротьба з усиханням, одержання якісних саджанців; 3) зміцнення дамб і фортифікаційних споруд; 4) відновлення забруднених територій у місцях екологічних катастроф; 5) відновлення сільськогосподарських угідь; 6) омолодження плодівих дерев та чагарників; 7) зменшення або повна відмова від використання хімічних засобів захисту рослин і удобрення агрохімікатами; 8) одержання екологічно безпечної продукції; 9) гриба різноманітність є біоіндикатором якості навколишнього середовища; 10) гриби, адаптовані до місцевих умов ґрунту, необхідні для сільського господарства, садівництва та лісництва

Соціум	1) зменшення негативного впливу хімічних засобів захисту рослин і удобрення на всіх учасників процесу вирощування, збирання й переробки продукції; 2) поліпшення якості продуктів харчування, впливаючи на поглинання мікроелементів та забруднювальних речовин; 3) зменшення рівня захворювань населення; 4) ці гриби використовуються як ліки й натуральні барвники; 5) озеленення скверів, галявин, клумб, парків, футбольних полів, спортивних майданчиків тощо
Економіка	1) зменшення фінансових витрат на систему захисту рослин та удобрення; 2) збільшення врожаїв; 3) вартість екологічно безпечної продукції вища; 4) розширення ринків збуту як у межах країни, так і за кордоном; 5) підвищення рентабельності виробництва й прибутковості діяльності виробника; 6) зростання іміджу виробника

Джерело: Авторські дослідження.

Отже, використання мікоризного партнерства у сучасній господарській діяльності, що підпорядковується ринковим умовам господарювання, дає змогу одержати певний ефект, який являє собою кінцевий результат від мікоризного партнерства в цілому, або його використання у тих чи інших заходах. Враховуючи наші дослідження й особливості цього партнерства нами виділено такі види ефекту: екологічний, соціальний, енергетичний, технологічний та економічний. Для кожної із зазначених категорій визначено оптимальний склад параметрів, що уможли-

вляють одержати необхідну інформацію в межах поставленої мети (рис. 1).

Ефекти від мікоризного партнерства безпосередньо або опосередковано забезпечують стійкість еко-соціо-економічної системи, що дає їй змогу витримати зміни параметрів зовнішнього середовища, гнучко реагувати на всі зовнішні й внутрішні впливи не для того, щоб запобігти виникненню нових обставин, властивостей і відносин, а вміло використовувати їх для постійного відновлення та самовдосконалення.

ЕКОЛОГІЧНИЙ	1. Поліпшення показників складових ґрунту: гумус, макро- та мікроелементи. 2. Зниження забруднення ґрунту радіонуклідами, важкими металами, пестицидами й бур'янами. 3. Підвищення рівня активності бактерій та мікроорганізмів у ґрунті. 4. Позитивна зміна балансу елементів мінерального живлення рослин у ґрунті (NPK). 5. Зниження рівня вмісту нітратів, пестицидів, важких металів і хімічних сполук у продуктах. 6. Зменшення рівня захворюваності сільськогосподарських рослин. 7. Зменшення негативного впливу на стан природного середовища. 8. Раціональне природокористування. 9. Відновлення біорізноманіття
СОЦІАЛЬНИЙ	1. Підвищення рівня життя населення: доходів, споживання безпечної сільськогосподарської продукції. 2. Використання як ліки та натуральні барвники. 3. Зниження рівня захворюваності. 4. Використання для естетичних потреб
ЕНЕРГЕТИЧНИЙ	Зменшення витрат (економія) всіх видів палива
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ	1. Рівень ефективного використання земельних ресурсів. 2. Збільшення продуктивності (за видами виробництва). 3. Зменшення обробітку ґрунту, внесених добрив. 4. Підвищення органічних речовин у ґрунті. 5. Поліпшення рівня вільного утримання тварин, птахів. 6. Приріст сільськогосподарської продукції (за видами виробництва). 7. Зменшення відходів виробництва. 8. Повторне або багаторазове використання ресурсів. 9. Зменшення технологічних операцій. 10. Поліпшення якісних параметрів продукції (за видами виробництва)
ЕКОНОМІЧНИЙ	1. Збільшення прибутку, валової продукції, виручки від реалізації. 2. Поліпшення якості продукції. 3. Зростання натуральних та абсолютних показників продуктивності: праці; основних засобів. 4. Запровадження інновацій. 5. Економія виробничих ресурсів. 6. Імідж сільськогосподарського виробника й держави. 7. Збільшення спонсорських, грантових і благодійних коштів

Рис. 1. Структура ефектів від мікоризного партнерства для еко-соціо-економічної системи

Джерело: Авторська розробка.

Однак для одержання позитивних ефектів від мікоризного партнерства в еко-соціо-економічній системі необхідно дотримувати

основних принципів, щоб забезпечити раціональність ресурсовикористання (рис. 2).

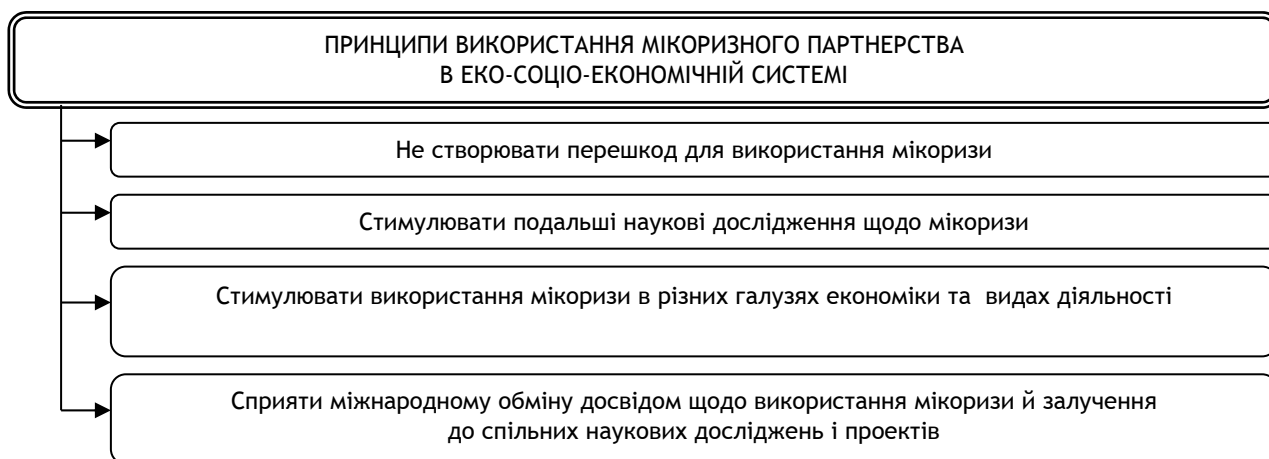

Рис. 2. Принципи використання мікоризного партнерства в еко-соціо-економічній системі

Джерело: Авторська розробка.

Висновки. Мікоризне партнерство - взаємовигідна взаємодія між рослинами і грибами. При цьому утворюється позитивний синергетичний ефект для всієї еко-соціо-економічної системи як додатковий результат, одержаний від тісної злагодженої взаємодії між рослинами й грибами. Використання мікоризного партнерства в сучасному еко-соціо-економічному просторі допоможе вирішити певні питання щодо ресурсозбереження, екологізації виробництва, сприя-

тиме оздоровленню навколишнього середовища, зниженню рівня захворюваності населення, економічному та раціональному витрачання природних ресурсів, головним чином у сільськогосподарському виробництві. Отже, подальше вивчення впливу мікоризного партнерства на екологізацію й ефективність сільськогосподарського виробництва є перспективним напрямом для подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Bidartondo MI, Kretzer AM, Pine EM, Bruns TD. 2000. High root concentrations and uneven ectomycorrhizal diversity near *Sarcodes sanguinea* (Ericaceae): a cheater that stimulates its victims? *American Journal of Botany* 87: 1783-1788.
2. Brundrett M., Bougher N., Dell B., Grove T., Malajczuk N. Working with mycorrhizas in forestry and agriculture. *ACIAR Monograph* 32. 1996. 374 p.
3. Brundrett Mark C. Diversity and classification of mycorrhizal associations. Article in *Biological Reviews* · September 2004. https://www.researchgate.net/publication/8347500_Diversity_and_classification_of_mycorrhizal_associations.
4. Castellano MA., Trappe JM. 1985. Mycorrhizal associations of five species of monotropoideae in Oregon. *Mycologia* 77: 499-502.
5. Largent DL, Sugihara N, Wishner C. 1980. Occurrence of mycorrhizae on ericaceous and pyrolaceous plants in northern California. *Canadian Journal of Botany* 58: 2274-2279.
6. Lewis DH. 1985. Symbiosis and mutualism: crisp concepts and soggy semantics. In: *The Biology of Mutualism*. Ed by: Boucher DH. Croom Helm, London, pp. 29-39.
7. Frank A.B. (1885). Über die auf Wurzelsymbiose beruhende Ernährung gewisser Bäume durch unterirdische Pilze. *ABer. Dtsch. Bot. Ges.* 3. c. 128-145.
8. Kamieński (1882). Les organes végétatifs de *Monotropa hypopitys* L.. *Mémoires de la Société nat. des Sciences naturelles et mathém. de Cherbourg*.
9. Molina R, Massicotte H, Trappe JM. 1992. Specificity phenomena in mycorrhizal symbioses: community-ecological consequences and practical implications. In: *Mycorrhizal Functioning an Integrative Plant-Fungal Process*. Ed by: Allen MJ. Chapman & Hall, New York. pp. 357-423.
10. Robertson DC, Robertson JA. 1982. Ultrastructure of *Pterospira andromedea* Nuttall and *Sarcodes sanguinea* Torrey mycorrhizas. *New Phytologist* 92: 539-551.
11. Зайченко А. М. Микотоксини: прошлое, настоящее, будущее / А. М. Зайченко, И. Г. Рубежнюк, Е. В. Андриенко, О. П. Кобзистая, Е. С. Цыганенко // *Микробиол. журн.* - 2003. - Т. 65, № 1-2. - С. 141-148.
12. Копилов Є. П. Ґрунтові гриби як біотичний чинник впливу на рослину [Електронний ресурс] / Є. П. Копилов. - Режим доступу : http://www.sg-microb.ho.ua/arh/pdf15-16/SM15-16_01.pdf.

Chaika T.O., Yasnolob I.O. Partnership symbiosis as an effective factor of ecological, social and economic system stability

The purpose of the article is to substantiate ecological, social and economic efficiency of mycorrhizal partnership by determining its essence, characteristics and positive influence on ecological, social and economic system.

Research methodology. There've been used dialectical method of cognition and systemic approach in scientific works of national and foreign scientists on research of the mycorrhiza phenomenon, using practical experience aimed at formation of theoretical and methodical foundations of the research.

Research results. The expediency of using mycorrhiza for decreasing of the anthropogenic loading impact on the natural environment and renewing of the resource potential has been substantiated. For the first time, there's been suggested the definition of the term "mycorrhizal partnership", and its characteristic has been given. The positive influence of mycorrhizal partnership on fungi and plant nutrition, their development and resistance against unfavorable conditions and diseases have been proven. The influence of mycorrhizal partnership on the state and fertility of soil has been determined. For the first time, there's been systematized the impact of mycorrhizal partnership on ecological, social and economic system, and also the structure of these effects has been determined taking into account certain principles.

Elements of scientific novelty. The necessity of using the symbiosis between plants and fungi aimed at rational resource using and protecting the natural environment has been substantiated in the article. The definition of the term "mycorrhizal partnership" as mutually beneficial and agreed interaction between its participants (higher plants and fungi) has been suggested. There're given characteristics of this partnership, including: multi-staging, mutual benefit, mutual dependence and good prospects.

Practical significance. The results of mycorrhizal partnership for its direct participants (plants and fungi) and positive influence on soil have been determined. Using the synergic effect of this partnership, there's been determined its positive influence on separate elements of ecological, social and economic system; certain kinds of impacts have been substantiated (ecological, social, energy, technological and economic). The principles of using mycorrhizal partnership in the ecological, social and economic system aimed at receiving positive results have been highlighted. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 12.

Keywords: mycorrhiza, symbiosis, fungi, plant, mycorrhizal partnership, ecological, social, and economic system.

Chaika Tetiana Oleksandrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of agriculture and agrochemistry named after V.I. Sazanov, Poltava State Agrarian Academy (1/3, Skovorody st., Poltava)

E-mail: 1-ka@ukr.net

Yasnolob Ilona Oleksandrivna - candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of entrepreneurship and law, Poltava State Agrarian Academy (1/3, Skovorody st., Poltava)

E-mail: 1-ka@ukr.net

Чайка Т.А., Яснолоб И.А. Симбиоз партнёрства как эффективный фактор устойчивости эко-социо-экономической системы

Цель статьи - обоснование эко-социо-экономической эффективности микоризного партнёрства путем определения его сущности, характеристики и положительного влияния на эко-социо-экономическую систему.

Методика исследования. Диалектический метод познания и системного подхода в изучении научных трудов отечественных и зарубежных ученых, исследовавших явления микоризы, использование практического опыта с целью формирования теоретико-методических основ исследования.

Результаты исследования. Обоснована целесообразность использования микоризы для уменьшения влияния антропогенной нагрузки на окружающую среду и восстановления ресурсного потенциала. Впервые предложено определение термина «микоризное партнёрство» и представлена его характеристика. Доказано положительное влияние микоризного партнёрства для грибов и питания растений, их развитие и устойчивость к неблагоприятным условиям и болезням. Определено влияние микоризного партнёрства на состояние и плодородие почвы, впервые систематизированы подходы к его влиянию на эко-социо-экономическую систему и определена структура эффектов от такого партнёрства с учетом определенных принципов.

Элементы научной новизны. Обоснована необходимость использования симбиоза между растениями и грибами с целью рационального ресурсопользования и охраны окружающей среды. Предложено определение термина «микоризное партнёрство» как взаимовыгодного и сложного взаимодействия между его участниками (высшими растениями и грибами). Приведены характеристики этого партнёрства, включающие: многоэтапность, взаимовыгодность, взаимозависимость и перспективность.

Практическая значимость. Определены результаты микоризного партнёрства для его непосредственных участников (растений и грибов) и положительное влияние на почву. Используя синергетический эффект от этого партнёрства показано положительное влияние на отдельные элементы эко-социо-экономической системы и обоснованы определенные виды эффектов (экологический, социальный, энергетический, технологический и экономический). Приведены принципы использования микоризного партнёрства в эко-социо-экономической системе с целью получения положительных эффектов. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: микориза, симбиоз, грибы, растение, микоризное партнёрство, эко-социо-экономическая система.

Чайка Татьяна Александровна - кандидат экономических наук, доцент кафедры земледелия и агрохимии им. В.И. Сазанова, Полтавская государственная аграрная академия (г. Полтава, ул. Сковороды, 1/3)

E-mail: 1-ka@ukr.net

Яснолоб Илона Александровна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры предпринимательства и права, Полтавская государственная аграрная академия (г. Полтава, ул. Сковороды, 1/3)

E-mail: 1-ka@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 09.11.2017 р.

Фахове рецензування: 27.11.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Чайка Т. О. Симбіоз партнерства як ефективний фактор стійкості еко-соціо-економічної системи / Т. О. Чайка, І. О. Яснолоб // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 20.

*

Перспективи розвитку та підвищення конкурентоспроможності галузі вівчарства на Херсонщині

Мета статті — аналіз сучасного стану вівчарства та його племінної бази й окреслити перспективи ведення галузі в господарствах Херсонської області.

Методика дослідження: статистично-економічні, порівняльного аналізу, розрахункові методи.

Результати дослідження. Виділено актуальні проблеми виробництва й визначено причини занепаду галузі: диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію; відсутність цивілізованого ринку збуту продукції та державної підтримки галузі; відсутність сприятливих економічних умов для розвитку галузей, пов'язаних із продукцією вівчарства, тощо.

Враховуючи глобалізацію ринкових відносин, орієнтуючись на вимоги Євросоюзу, викладено пріоритетні напрями розвитку галузі. Головним напрямом підвищення рівня ефективності є інтенсифікація: зміцнення кормової бази, зростання рівня та якості годівлі овець; удосконалення матеріально-технічної бази, механізація виробничих процесів; використання прогресивних форм організації та оплати праці.

Елементи наукової новизни. З метою відродження галузі вівчарства на Херсонщині як одного з перспективних напрямів розвитку тваринництва рекомендовано створення сучасних підприємств із глибокою переробкою виробленої продукції й передовими технологіями.

Практична значущість. Впровадження результатів дослідження забезпечить підвищення економічної ефективності галузі та конкурентного статусу підприємств. Табл.: 3. Рис.: 3. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: галузь вівчарства, асканійська порода, відтворення поголів'я, дієтичні продукти, овече молоко, вовна, державна підтримка.

Бойко Вікторія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)
E-mail: boiko.vo17@gmail.com

Постановка проблеми. В ринкових умовах вівчарство може бути однією з конкурентних галузей тваринництва, оскільки воно дає різноманітну продукцію: баранину, вовну овчини, смушки, молоко тощо. На утримання однієї вівці витрачається менше коштів порівняно з іншими видами сільськогосподарських тварин. Проте в процесі реформування аграрного сектора економіки ця галузь виявилася найменш захищеною.

Неврегульованість і некерованість економічних процесів у перехідний період призвели до значного скорочення поголів'я овець та виробництва продукції вівчарства.

Основною причиною занепаду галузі став низький рівень продуктивності овець і продуктивності праці, високі виробничі витрати, а також негативний вплив руйнівних процесів вільного ринку, що проявився у надзвичайно низьких цінах на продукцію вівчарства. За таких умов зріс монополізм переробних підприємств, які перестали приймати вовну у вітчизняних товаровиробників через свою неплатоспроможність.

У зв'язку з цим актуальним є проведення моніторингу ефективності виробництва та реалізації продукції вівчарства, розробка шляхів підвищення конкурентоспроможності галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вівчарстві багатьох країн світу велика увага приділяється збільшенню виробництва продуктів харчування - м'яса та молока, хоча останньому приділяється значно менше уваги [3, 14]. У структурі світового споживання м'яса частка баранини становить 5%, а в Україні цей показник менше 1% [4, 5]. В умовах переходу до ринкової економіки різко скоротилося поголів'я худоби усіх напрямів продуктивності, погіршилося матеріально-технічне оснащення, кадрове й наукове забезпечення галузі [6].

Успішному розвитку вівчарства в Україні на новій якісній основі буде сприятиме наявність високопродуктивного генофонду, в основному м'ясного типу [9, 13]. Головною умовою зростання економічної ефективності вівчарства є підвищення продуктивності овець (настриг вовни, живої маси) та зниження собівартості продукції [2].

Стабільний попит на продукцію вівчарства, враховуючи постійне збільшення населення на Землі, визначатиме необхідність інвестування [7, 12], гарантований збут і високу економічну ефективність даної галузі тваринництва.

Мета статті - аналіз сучасного стану виробництва продукції вівчарства й окреслення перспектив ведення галузі в господарствах Херсонської області.

Виклад основних результатів дослідження. Вівці завжди були частиною сільського пейзажу України. На пасовиськах, що не можуть прогодувати велику рогату худобу, вівці ефективно перетворюють грубий корм на м'ясо, яке за цінністю вмістом білка, амінокислот, вітамінів і мінеральних речовин - не поступається яловичині, а вміст холестерину в ньому в кілька разів менший, ніж у свинині [1].

Неабияким продуктом вівчарства є натуральна овеча вовна. Вона характеризується цінними технологічними властивостями, що роблять її ідеальною сировиною для виробництва різноманітних видів одягу, технічних тканин, килимів, валяного взуття й фетрових виробів. Товари, що їх виготовляють із натуральної вовни, мають високі теплозахисні властивості, добру гігроскопічність та інші якості, що їх позбавлена решта натуральних, а також штучних волокон [8].

Історія вівчарства Херсонщини і таврійського краю в цілому має давні традиції. Насамперед, це пов'язано з ім'ям академіка М.Ф. Іванова, який створив унікальну породу тонкорунної породи овець. Крім того, в області функціонує Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства на базі Інституту тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова «Асканія-Нова» Чаплинського району.

Основною породою в області є асканійська тонкорунна, питома вага якої становить близько 95%.

У результаті перебудови економічних відносин в аграрному секторі економіки серед галузей тваринництва вівчарство зазнало найбільшого занепаду внаслідок впливу таких факторів, як відсутність ринку збуту вовни, незаінтересованість господарств у виробництві вовни через низькі закупівельні ціни на цю сировину, неспроможність швидкого переходу галузі на виробництво баранини, низькі показники відтворення та збереження поголів'я овець тощо.

На основі цього, у 2015 році поголів'я овець і кіз в області порівняно з 1990 роком зменшилося у 18 разів (рис. 1), виробництво вовни - майже в 25, а баранини - у 29 разів. Баранина в м'ясному балансі області становить лише 1,7%.

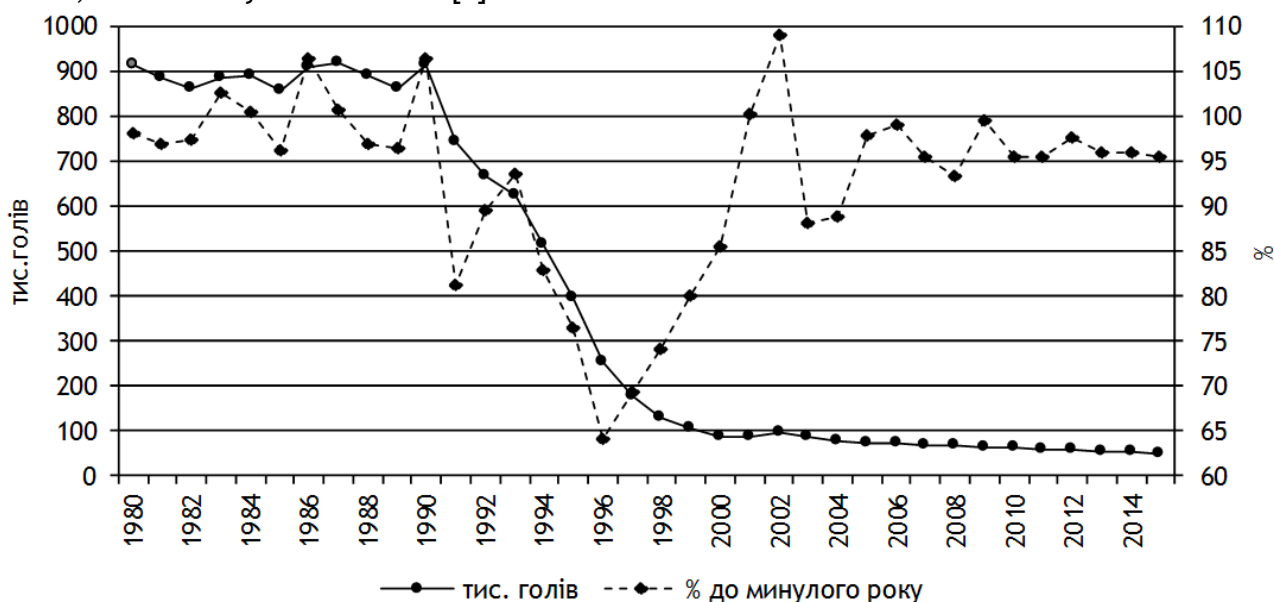

Рис. 1. Динаміка наявності поголів'я овець і кіз у господарствах усіх форм власності (на кінець року)

Джерело: Побудовано автором на основі даних Департаменту агропромислового розвитку Херсонської ОДА.

Станом на 2015 рік по всіх категоріях господарств поголів'я овець становило 29,8 тис. гол., до рівня минулого року зме-

ншення на 9,7% (3,2 тис. гол.), у тому числі по сільськогосподарських підприємствах нараховувалося 16,4 тис. гол. та по госпо-

дарствах населення - 13,4 тис. гол. (табл.1). Фермерські господарства в основному спеціалізуються на вирощуванні рослинницьких культур. Основна причина полягає в тому, що процес вирощування сільськогосподар-

ських культур триває 3–5 місяців, що значно економить засоби виробництва. У вівчарстві ж одержати готову продукцію можна тільки доглядаючи за тваринами протягом року.

1. Поголів'я овець за категоріями господарств Херсонської області, тис. гол.

Показник	Рік							
	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015
Господарства усіх категорій	365,9	61,0	32,7	40,2	36,1	34,3	33,0	29,8
Сільськогосподарські підприємства	320,4	48,5	21,6	23,4	18,7	17,7	17,6	16,4
у тому числі фермерські господарства	1,0	0,2	1,7	3,3	1,1	1,4	1,8	2,3
Господарства населення	45,5	12,5	11,1	16,8	17,4	16,6	15,4	13,4

Джерело: Статистичний збірник Державної служби статистики України «Тваринництво України», 2016 р.

Основною зоною розведення овець у Херсонській області є Чаплинський, Каланчацький, Каховський, Новотроїцький, Генічеський, Голопристанський, Скадовський райони. Нині вівчарством займаються 33 сільськогосподарських підприємства різних форм власності.

Слід зазначити, що за 10 місяців 2016 року порівняно з початком року досягнуто збільшення поголів'я овець і кіз по всіх категоріях господарств на 3,9 тис. гол. (на 7,3%), у тому числі по господарствам населення на 4,9 тис. гол. (на 1,5%). У поточному році збільшення відбулося за рахунок особистих селянських господарств, у сільськогосподарських підприємствах поголів'я зменшилося на 1,0 тис. гол. (6,4%) через

відсутність державної підтримки галузі та незабезпечення сприятливих умов для ефективного ведення бізнесу в цьому напрямі.

За 2015 рік виробництво вовни в усіх категоріях господарств становило 132 т, що на 12 т менше порівняно з минулим роком, по сільськогосподарських підприємствах обсяг її становив 58 т (рис. 2). У загальному обсязі вовни, виробленої в Україні, підприємства Херсонщини посідають друге місце після Одеської області, їхня питома вага у виробництві становить 19,2%. Найбільш потужними виробниками вовни є Генічеський, Голопристанський, Каланчацький, Каховський, Новотроїцький, Олешківський і Чаплинський райони.

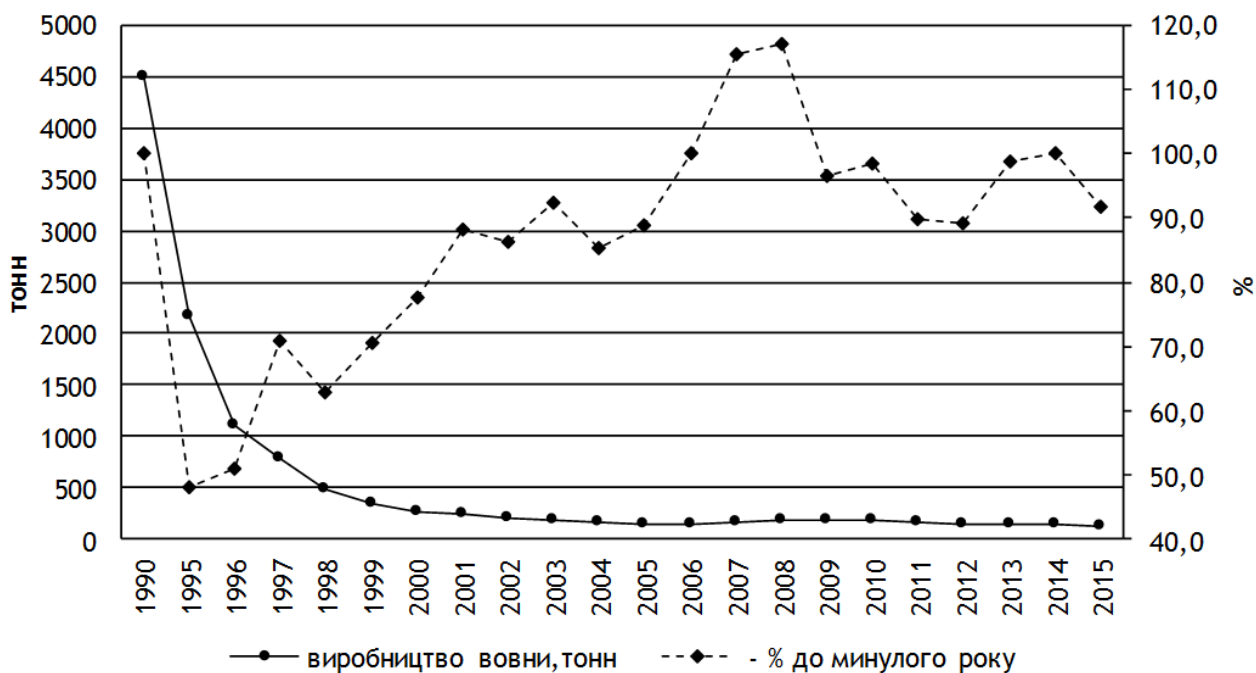

Рис. 2. Динаміка виробництва вовни у господарствах усіх форм власності

Джерело: Побудовано автором на основі даних Департаменту агропромислового розвитку Херсонської ОДА.

Що стосується середнього настригу вовни від однієї вівці, то за 2015 рік по сільськогосподарських підприємствах він становив 3,3 кг (рис. 3), що менше ніж у минулому році на 300 г, але за цим показником Херсонщина у рейтингу серед областей України

посідає перше місце (по Україні - 1,5 кг у 2015 році; 1,6 кг у 2014-му). Разом з тим у Каланчацькому районі від однієї вівці настриг становив 4,7 кг, у Каховському - 6,2, а в ДПДГ «Асканійське» Каховського району - 6,4 кг.

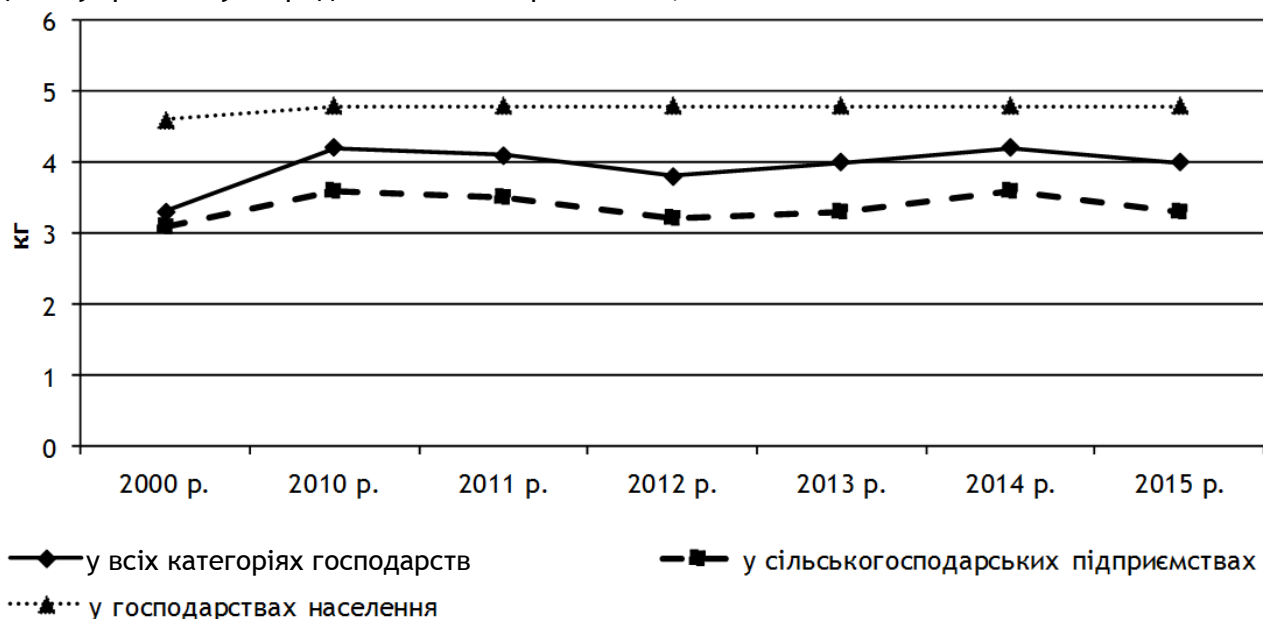

Рис. 3. Середній настриг вовни від 1 вівці в Херсонській області, кг

Джерело: Побудовано автором на основі даних статистичного збірника Державної служби статистики України «Тваринництво України», 2016 р.

Вироблену на Херсонщині вовну реалізують через торгових представників ТОВ «Чернігіввовна плюс», ПП «Харківська прядильно-ткацька фабрика» та ВАТ «Кедр» Одеської області. Середня закупівельна ціна 1 кг немитої вовни в поточному й минулому роках, залежно від виду, становила: 40,0–45,0 грн/кг меринос, напівтонка - 33,0–17,0, груба - 10,0–5,0 грн/кг.

Аналіз економічно-фінансової діяльності вівчарства доводить про те, що галузь у цілому залишається збитковою. За 2015 рік від реалізації баранини одержано збитки в цілому по області в обсязі 2,9 млн грн, від реалізації вовни - 2,6 млн грн.

Збитковість від реалізації баранини в 2015 році становила - 44,9%, від реалізації вовни - 68,6% (табл. 2).

2. Рівень рентабельності виробництва вовни та баранини, %

Регіон	2000 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Вовна							
Україна	-75,8	-82,2	-70,6	-61,0	-72,7	-75,1	-61,9
Херсонська область	-82,2	-85,8	-75,3	-57,4	-68,8	-84,1	-68,6
Баранина							
Україна	-46,4	-29,3	-39,2	-39,7	-42,8	-52,1	-29,6
Херсонська область	-55,2	-37,8	-53,0	-66,3	-55,9	-58,0	-44,9

Джерело: Статистичний бюлетень Державної служби статистики України «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства».

Така ситуація пояснюється рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, а саме: низьким рівнем відтворення поголів'я, низькими закупівельними цінами та відсутністю належного ринку збуту вовни, а також повною відсутністю державної підтримки галузі вівчарства, що негативно впливає на

заінтересованість сільськогосподарських товаровиробників.

Незважаючи на це, в області є можливість для подальшого розвитку галузі. Збережено генетичний потенціал овець, здатних до використання малопродуктивних пасовищ, особливо на півдні області, де збіль-

шилася площа земель, виведених з обробки та зрошення, що дає можливість займатися вівчарством.

Крім того, на Херсонщині створено потужну систему племінної справи: сім суб'єктів, у тому числі шість племінних заводів і один племінний репродуктор із розведення асканійської тонкорунної породи овець та її породних типів. Так, ДПДГ «Асканія-Нова» Чаплинського району займається розведенням асканійської каракульської породи, ДПДГ «Маркеєво», ДПДГ «Асканія-Нова» Чаплинського району й ТОВ «Агро-Співдружність» Генічеського районів - асканійської м'ясо-вовнової породи із кросбредною вовною, ДПДГ «Асканія-Нова» Чаплинського, ПАТ АПО «Красний чабан» Каланчацького та ДПДГ «Асканійське» Каховського районів - асканійської тонкорунної породи таврійського типу.

Поголів'я племінних овець в області станом на 01.01.2016 року налічувало 6221 гол., в тому числі 3717 гол. вівцематок і ярок. Питома вага племінного поголів'я від загальної кількості овець, що утримуються у сільськогосподарських підприємств всіх форм власності, становить 37,5%.

У 2016 році Україна мала квоту на поставку 1,6 тис. т баранини в ЄС. Але для експорту необхідні великі обсяги, тому, виходячи з наявного генофонду, пріоритетним напрямом розвитку галузі в областях є збільшення маточного поголів'я овець м'ясного типу, що забезпечить виробництво баранини як найдохіднішого виду продукції на нинішній час.

Потенціал розвитку галузі належить Чаплинському (ДПДГ «Асканія-Нова», ДПДГ «Маркеєво»), Каховському (ДПДГ «Асканійське»), Генічеському (ПОП «Чонгар», ТОВ «Агроспівдружність»), Новотроїцькому (ТОВ «Світанок», ПОСП АФ «Теплоогарьовське», ТОВ «Ясон»), Каланчацькому (ПАТ АПО «Червоний Чабан», ПрАТ «Красний Чабан») районам.

Нині робота спрямована на збільшення кількості суб'єктів господарювання, які б займалися вівчарством та максимально використовували природні сінокоси й пасовища.

Наявність у регіоні племінних господарств із розведення овець комбінованих напрямів продуктивності, а також попиту населення на молодняк овець і продукцію вівчарства підтверджує життєздатність га-

лузі. Вівці фактично єдиний вид тварин, що здатні споживати й культурні й засмічувані рослини, технологія їх утримання безпосередньо пов'язана із використанням культурних і природних пасовищ. Тому організм овець зазнає впливу кліматичних та антропогенних чинників, які впливають у тому числі на відтворювальну функцію тварин.

Велика увага приділяється питанню зв'язку відтворювальної функції зі змінами клімату. В ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» під керівництвом завідувача кафедри генетики та розведення сільськогосподарських тварин ім. В.П. Коваленка, доктора с.-г. наук, професора Т.І. Нежлукченко розроблено проект «Комерціалізація селекційної роботи з вівцями з урахуванням впливу кліматичних і антропогенних чинників». Метою проекту є: визначення на основі дослідження показників продуктивності, відтворення овець та аналізу агрокліматичних умов, оптимальних методів ведення галузі вівчарства в умовах півдня України на території підприємств різного технологічного рівня [1].

Із метою подальшого розвитку галузі проводяться відповідні заходи. Так, 12 травня 2016 року на базі Інституту тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова «Асканія-Нова» Чаплинського району відбувся всеукраїнський семінар-нарада «Інноваційний розвиток вівчарства у ринкових умовах» із виставкою й реалізацією племінного поголів'я овець.

У семінар-наradі брали участь провідні науковці в галузі вівчарства, керівники підприємств, які займаються вівчарством, спеціалісти управлінь агропромислового розвитку райдержадміністрацій, представники Херсонської торговельно-промислової палати. Інститутом тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова «Асканія-Нова», ДПДГ «Асканія-Нова» Чаплинського, ДПДГ «Асканійське» Каховського, ПАТ АПО «Червоний чабан» Каланчацького районів організовано демонстраційні покази племінних тварин. За результатами проведення семінару-наради прийнято резолюцію, яка направлена до Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо державної підтримки розвитку галузі.

Враховуючи, що Херсонська область була колись вітчизняного вівчарства й займала провідне місце в Україні, планується при створенні відповідних умов найближчими

роками довести поголів'я овець до 84,1 тис. гол., виробництво вовни - до 400 т, як передбачено Програмою розвитку галузі вівчарства України на 2012-2020 роки.

Ризик у бізнесі з м'ясо-вовнового вівчарства набуває непередбаченого характеру, що зумовлює необхідність для власників і потенційних інвесторів адекватно оцінювати можливості та загрози. Для цього було розроблено SWOT-аналіз чинників розвитку пер-

спективного кластера з виробництва та переробки продукції вівчарства в Херсонській області (табл. 3). Проведення SWOT-аналізу має важливе значення, оскільки виявлення можливостей і загроз щодо розвитку галузі вівчарства повинно забезпечити подальше перетворення можливостей на сильні сторони й не допустити реалізації загроз вжиттям відповідних заходів щодо їх попередження.

3. Матриця SWOT - аналізу чинників розвитку кластера з виробництва та переробки продукції вівчарства в Херсонській області

Сильні сторони	Слабкі сторони	Можливості	Ризики
Наявність площ для вирощування овець; забезпеченість трудовими ресурсами; налагодженість виробництва вовни; наявність матеріально-технічних ресурсів; територіальна близькість Інституту тваринництва степових районів ім. М.Ф.Іванова «Асканія-Нова» - Національного наукового селекційно-генетичного центру вівчарства, що має висококваліфікованих фахівців; наявність нових технологій переробки продукції вівчарства	Низький рівень ведення тваринництва; непродуктивна структура стада; низький настриг вовни; велика забрудненість вовни; недостатньо розвинена інфраструктура ринку; занепад великих підприємств первинної переробки вовни	Впровадження сучасних безвідходних технологій; розвиток м'ясо-молочного напрямку галузі; збільшення асортименту продукції; вихід на зовнішній ринок; продаж племінних тварин; створення великих стійких агротекстильних формувань	Деградація ґрунтів під пасовищами; відмова сільгоспвиробників від розведення овець через низьку ціну реалізації й високу собівартість вовни; диверсифікація даної галузі; монопольне становище підприємств первинної переробки вовни і текстильної промисловості

Джерело: Узагальнено автором.

Протягом останніх десятиліть накопичено певний досвід створення кооперативів, фермерських господарств, оренди, приватизації державної власності, розвитку малого бізнесу, відродження біржової справи та комерціалізації банків [11].

Нині чимала кількість тварин утримується на селянському подвір'ї (це поголів'я не відображається в статистичних збірниках), продукція виробляється для власного споживання і лише незначна її частина потрапляє на ринки. Поодинокі ферми не в змозі забезпечити стабільних поставок продукції в торговельну мережу. Крім того, виробництво продукції занадто дороге. А з урахуванням вартості реманенту, споруд, вирощування власних кормів, високої плати за орендовану землю й інші витрати, то лише на утримання однієї вівці витрачається 500-800 грн.

Виробники також не можуть одержати прямий доступ до переробних структур, тим більше до реалізації своєї продукції на світовому ринку. Знаючи всі переваги молодой

ягнятини та овечого молока як лікувальних продуктів для дієтичного й дитячого харчування, в української нації немає культу їх споживання.

Процес розвитку ринкових відносин потребує розв'язання практичних завдань по створенню конкурентоспроможної галузі вівчарства. Існуючий маркетинг не вигідний господарствам, які утримують овець, оскільки вони за безцінь продають сировину переробній промисловості. Виходом із такого становища є допомога у створенні інтегрованих структур, які поєднують виробництво, промислову переробку продукції вівчарства та реалізацію готових виробів [8].

Висновки. Аналіз стану вівчарства в Україні й Херсонській області показав, що останніми роками у галузі створилася критична ситуація, яка призвела до значного скорочення поголів'я та різкого зниження продуктивності як у товарних, так і в племінних господарствах.

Вівчарство порівняно з іншими галузями продуктивного тваринництва є найменш ін-

тенсивним, тому головним напрямом підвищення рівня ефективності є інтенсифікація: зміцнення кормової бази, підвищення рівня та якості годівлі овець; удосконалення матеріально-технічної бази, механізація виробничих процесів; використання прогресивних форм організації та оплати праці.

Зі зростанням на світовому ринку потреб у бараніні для успішного розвитку вівчарст-

ва необхідно нарощувати поголів'я високопродуктивних м'ясних порід, а державна підтримка й виважена економічна політика щодо відродження галузі вівчарства сприятиме збільшенню виходу продукції до рівня забезпечення науково обґрунтованих норм харчування населення, росту обсягів експорту продукції, зниження її собівартості та зростання прибутків.

Список бібліографічних посилань

1. Вівчарство України: моногр. / В. М. Іовенко, Л. О. Сиротюк, Т. І. Нежлукченко та ін; за ред. В. П. Бурката; УААН; Ін-т тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова "Асканія-Нова". - К.: Аграрна наука, 2006. - 616 с.
2. Дєбров В. В. Шляхи підвищення економічної ефективності галузі вівчарства / В. В. Дєбров // Таврійський наук. вісн. Вип.81. - Херсон: Грінь Д.С., 2012. - С.244-248.
3. Могилиничка С. В. Особливості вівцематок асканійської каракульської породи за молочною продуктивністю / С. В. Могилиничка // Таврійський наук. вісн. Вип.81. - Херсон : Грінь Д.С., 2012. - С. 277-278.
4. Паштецька О. В. Світові тенденції розвитку галузі вівчарства / О. В. Паштецька // Економіка АПК. - 2012. - № 12. - С. 139-145.
5. Петровська Т. М. Динаміка виробництва та реалізації продукції вівчарства / Т. М. Петровська // Економіка АПК. - 2006. - №4. - С.48-53.
6. Сокол О. І. Невідкладні завдання відновлення і стабільного розвитку вівчарства України / О. І. Сокол // Економіка АПК. - К., 2007. - № 7(153). - С. 41-47.
7. Тараненко В. П. Сучасний стан та формування ринку інноваційної продукції вівчарства в Україні / В. П. Тараненко, В. П. Мусієнко // Вівчарство. - 2007. - Вип. 34. - С.176-178.
8. Шелест Л. С. Моніторинг ефективності виробництва, переробки та реалізації продукції вівчарства / Л. С. Шелест // Аграрна наука і освіта. - 2008. - Т. 9. - № 3/4. - С. 115-121.
9. Штомпель М. В. Технологія виробництва продукції вівчарства [Текст] / М. В. Штомпель, Б. О. Вовченко. - К.: Вища освіта, 2005. - 344 с.
10. Baumol W. J. Is entrepreneurship always productive? // Entrepreneurship and economic development. N.Y.:UN, 1988.
11. Birman G. The economic analysis of investment projects / G. Birman, S. Schmidt. - New York : Elsevier Science, 1994. - 620 p.
12. Flage D., Zelter K. Untersuchungen über den Einfluss massager Inzucht // Wiss. Z. Humbol.-Univ. Berlin, 1986. - 35, №4, p. 327-334.
13. Tomas B. Introduction to Dairy Sheep Farming - Getting Started / B. Tomas // Proceedings of the 8 th Great Lakes Dairy Sheep Symposium. Cornell, University, Ithaca, - NY. - P.2, 2003.

Boiko V.O. Prospects for development and increase of the competitiveness of the sheep breeding in Kherson region

The purpose of the article is to analyze a modern state of the sheep breeding analysis of the present state of sheep breeding and its tribal base and outline the prospects of the branch in farms of Kherson region.

Research methodology: statistical and economic, comparative analysis, calculation.

Research results. There've been determined actual problems of production and causes of the branch decline: disparity of prices for industrial and agricultural products; lack of a civilized product market and state support of the branch; absence of favorable economic conditions for the development of branch related to sheep breeding products, etc.

Taking into account the globalization of market relations, focusing on the European Union requirements, the priority directions of the branch development have been outlined. The main direction to increase the efficiency level is intensification: strengthening the forage base, increasing the level and quality of feeding sheep; improvement of material and technical base, mechanization of production processes; use of progressive forms of organization and payment of labor.

Elements of scientific novelty. In order to revive the sheep breeding in Kherson region, as one of the most promising areas for the livestock breeding development, it is recommended to create modern enterprises with deep processing of products and advanced technologies.

Practical significance. Implementation of research results will increase the economic efficiency of the branch and the competitive status of enterprises. Tabl.: 3. Figs.: 3. Refs.: 13.

Бойко В.А. Перспективы развития и повышения конкурентоспособности отрасли овцеводства на Херсонщине

Цель статьи - анализ современного состояния овцеводства и его племенной базы, перспектив ведения отрасли в хозяйствах Херсонской области.

Методика исследования: статистические, экономические, сравнительные, расчетные методы.

Результаты исследования. Выделены актуальные проблемы производства и определены причины упадка отрасли: диспаритет цен на промышленную и сельскохозяйственную продукцию; отсутствие цивилизованного рынка сбыта продукции и государственной поддержки отрасли; отсутствие благоприятных экономических условий для развития отраслей, связанных с продукцией овцеводства, и др.

Учитывая глобализацию рыночных отношений, ориентируясь на требования Евросоюза, изложены приоритетные направления развития отрасли. Главным направлением повышения уровня эффективности является интенсификация: укрепление кормовой базы, повышение уровня и качества кормления овец; совершенствование материально-технической базы, механизация производственных процессов; использование прогрессивных форм организации и оплаты труда.

Элементы научной новизны. С целью возрождения отрасли овцеводства на Херсонщине как одного из перспективных направлений развития животноводства рекомендуется создание современных предприятий по глубокой переработке продукции и передовыми технологиями.

Keywords: sheep breeding, Askanian breed, livestock re-production, dietary products, sheep milk, wool, state support.

Boiko Viktoriia Oleksandrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of economics and finance, State higher education institution «Kherson State Agricultural University» (Kherson, st. Stritens'ka, 23)
E-mail: boiko.vo17@gmail.com

Практическая значимость: внедрение результатов исследования обеспечит повышение экономической эффективности отрасли и конкурентного статуса предприятий. Табл.: 3. Илл.: 3. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: отрасль овцеводства, асканийская порода, воспроизводство поголовья, диетические продукты, овечье молоко, шерсть, государственная поддержка.

Бойко Виктория Александровна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и финансов, ГВУЗ «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Стретенская, 23)
E-mail: boiko.vo17@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 15.11.2017 р.

Фахове рецензування: 07.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Бойко В. О. Перспективи розвитку та підвищення конкурентоспроможності галузі вівчарства на Херсонщині / В. О. Бойко // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 26.

*

УДК 636.27.082:338.43

**О.В. КРУГЛЯК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник**

Генетичні ресурси молочного скотарства України

Мета статті - здійснити оцінку генетичних ресурсів племінного молочного скотарства України.

Методика дослідження. Дослідження проводили на матеріалах спостережень Державної служби статистики України, Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві за 2016 рік із використанням статистичних методів.

Результати дослідження. Встановлено, що племінні господарства України з розведення великої рогатої худоби молочних і молочно-м'ясних порід забезпечують ефективність галузі шляхом підвищення молочної продуктивності корів та зниження виробничих витрат за рахунок ефекту масштабу. Для нарощування високопродуктивних стад необхідно збільшити підконтрольне поголів'я молочного скотарства.

Елементи наукової новизни. Доведено, що порідна належність корів є важливим фактором економічної ефективності розвитку молочного скотарства, що безпосередньо впливає на економічну доцільність утримання великої рогатої худоби. У цьому зв'язку потребують детальнішого вивчення інші аспекти організації й управління технологічними процесами в умовах племінних господарств, серед яких - вирощування ремонтного поголів'я, проведення селекції на підвищення рівня молочної продуктивності, тривалості продуктивного використання, поліпшення відтворної функції тощо.

Практична значущість. За результатами дослідження обґрунтовано висновок, що основою розвитку галузі молочного скотарства України мають становити створені нові спеціалізовані молочні породи, які за генетичним потенціалом знаходяться на рівні кращих європейських аналогів, а за показниками відтворення та здоров'я переважають їх, відтак є економічно вигідними. Табл.: 4. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: молочне скотарство, ефективність, порода, продуктивність, вихід телят, витрати, прибуток.

Кругляк Ольга Володимирівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: ovokrug@gmail.com

Постановка проблеми. Молочне скотарство є однією із найважливіших і перспективних галузей світового тваринництва. Згідно зі статистичними даними ФАО — Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН

(Food and Agriculture Organization, FAO), у структурі світового виробництва молока частка коров'ячого становить 82,7 % [1]. Молочну худобу розводять близько 133 млн господарств у світі, де налічується понад 264 млн молочних корів, що виробляють щороку більше 650 млн т молока [2, 3]. За даними Міжнародної молочної федерації

© О.В. Кругляк, 2018

Keywords: sheep breeding, Askanian breed, livestock re-production, dietary products, sheep milk, wool, state support.

Boiko Viktoriia Oleksandrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of economics and finance, State higher education institution «Kherson State Agricultural University» (Kherson, st. Stritens'ka, 23)
E-mail: boiko.vo17@gmail.com

Практическая значимость: внедрение результатов исследования обеспечит повышение экономической эффективности отрасли и конкурентного статуса предприятий. Табл.: 3. Илл.: 3. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: отрасль овцеводства, асканийская порода, воспроизводство поголовья, диетические продукты, овечье молоко, шерсть, государственная поддержка.

Бойко Виктория Александровна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и финансов, ГВУЗ «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Стретенская, 23)
E-mail: boiko.vo17@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 15.11.2017 р.

Фахове рецензування: 07.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Бойко В. О. Перспективи розвитку та підвищення конкурентоспроможності галузі вівчарства на Херсонщині / В. О. Бойко // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 26.

*

УДК 636.27.082:338.43

**О.В. КРУГЛЯК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник**

Генетичні ресурси молочного скотарства України

Мета статті - здійснити оцінку генетичних ресурсів племінного молочного скотарства України.

Методика дослідження. Дослідження проводили на матеріалах спостережень Державної служби статистики України, Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві за 2016 рік із використанням статистичних методів.

Результати дослідження. Встановлено, що племінні господарства України з розведення великої рогатої худоби молочних і молочно-м'ясних порід забезпечують ефективність галузі шляхом підвищення молочної продуктивності корів та зниження виробничих витрат за рахунок ефекту масштабу. Для нарощування високопродуктивних стад необхідно збільшити підконтрольне поголів'я молочного скотарства.

Елементи наукової новизни. Доведено, що порідна належність корів є важливим фактором економічної ефективності розвитку молочного скотарства, що безпосередньо впливає на економічну доцільність утримання великої рогатої худоби. У цьому зв'язку потребують детальнішого вивчення інші аспекти організації й управління технологічними процесами в умовах племінних господарств, серед яких - вирощування ремонтного поголів'я, проведення селекції на підвищення рівня молочної продуктивності, тривалості продуктивного використання, поліпшення відтворної функції тощо.

Практична значущість. За результатами дослідження обґрунтовано висновок, що основою розвитку галузі молочного скотарства України мають становити створені нові спеціалізовані молочні породи, які за генетичним потенціалом знаходяться на рівні кращих європейських аналогів, а за показниками відтворення та здоров'я переважають їх, відтак є економічно вигідними. Табл.: 4. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: молочне скотарство, ефективність, порода, продуктивність, вихід телят, витрати, прибуток.

Кругляк Ольга Володимирівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: ovokrug@gmail.com

Постановка проблеми. Молочне скотарство є однією із найважливіших і перспективних галузей світового тваринництва. Згідно зі статистичними даними ФАО — Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН

(Food and Agriculture Organization, FAO), у структурі світового виробництва молока частка коров'ячого становить 82,7 % [1]. Молочну худобу розводять близько 133 млн господарств у світі, де налічується понад 264 млн молочних корів, що виробляють щороку більше 650 млн т молока [2, 3]. За даними Міжнародної молочної федерації

© О.В. Кругляк, 2018

(International Dairy Federation, IDF), найбільше коров'ячого молока виробляють в Азіатському регіоні - 29 % від загальносвітового обсягу, 28 країн Європи - 24, країни Північної та Центральної Америки - 18, Південної Америки - 10 %. Частка молочного виробництва в інших країнах Європи, Африки й Океанії становить 9; 5; 5 % відповідно [3].

Згідно з розрахунками науковців Dairy Campus Вагенінгенського університету (Нідерланди), попит на молоко та молочну продукцію у світі до 2050 року зросте в 1,5 раза - до 1077 млрд кг. Додаткові обсяги будуть вироблені та спожиті переважно в країнах, що розвиваються. Так, на ринок вийшли країни, темпи зростання виробництва молока в яких упродовж останніх 15 років перевищили світові показники. Серед них - Індія і Пакистан (лідери виробництва в неформальному сегменті), Росія (планує за 5-10 років задовольнити власні потреби в молоці), Китай (інвестує не тільки у власне виробництво, а також у молочний бізнес Росії, Австралії, Нової Зеландії), Білорусь, Узбекистан (збільшення виробництва сирого молока у 2,5 раза за 15 років), Таджикистан, Киргизстан, Вірменія, Азербайджан, Туреччина, Іран [4, с. 2].

З огляду на зростання світового молочного ринку (в липні 2017 року індикатор світових цін на молоко становив 38,9 дол. за 1 ц молока, що на 55 % вище показників попереднього року та на 1,3 % вище ціни місяць тому [5]), у бізнесових колах відроджується інтерес до молочного скотарства. За даними Ради з питань експорту продовольства, експорт вітчизняної молочної продукції збільшується. За січень-липень 2017 року надходження від її продажу становили 140,8 млн дол., що на 69,3 % більше, ніж за відповідний період минулого року. Зокрема, надходження від експорту масла зросли в 4 рази (54,4 млн дол.), молочної сироватки - у 2 рази (15,5 млн дол.), сирів - на 45,7 % (17 млн дол.) [6].

Аналогічно в Україні зросла ціна на живу масу великої рогатої худоби, що є додатковим стимулом для розширення дійного стада. Першим відчутним індикатором стало зростання виробництва яловичини [7].

На сучасному етапі розвиток молочного скотарства потребує зосередження уваги на збільшенні дійного поголів'я з високими продуктивними показниками у великотоварному секторі. За період 2000-2016 років по-

голів'я корів в Україні скоротилось у 2,4 раза (з 4958,3 тис. гол. на 01.01.2001 року до 2108,9 тис. гол. на 01.01.2017-го), а в сільськогосподарських підприємствах - у 3,8 раза (відповідно з 1851,0 до 484,6 тис. гол.).

Попри одночасне зростання вдвічі середнього надою корів (із 2359 кг у 2000 році до 4735 кг у 2016-му), валове виробництво молока скоротилося за вказаний період на 21,9 % [8, с. 10, 22, 24]. За результатами 2016 року найбільше молока вироблено в Полтавській, Черкаській, Київській, Сумській, Харківській, Хмельницькій областях [8, с. 116-117]. Такі показники досягнуто, в основному, за рахунок сільськогосподарських підприємств. Поступове нарощування великими підприємствами обсягів виробництва є позитивною тенденцією з погляду якості молока й економічної ефективності його виробництва. Важливим фактором зростання великотоварного сектора має стати відродження національної системи селекції. Тому наразі особливої актуальності набуває питання наукового обґрунтування організаційних засад ефективного ведення племінного молочного скотарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки сучасного стану племінної бази молочного скотарства та напрямів її ефективного розвитку досліджували провідні вчені-економісти й селекціонери - М. З. Басовський [9], М. І. Бащенко [10], П. С. Березівський [11], В. І. Бойко [12], В. П. Буркат [9, 13], В. І. Власов [9, 14], А. А. Гетья [10, 15], М. В. Гладій [15], М. Я. Єфіменко [16], М. В. Зубець [14], О. І. Костенко [10], Т. Л. Мостенська [12], Ю. П. Полупан [13], С. Ю. Рубан [10, 15], П. Т. Саблук [12], П. І. Шаран [13] та ін. Проте в науковій літературі недостатньо досліджені селекційно-економічні аспекти розвитку вітчизняного молочного скотарства.

Мета статті - здійснити оцінку генетичних ресурсів племінного молочного скотарства України.

Наразі динаміку порідного складу молочної худоби за відсутності порідного перепису й обліку можна оцінити лише за матеріалами Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві, який веде ДП «Головний науково-виробничий селекційно-інформаційний центр у тваринництві Інституту розведення і генетики тварин імені М.В.Зубця НААН». Також у процесі досліджень використано матеріали спостережень

Державної служби статистики України, Міжнародного комітету з обліку тварин (ICAR - International Committee for Animal Recording).

Виклад основних результатів дослідження. Породи великої рогатої худоби різняться за показниками господарсько корисних ознак тварин, у т.ч. рівнем продуктивності, що суттєво впливає на економічну ефективність виробництва продукції. За даними ICAR, лідерами за надоями в усіх країнах залишаються корови голштинської по-

роди, продуктивність яких за 305 днів лактації на нинішній час знаходиться на рівні 9-11 тис. кг молока (табл. 1). Такі досягнення є результатом тривалої інтенсивної селекційної роботи з породою, направленої на підвищення молочної продуктивності. Разом із тим у стадах голштинських корів істотно зріс рівень інбридингу (споріднення), що спричинило погіршення показників їхнього здоров'я, відтворення та зменшення тривалості господарського використання корів.

1. Основні господарсько корисні ознаки племінних корів основних молочних та молочно-м'ясних порід у деяких країнах світу в 2015 році

Порода	Країна	Молочна продуктивність за 305 днів лактації, кг	Вміст жиру в молоці, %	Вміст білка в молоці, %	Тривалість міжотельного періоду, днів
Голштинська	США	11321	3,68	3,08	...
	Південна Корея	10289	3,76	3,22	466
	Швеція	10133	4,09	3,40	407
	Канада*	10102	3,87	3,19	...
	Фінляндія	10070	4,12	3,44	415
	Південна Африка	9760	3,82	3,19	451
	Чехія	9582	3,77	3,34	412
	Словаччина	9434	3,75	3,25	433
	Угорщина*	9240	3,71	3,29	439
	Норвегія	9225	4,15	3,38	399
	Латвія	9073	3,87	3,34	...
	Естонія	9036	3,90	3,32	418
	Німеччина**	8975	4,01	3,38	412
	Австрія	8592	4,07	3,28	...
	Китай (Шанхай)	8830	3,61	3,19	417
	Франція	7996	3,90	3,18	429
Швіцька	Німеччина	7242	4,14	3,49	414
	Австрія	7185	4,16	3,46	...
	Швейцарія	7147	4,03	3,40	415
Айрширська	Фінляндія	9128	4,41	3,55	411
	Південна Африка	7891	3,94	3,26	419
	США	6861	3,93	3,19	...
Симентальська	Німеччина	7242	4,14	3,49	392
	Австрія	7176	4,15	3,40	...
	Франція	5751	3,99	3,37	393
Нормандська	Швейцарія	6777	4,04	3,43	390
	Франція	5828	4,21	3,46	405
Монбельярдська	Чехія	8000	3,95	3,52	393
	Швейцарія	7378	3,72	3,35	393
	Франція	6514	3,87	3,29	399
Норвезька червона	Норвегія	7370	4,30	3,47	381
Швецька червона	Швеція	9014	4,36	3,57	393
Джерсейська	США	8138	4,81	3,65	...
	Фінляндія	7887	5,07	3,77	402
	Канада*	6610	5,00	3,80	...
Пінцгау	Швейцарія	5730	3,80	3,31	...
	Австрія	5666	3,87	3,25	...

* За 2014 р.

** Чорно-ряба голштинська порода.

*** Відомості відсутні.

Джерело: Складено автором за даними звіту ICAR [17].

Серед інших порід, які за надоєм наближаються до тварин голштинської породи, - айрширська, шведська червона (до 9,0 тис. кг); швіцька, монбельярдська, симентальська, норвезька червона, джерсейська (7,0-8,0 тис. кг). Ряд порід вирізняються якісними ознаками молочної продуктивності. Наприклад, вміст жиру в молоці корів джерсейської породи американської селекції становить 4,81 %. Корови цих порід за дещо нижчого, ніж у голштинської, рівня надоїв мають суттєві переваги у функціональних ознаках, таких як висока відтворювальна здатність, подовжена тривалість господарського використання, висока оплата корму одержаною продук-

цією, що підвищує їхню конкурентоспроможність до рівня тварин голштинської породи.

В Україні найвищу продуктивність мають корови швіцької породи (8389 кг), голштинської (8071 кг), української чорно-рябої (6743 кг) і червоно-рябої (6626 кг) молочних порід [18]. Наразі у 348 племінних стадах утримується 128,2 тис. корів, що на третину менше, ніж 10 років тому (табл. 2). Найчисленнішою є українська чорно-ряба молочна порода - 68,2 тис. племінних корів, або 53,2 % у порідній структурі племінного молочного скотарства. Частка поголів'я корів української червоно-рябої молочної породи становить 19,8 %, голштинської - 14,4 %.

2. Зрушення у структурі порідного складу племінного поголів'я великої рогатої худоби молочних та молочно-м'ясних порід, на початок року

Порода	Число племінних стад, од.			Кількість племінних корів, гол.		
	2007	2012	2017	2007	2012	2017
Українська чорно-ряба молочна	349	221	180	91546	75535	68181
Українська червоно-ряба молочна	152	107	75	37905	31920	25340
Українська червона молочна	44	29	19	13348	9309	6489
Голштинська	35	27	33	10504	14211	18467
Симентальська	56	28	21	9372	5181	4916
Червона степова	38	18	6	8832	4135	1642
Лебединська	8	6	3	1433	1122	713
Українська бура молочна	7	4	2	1008	479	170
Бура карпатська	10	2	-	863	146	-
Червона польська	5	3	1	662	509	136
Англерська	3	3	3	352	333	251
Айрширська	2	2	2	322	513	523
Білоголова українська	1	1	1	160	320	300
Швіцька	1	1	2	128	100	1101
Пінцгау	2	-	-	60	-	-
Разом	713	452	348	176495	143813	128229

- Явищ не було

Джерело: Складено автором за матеріалами Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві [18].

Слід відзначити вкрай недостатню кількість корів активної частини популяції (підконтрольні племінні стада, які атестовані як суб'єкти племінної справи і ведуть племінний облік) - 26,5 % від кількості корів, що утримуються в сільськогосподарських підприємствах, та 6,1 % - у господарствах усіх категорій. Для прикладу, в Ізраїлі - світовому лідері з молочної продуктивності дійного стада (надій близько 12 тис. кг на корову), до племінної книги (The Israeli Herd-book (DHI)) внесено більше 90 % поголів'я [19, с. 12]. В інших країнах із розвиненою галузю молочного скотарства цей показник на рівні 90 % - у Данії [20], 86 % - у Швеції [21], 70 % - у Канаді [22]. Низька частка підконтрольного поголів'я молочного скотарства України значно ускладнює процес нарощування високопродуктивних стад.

За останні десять років кількість племінних господарств України з розведення великої рогатої худоби молочних і молочно-м'ясних порід скоротилася вдвічі. Як видно з даних таблиці 2, серед племінних господарств із розведення великої рогатої худоби молочного напряму продуктивності намітилася тенденція до їх укрупнення. Середнє поголів'я стада корів у племінному господарстві становило: у 2006 році - 248 гол., у 2011 - 318, у 2016 році - 368 гол. Усього за 2006-2016 роки внаслідок процесів концентрації поголів'я середній розмір племінного молочного стада збільшився майже в півтора раза, що за рахунок ефекту масштабу дало змогу підприємствам скоротити витрати на виробництво одиниці продукції в частині постійних витрат.

Середня молочна продуктивність племінних корів у промислових підприємствах зрос-

ла з 4606 кг у 2006 році до 6789 кг у 2016-му, або майже у півтора раза (табл. 3). Внаслідок дії фактора природного біологічного антагонізму удою й відтворювальної здатності корів, зростання надою у племінних стадах зі збільшенням спадковості голштинської породи призвело до зниження виходу телят на 100 корів, зменшення тривалості господарського використання корів. Ця тенденція є характерною також для всіх ново-

створених вітчизняних порід. Зокрема, у тварин української чорно-рябої молочної породи вихід телят на 100 корів зменшився з 82,8 гол. у 2006 році до 76,8 гол. у 2016-му, у червоно-рябої молочної - відповідно із 82,2 до 79,2 гол. У стадах української червоної молочної породи, де частка спадковості голштинської породи дещо нижча порівняно з першими двома, показник виходу телят знижувався меншими темпами.

3. Виробничі показники племінних стад великої рогатої худоби молочних та молочно-м'ясних порід

Порода	Середній надій від однієї корови за даними річного звіту, кг			Вихід телят на 100 корів, гол.		
	2006	2011	2016	2006	2011	2016
Українська чорно-ряба молочна	4700	5413	6743	82,78	80,35	76,81
Українська червоно-ряба молочна	4654	5601	6626	82,22	80,90	79,22
Українська червона молочна	4277	4883	5834	82,86	79,42	80,61
Голштинська	6006	7223	8071	68,15	70,18	73,90
Симентальська	3850	5030	6095	87,06	82,36	91,81
Червона степова	3526	3607	4052	83,58	77,95	78,64
Лебединська	4018	3783	5236	76,36	86,53	93,03
Українська бура молочна	4347	5579	3892	44,8	86,22	73,68
Бура карпатська	2591	2991	-	70,18	40,32	-
Червона польська	3099	3398	1842	71,16	67,38	89,09
Англерська	4112	3965	4461	85,07	75,08	82,43
Айрширська	4353	5922	6269	84,40	69,92	67,30
Білоголова українська	3344	3838	4988	88,34	88,12	86,00
Швіцька	3789	2356	8380	87,50	88,00	57,76
Пінцгау	2379	-	-	80,36	-	-
Середнє по Україні	4606	5506	6789	81,93	79,55	78,62

- Явищ не було

Джерело: Складено автором за матеріалами Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві [18].

Вказані виробничі показники напряду впливають на господарську цінність корів новостворених вітчизняних порід. Порівняно із продуктивнішою голштинською, тварини новостворених порід мають втрати продуктивності за лактацію. За даними В. П. Даниленка, І. А. Рудика [23], за весь період продуктивного використання корів цих порід власники одержують прибуток майже втричі вищий, ніж від корів голштинської породи.

За даними бонітування, з-поміж вітчизняних порід найвищий надій у корів українсь-

кої чорно-рябої молочної породи - 6613 кг із вмістом жиру 3,71 %, білка - 3,27 %, української червоно-рябої молочної породи - відповідно 6357; 3,76; 3,25, української червоної молочної - 5963; 3,87; 3,29 (табл. 4). Вітчизняні молочні породи за генетичним потенціалом знаходяться на рівні кращих європейських аналогів, а за показниками відтворення та здоров'я переважають їх (це доводить досвід їх експлуатації низкою потужних промислових підприємств України).

4. Динаміка кількості поголів'я та показників молочної продуктивності племінних корів вітчизняних молочних порід за період 2011-2016 рр., за даними бонітування

Період, роки	Число стад, од.	Поголів'я пробонітованих корів, гол.	Продуктивність (за 305 днів останньої завершеної лактації)				
			надій, кг	вміст у молоці, кг		вміст у молоці, %	
				жиру	білка	жиру	білка
Українська чорно-ряба молочна							
2016	180	52606	6613	245,41	216,47	3,71	3,27
2015	183	55640	6376	235,34	208,71	3,69	3,27
2014	194	54722	6223	231,21	203,26	3,72	3,27
2013	184	49814	6008	223,18	197,01	3,71	3,28
2012	206	54122	5805	214,85	188,56	3,70	3,25
2011	221	60292	5493	204,71	178,32	3,73	3,25
2010	255	63516	5259	195,16	169,79	3,71	3,23

Українська червоно-ряба молочна							
2016	75	18814	6357	238,78	206,39	3,76	3,25
2015	77	20285	6368	242,22	207,83	3,80	3,26
2014	84	21494	6236	234,90	202,53	3,77	3,25
2013	89	21195	6091	232,19	200,26	3,81	3,29
2012	98	23964	6093	231,07	197,78	3,79	3,25
2011	107	25751	5588	210,55	182,17	3,77	3,26
2010	120	27173	5430	203,05	177,51	3,74	3,27
Українська червона молочна							
2016	19	5117	5963	230,99	196,17	3,87	3,29
2015	19	4924	5778	225,27	188,65	3,90	3,26
2014	19	4688	5981	232,36	193,88	3,88	3,24
2013	22	4902	5837	225,15	189,21	3,86	3,24
2012	29	6641	5381	207,17	172,50	3,85	3,21
2011	29	7199	5073	194,04	161,49	3,82	3,18
2010	35	8362	4811	186,09	157,02	3,87	3,26

Джерело: Складено та розраховано автором за матеріалами Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві [18].

Висновки. Порідна належність корів є важливим фактором економічної ефективності розвитку молочного скотарства. Завдяки тривалій інтенсивній селекційній роботі з породами великої рогатої худоби рівень молочної продуктивності корів у країнах із розвиненим скотарством досяг рівня 8,0-10,0 тис. кг і більше за 305 днів лактації. Проте в стадах голштинських корів – лідерів за надоями, істотно погіршилися показники їх здоров'я й відтворення, зменшилася тривалість їх господарського використання.

Поголів'я корів у племінних господарствах за 2006-2016 роки скоротилося на 48 тис. гол., або на 27 %. У порідній структурі племінного молочного скотарства переважають тварини українських чорно- й чер-

воно-рябих молочних порід (53,2 та 19,8 %) і голштинської породи (14,4 %).

Основою розвитку галузі молочного скотарства України мають становити створені нові спеціалізовані молочні породи, які за генетичним потенціалом знаходяться на рівні кращих європейських аналогів, а за показниками відтворення та здоров'я переважають їх, відтак є економічно вигідними. У цьому зв'язку потребують детальнішого вивчення інші аспекти організації й управління технологічними процесами в умовах племінних господарств, серед яких – вирощування ремонтного поголів'я, проведення селекції на підвищення рівня молочної продуктивності, тривалості продуктивного використання, поліпшення відтворної функції тощо.

Список бібліографічних посилань

1. The Global Dairy Sector: Facts. URL: <https://www.fil-idf.org/wp-content/uploads/2016/12/FAO-Global-Facts-1.pdf> (дата звернення: 17.11.2017).
2. Statistics: Dairy cows. URL: <https://www.ciwf.org.uk/media/5235182/Statistics-Dairy-cows.pdf> (дата звернення: 17.11.2017).
3. 2016 World Dairy. Situation Report. Bulletin of the International Dairy Federation. URL: <http://www.idfa.org/docs/default-source/d-news/world-dairy-situationsample.pdf> (дата звернення: 18.11.2017).
4. Discover milk Georgia. URL: <http://www.dairynews/news-image/2017/January/20170117.pdf> (дата звернення: 21.10.2017).
5. Моніторинг ринку молока. Серпень 2017 / Асоціація виробників молока. URL: <http://storage.milkua.info/uploads/analitics/pdf/MonitoringUA/05.09.MonitoringUk.pdf> (дата звернення: 18.10.2017).
6. Виручка від експорту української «молочки» за сім місяців зросла на 69%. URL: <http://www.ukrainian-food.org/uk/post/viruska-vid-eksportu-ukrainskoi-molocki-za-sim-misaciv-zroslo-na-69> (дата звернення: 18.10.2017).
7. Ринок яловичини України - підсумки першого півріччя. URL: <http://avm-ua.org/uk/post/rinok-alovocini-ukraini-pidsumki-persogo-pivricca> (дата звернення: 18.10.2017).
8. Тваринництво України за 2016 рік: Стат. збірник / Державна служба статистики України / відп. за вип. О. М. Прокопенко. К., 2017. 142 с.
9. Басовський Н. З., Буркат В. П., Власов В. И., Коваленко В. П. Крупномасштабная селекция в животноводстве. К.: Украина, 1994. 376 с.
10. Гетя А. А., Башенко М. І., Рубан С. Ю., Костенко О. І. Основні складові проекту «Відроджене скотарство». Тваринництво України. 2011. № 10. С. 2-7.
11. Березівський П. С. Економічна ефективність скотарства та шляхи її підвищення. Львів, 1998. 158 с.
12. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні: монографія / П. Т. Саблук та ін. К.: ІАЕ, 2005. 340 с.
13. Буркат В. П., Полупан Ю. П., Шаран П. І. Основні чинники рентабельності молочного скотарства у племінних господарствах. Вісник аграрної науки. 2008. № 10. С. 27 - 31.
14. Власов В. І., Зубець М. В., Дяченко Є. В. Управління відтворенням і продуктивністю молочного стада. К.: Урожай, 1987. 136 с.

15. Гладій М. В., Рубан С. Ю., Гетья А. А., Прийма С. В. Породи сільськогосподарських тварин України. Історія, стан, перспективи розвитку. *Розведення і генетика тварин*. 2015. Вип. 49. С. 44-57.
16. Ефименко М. Я. Формирование внутрипородной структуры создаваемых пород молочного скота. *Розведення і генетика тварин*. 2012. Вип. 46. С. 50-53.
17. Yearly survey n the situation of cow milk recording systems (Years 2014 and 2015) in ICAR member countries for cow, sheep and goats. URL: <http://www.icar.org/wp-content/uploads/2017/01/Survey-on-milk-recording-systems-in-cows-sheep-and-goats-2014-2015.pdf> (дата звернення: 28.11.2017).
18. Державний реєстр суб'єктів племінної справи у тваринництві за 2016 рік / ДП «Головний науково-виробничий селекційно-інформаційний центр у тваринництві Інституту розведення і генетики тварин імені М.В.Зубця НААН». URL: <http://animalbreedingcenter.org.ua/derjplemreestr> (дата звернення: 18.10.2017).
19. Панкратова Л. Функціонування та розвиток ринку молока в Ізраїлі. К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. 40 с.
20. Available breeds. URL: http://www.selectsires.com/dairy/crossbreeding_available.html?version=20170404 (дата звернення: 23.11.2017).
21. Lindhé B. Two competing Swedish breeds with different profiles but of equal size. URL: <http://www.milkproduction.com/Library/Scientific-articles/Reproduction/Two-competing-Swedish/> (дата звернення: 28.11.2017).
22. Canadian dairy genetics. A century of improvement breeds. URL: <http://www.agr.gc.ca/resources/prod/Internet-Internet/MISB-DGSIM/ATS-SEA/PDF/4663-eng.pdf> (дата звернення: 28.11.2017).
22. Learning about dairy. University of Minnesota extension. Revised November, 2015. P. 4. URL: <https://www.extension.umn.edu/youth/mn4-H/events/project-bowl/docs/PB-Learning-About-Dairy-Booklet.pdf> (дата звернення: 28.11.2017).
23. Даниленко В. П., Рудик І. А. До питання ефективності використання молочних порід у господарстві. *Розведення і генетика тварин*. 2012. Вип. 46. С. 63-66.

Kruhliak O.V. Genetic resources of dairy cattle breeding in Ukraine

The purpose of the article is to evaluate genetic resources of dairy cattle breeding in Ukraine.

Research methodology. The research has been conducted on the observation materials of the State statistics service of Ukraine, the State register of subjects of breeding in animal production for 2016 by using statistical methods.

Research results. It's been established that Ukrainian breeding farms of cattle of dairy and dairy-meat breeds provide an efficiency of the branch by increasing the milk productivity of cows and reducing production costs due to the scale effect. For increasing of high-productive herds it is necessary to increase the dairy cattle control.

Elements of scientific novelty. It's been proved that the cows breed is an important factor in the economic efficiency of dairy cattle breeding, which has direct impact on the economic feasibility of livestock keeping. In this regard, it is necessary to examine other aspects of the organization and management of technological processes more detailed in terms of breeding farms, including growing of repair livestock, breeding for raising the level of milk productivity, duration of productive use, improving the reproductive function, etc.

Practical significance. The study concluded that the basis for the development of the dairy cattle breeding in Ukraine should be newly created specialized milk breeds, which are at the level of the best European analogues according to the genetic potential, and dominate them on the indicators of reproduction and health, and hence are economically advantageous. Tabl.: 4. Refs.: 23.

Keywords: dairy cattle breeding, efficiency, breed, productivity, calves output, costs, profit.

Kruglyak Olga Volodymyrivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, competitor for doctor's degree, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: ovokrug@gmail.com

Кругляк О.В. Генетические ресурсы молочного скотоводства Украины

Цель статьи - осуществить оценку генетических ресурсов племенного молочного скотоводства Украины.

Методика исследования. Исследования проводили на материалах наблюдений Государственной службы статистики Украины, Государственного реестра субъектов племенного дела в животноводстве за 2016 год с использованием статистических методов.

Результаты исследования. Установлено, что племенные хозяйства Украины по разведению крупного рогатого скота молочных и молочно-мясных пород обеспечивают эффективность отрасли путем повышения молочной продуктивности коров и сокращения производственных затрат за счет эффекта масштаба. Для наращивания высокопродуктивных стад необходимо увеличить подконтрольное поголовье молочного скотоводства.

Элементы научной новизны. Доказано, что породная принадлежность коров является важным фактором экономической эффективности развития молочного скотоводства, напрямую влияет на экономическую целесообразность содержания крупного рогатого скота. В этой связи требуют более детального изучения другие аспекты организации и управления технологическими процессами в условиях племенных хозяйств, среди которых - выращивание ремонтного поголовья, проведение селекции на повышение уровня молочной продуктивности, продолжительности продуктивного использования, улучшения воспроизводительной функции и др.

Практическая значимость. По результатам исследования обоснован вывод, что основу развития отрасли молочного скотоводства Украины должны составлять созданные новые специализированные молочные породы, которые по генетическому потенциалу находятся на уровне лучших европейских аналогов, а по показателям воспроизводства и здоровья превосходят их, поэтому экономически выгодны. Табл.: 4. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: молочное скотоводство, эффективность, порода, продуктивность, выход телят, расходы, прибыль.

Кругляк Ольга Владимировна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: ovokrug@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 04.12.2017 р.

Фахове рецензування: 06.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Кругляк О. В. Генетичні ресурси молочного скотарства України / О. В. Кругляк // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С33.

Л.Д. ТУЛУШ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
О.Ю. ГРИЩЕНКО

Трансформація високотоварних господарств населення в суб'єкти підприємництва: податково-бюджетні аспекти

Мета статті - опрацювання механізму податково-бюджетного регулювання розвитку високотоварних господарств населення, який би забезпечив їх трансформацію в суб'єкти підприємництва.

Методика дослідження - у статті використовувалися наступні методи дослідження: історичний, абстрактно-логічний, емпіричний, рядів динаміки, індексний, факторного аналізу, порівняння, оцінки нормативно-правової бази, табличний, графічний, узагальнення та наукового передбачення.

Результати дослідження. Узагальнено податково-бюджетні аспекти формування механізму фінансового стимулювання трансформації високотоварних господарств населення у суб'єкти підприємництва. Оцінено соціально-економічні наслідки діяльності високотоварних господарств населення у сучасному їх статусі, обґрунтовано переважання негативних аспектів нинішньої моделі їх функціонування як для самих господарських одиниць, так і для держави та місцевих громад. Окреслено проблеми, що перешкоджають збалансованому розвитку високотоварних господарств населення, стримують формування на їх базі європейського типу фермерів. Узагальнено методичні підходи до визначення частини господарств населення, для яких трансформація у суб'єкти підприємництва є економічно доцільною. Опрацьовано засади формування та обґрунтовано складові механізму фінансового стимулювання трансформації високотоварних господарств населення у суб'єкти підприємництва.

Елементи наукової новизни. Опрацьовано методичні засади формування механізму фінансового стимулювання трансформації високотоварних господарств населення у суб'єкти підприємництва, визначено ключові його складові та особливості їх застосування. Запропоновано підходи до визначення кількості потенційно можливих суб'єктів підприємництва, які можуть бути сформовані на базі високотоварних господарств населення, на основі оцінювання доходності діяльності. Запропоновано механізм фіскального стимулювання трансформації частини господарств населення у суб'єкти підприємництва, здійснено оцінку потенційного податкового навантаження та визначено орієнтовні обсяги державної фінансової підтримки, що необхідна для належного стимулювання відповідного процесу.

Практична значущість. Результати можуть бути використанні в процесі подальшого наукового опрацювання важливої наукової проблеми - формування оптимальної структури сільськогосподарського виробництва на основі збалансування часток окремих категорій сільгосптоваровиробників, формування в Україні класу фермерів, подібного до європейських зразків, що позитивно позначиться на рівні доходів сільського населення та наповнюваності місцевих бюджетів. Також результати даного дослідження можуть виступати економічним обґрунтуванням відповідних законодавчих ініціатив, спрямованих на упорядкування аграрного устрою в Україні та відродження фермерства в його класичному розумінні. Табл.: 3. Рис.: 5. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: сільськогосподарські товаровиробники, господарства населення, організаційно-економічна трансформація, податково-бюджетне регулювання, фінансовий механізм, державна фінансова підтримка, оподаткування, бюджетні дотації.

Тулуш Леонід Дмитрович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу фінансово-кредитної та податкової політики, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: tulush@ukr.net

Грищенко Олена Юріївна - завідувач сектору інформаційного забезпечення досліджень, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: lena@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем, що постають в умовах сучасних трансформаційних перетворень вітчизняного економічного простору, є необхідність перегляду підходів до оцінки ролі ви-

сокотоварних господарств населення та засад фінансового регулювання їх діяльності.

Державні управлінські структури все ще не приділяють належної уваги питанням розвитку сільськогосподарського виробництва в господарствах населення, незважаючи на їх роль у досягненні продовольчої безпеки, обсяги діяльності, рівень доходів та чисельність зайнятих у даному сегменті аграрно-

го сектору вітчизняної економіки. Водночас господарства населення виступають важливою складовою аграрного виробництва в Україні, а відповідно, недооцінка їх потенціалу, ресурсів і можливостей може призвести до виникнення загрози продовольчої безпеки країни, руйнування економічних основ сільського способу життя, зниження фіскального потенціалу місцевих бюджетів сільських територій, погіршення рівня життя сільських жителів.

Проблеми інституалізації та підвищення ефективності діяльності високотоварних господарств населення і нині залишаються невирішеними. Передусім це стосується формування дієвої системи державного фінансового регулювання їх подальшого розвитку, стимулювання нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, інтеграційних і коопераційних процесів у даному сегменті аграрної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового регулювання розвитку сільськогосподарської активності господарств населення, розроблення механізму їх державної фінансової підтримки, стимулювання трансформації їх діяльності у підприємницьке русло, опрацьовуються значною кількістю вчених, серед яких варто виділити дослідження Ф. Андерсена [16], С. Вігінса [20], Х. Віна [19], І. Джаті [18], Р. Дзем'янович [17], Ю. Лупенка [1, 2], М. Маліка [3, 7], Н. Малініної [4], Т. Маренич [5], Л. Мельник [6], А. Олійника [8], О. Прокопчук [9], М. Рудої [10], І. Свиноуса [11], Л. Удової [14], Т. Яворської [15]. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених даному питанню, оптимальне науково обґрунтоване його розв'язання в умовах вітчизняних економічних реалій все ще не сформовано.

Мета статті — опрацювання механізму податково-бюджетного регулювання розвитку високотоварних господарств населення, який би забезпечив їх поетапну трансформацію в суб'єкти підприємництва та функціонування в системі фінансових відносин.

Виклад основних результатів дослідження. Незважаючи на значні обсяги сільськогосподарської діяльності господарств населення, вони все ще перебувають поза системою державних фінансових відносин, оскільки:

з одного боку, офіційно не реєструються, а відповідно, й не розглядаються як повно-

цінні суб'єкти господарювання: не сплачують податки з отриманих доходів, не звітують про свою діяльність перед державними органами, не інтегровані в систему соціального страхування, не зобов'язані дотримуватись екологічних, ветеринарно-санітарних правил та норм щодо безпечності виробленої продукції, що реалізується ними переважно на стихійних ринках;

з іншого боку, не отримують державної фінансової підтримки, позбавлені виплат при реалізації соціальних ризиків, що повинні компенсуватись за рахунок системи соціального страхування, а також доступу до ресурсів фінансово-кредитного забезпечення - держава не має ніяких зобов'язань перед даними суб'єктами.

Отже, специфіка функціонування сільського господарства в Україні на сучасному етапі його розвитку полягає в значній частці господарств населення в обсягах виробництва сільгосппродукції - натомість дані інституційні одиниці не мають статусу суб'єктів господарювання, а їх діяльність фактично не регламентується державою.

Варто відзначити, що при визначенні сільськогосподарської діяльності домогосподарств, розміщених в сільській місцевості, досить часто - як в науковому, так і в професійному обороті - використовують термін «особисті селянські господарства» (ОСГ). Прийнято вважати, що господарства населення, які займаються діяльністю у сільському господарстві, відносять до ОСГ.

Відповідно до норм статті 1 Закону України «Про особисте селянське господарство», останнє трактується як господарська діяльність, яка проводиться фізичною особою без створення юридичної особи індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки й споживання сільгосппродукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням наявного майна (при цьому передбачено, що така діяльність не відноситься до підприємницької).

Натомість відповідно до норм статті 3 Господарського кодексу України, господарською визнається діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Тобто господарська діяльність пов'язується із виробництвом, переробкою та обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару. Важливою ознакою господарської діяльності є її систематичність, виконання на професійній основі, реалізація результатів діяльності як товару.

Діяльність ОСГ, виходячи із законодавчого її визначення, складно віднести до господарської, оскільки відповідна продукція виробляється ними з метою задоволення особистих потреб у харчуванні, а реалізація здійснюється лише надлишку продукції, що спочатку призначалася для внутрішнього споживання членами відповідного домогосподарства, а потім «виявилась зайвою». При цьому така реалізація, відповідно до вищезазначених законодавчих норм, є не систематичною, а навпаки - разовою.

Отже, вітчизняне господарське законодавство фактично не передбачає можливості трактування діяльності ОСГ як господарської. У них фактично відсутні «особливі» ознаки правомочності діяльності, які можна було б відділити від прав та обов'язків членів відповідного домогосподарства.

Як наслідок, реєстрацію ОСГ державні реєстратори не здійснюють, інформація щодо їх сільгоспдіяльності органи статистики не збирають. Наявність особистих селянських господарств обліковують лише в погосподарських книгах, що ведуть місцеві ради, проте зазначена інформація практично не використовується. Державна статистика узагальнює лише показники сільгоспдіяльності господарств населення в цілому.

Враховуючи це, термін «особисте селянське господарство», на нашу думку, використовується переважно для окреслення на пряму діяльності сільських домогосподарств, а не для означення організаційно-правової форми господарювання відповідного суб'єкта. Таким чином даний термін доцільно трактувати лише як частину господарств населення, розміщених в сільській місцевості, яким виділено земельні ділянки з відповідним цільовим призначенням, без будь-яких додаткових повноважень таких суб'єктів. Зважаючи на змістовну обмеженість поняття «особисте селянське господарство», в даному дослідженні такі господарства окремо не розглядаються.

Сприяння подальшому розвитку високотоварних господарств населення завдяки

удосконаленню інструментарію фінансового регулювання їх діяльності потребує насамперед детальної оцінки соціально-економічних ефектів функціонування даної категорії сільгосптоваровиробників (рис. 1).

Як видно з даних, наведених на рис. 1, ключовим негативним аспектом діяльності високотоварних господарств населення, які виробляють сільгосппродукцію переважно для продажу, в нинішньому її форматі є передусім втрата частини доходів сільгосптоваровиробників. На них наживаються посередники, використовуючи їх невизначений статус та небажання співпрацювати з ними переробних та торгівельних підприємств.

Ключові втрати для держави формуються за рахунок непрогнозованості проведення державної аграрної політики, а саме відсутності можливості «опертись» на суб'єктів із невизначеним статусом, в першу чергу через непередбачуваність їх економічної поведінки та значній мобільності.

Враховуючи це, існує високий ризик невиконання цілей, передбачених програмними документами щодо розвитку аграрної галузі - передусім це стосується нещодавно прийнятої Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр., схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р.

На нашу думку, без врегулювання питань розвитку високотоварних господарств населення, зокрема стимулювання набуття ними статусу офіційного сільгосптоваровиробника, досягти визначених Концепцією цілей не вдасться.

Діяльність високотоварних господарств населення залишається високоризикованою з огляду на нестабільність відповідних доходів та відсутність фінансових механізмів їх стабілізації.

Перспективи розвитку даних суб'єктів є досить туманними з огляду на:

з одного боку, значну частку господарств із низьким рівнем агротехнологій та підвищення вимог щодо безпечності продукції (в першу чергу, молока);

з іншого - відсутність належного доступу до дешевих кредитних ресурсів і поступу кооперативного руху на селі, а також соціального захисту, яким би гарантувався хоча б мінімальний рівень доходів по досягненню пенсійного віку членами таких господарств.

Рис. 1. Соціально-економічні ефекти сільськогосподарської діяльності господарств населення без офіційної реєстрації у статусі сільгосптоваровиробника

Джерело: Розроблено авторами.

Діяльність високотоварних господарств населення у фактично невизначеному статусі не відповідає й потребам розвитку територіальних громад у сільській місцевості, особливо в умовах фінансової децентралізації. Звільнення будь-яких господарств населення, незалежно від обсягів діяльності та рівня товарності, від оподаткування доходів та надання пільг зі сплати земельного податку суттєво знижують доходну спроможність місцевих бюджетів сільських територій - вони не можуть належною мірою реалізувати наявний фіскальний потенціал. Таким чином, діяльність високотоварних господарств населення не забезпечує місцеві громади будь-яким значимим ефектом.

Отже, діяльність високотоварних господарств населення у її нинішньому форматі має більше негативних аспектів, ніж очевидного позитиву. Основним позитивом діяльності таких суб'єктів із невизначеним статусом є забезпечення продовольчої безпеки по окремих продуктах харчування та стримування зростання цін на них. Однак ціна, що сплачується за виконання такого завдання - як членами таких господарств (у вигляді низьких доходів та відсутності соціального захисту), так і місцевими громадами (у вигляді втраченого фіскального потенціалу) - на нашу думку, є неадекватною.

Враховуючи це, назріла проблема формування дієвого механізму фінансового стимулювання трансформації високотоварних господарств населення у суб'єкти підприємства для уможливлення державної фінансової підтримки таких сільгосптоваровиробників.

Найпоширенішим підходом щодо виокремлення «підприємницької частини» господарств населення є застосування критерію площі використовуваних сільгоспугідь. Такий підхід розділяє більшість дослідників даної проблеми. Використання такого підходу передбачає оцінювання використовуваних площ сільгоспугідь господарствами населення та їх структуризацію за розміром наявної земельної ділянки.

За даними офіційної статистики, у користуванні господарств населення в останні роки перебувають земельні ділянки площею майже 16 млн га, що становить понад 98 % від площ сільгоспугідь, якими користуються сільгосппідприємства (без врахування фермерських господарств). При цьому землі, надані для виробництва товарної сільгосппродукції (до них ми відносимо й ділянки, надані для ведення ОСГ) сягають 81,4 % відносно до сільгоспугідь, якими офіційно користуються сільгосппідприємства (рис. 2).

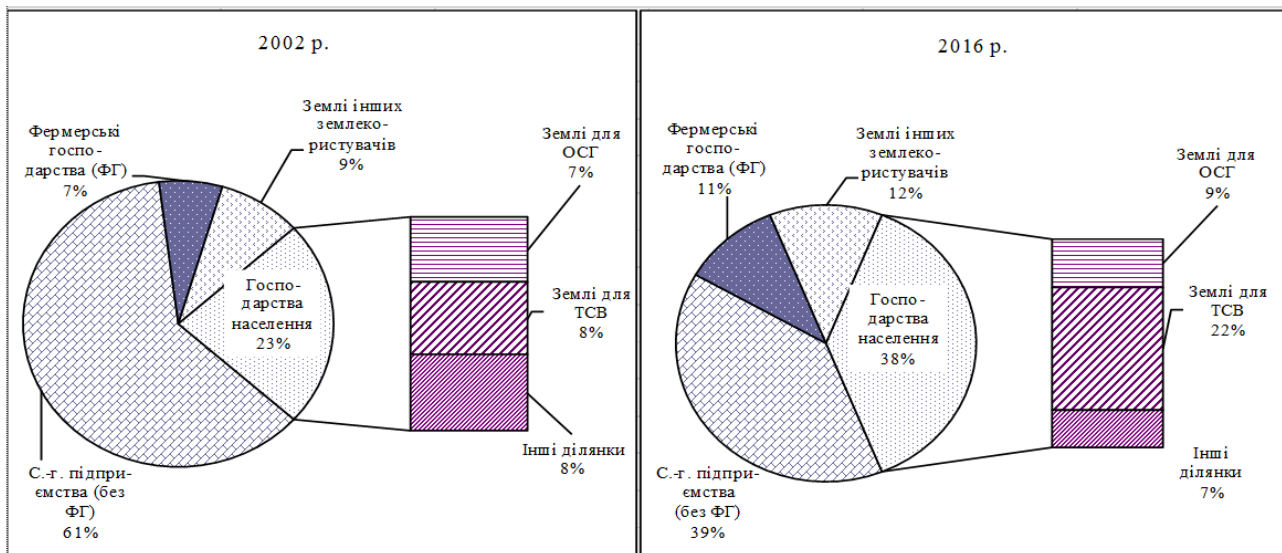

Рис. 2. Структура сільгоспугідь у розрізі землекористувачів та структура сільгоспугідь у користуванні господарств населення, за їх цільовим призначенням, %

Джерело: Складено за даними Держслужби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Як видно з рис. 2, частка земель із цільовим призначенням «для товарного сільгоспвиробництва» у користуванні господарств населення за останні п'ятнадцять років суттєво зростає.

Нині майже 22 % сільських домогосподарств користуються земельними ділянками, площа яких перевищує 1 га, з них 3,6 % - або

понад 170 тис. господарств - ділянками, площа яких перевищує 5 га (у 2005 р. таких господарств налічувалось лише 1,9 %). Частка таких господарств у загальному земельному фонді, використовуваному домогосподарствами, становила у 2016 р. майже 73 % (у 2005-му - лише 66 %) (рис. 3).

Рис. 3. Частки господарств населення із використовуваною площею сільгоспугідь понад 1 га / 5 га у загальній їх чисельності та площі використовуваних ними угідь

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

Розмір земельних площ сільських домогосподарств, що використовують земельні ділянки понад 1 га, залежить від природно-кліматичної зони та регіону. У західних та північних областях - середній розмір площі землі у використанні сільських домогосподарств із ділянками понад 1 га не перевищує 2,5 га. У південних та східних областях, даний показник перевищує 7,0 га. При цьому по Україні він сягає 4,1 га.

Варто відмітити, що у господарств із площею землі понад 1 га зернові та технічні

культури становлять понад 80 % посівів, що фактично відповідає структурі посівних площ сільгосппідприємств.

На нашу думку, наявність земельних площ у користуванні сільських домогосподарств у розмірі понад 4,0 га може слугувати одним із критеріїв визнання товарності сільгоспвиробництва та необхідності реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності. У разі використання такого підходу, до оподаткування як суб'єкти підприємництва будуть залучатися переважно домогосподарства південних та

східних областей, площі земель у користуванні яких дійсно свідчать про переважно господарську, а не підсобну, їх діяльність.

Нині доходи від використання переважної частини таких земельних ділянок не оподатковуються, а самі ділянки або оподатковуються як нетоварна земля, тобто за зниженими ставками, або взагалі звільняються від оподаткування земельним податком з огляду на статус власника (пенсіонери, інваліди, постраждалі від аварії на ЧАЕС тощо).

На нашу думку, наявність сільгоспугідь у використанні є важливим, проте не єдиним критерієм виокремлення високотоварної частини господарств населення, діяльність яких фактично відповідає підприємницькій, а отже, потребує державної реєстрації. Поряд із площею сільгоспугідь, повинні застосовуватися й інші критерії, зокрема, чисельність утримуваного поголів'я худоби та обсягу наявних доходів від сільгоспдіяльності, в тому числі й нормативних.

Як зазначалось, специфіка аграрного сектору економіки України полягає у високій частці господарств населення (як неприємницьких суб'єктів) в обсягах виробництва валової продукції сільського господарства (понад 43% у 2016 р.). З огляду на це, можна вести мову про феномен, який не має аналогів ні в європейській практиці, ні в практиці країн пострадянського простору – суб'єкти, не зареєстровані як підприємницькі, діяльність яких фактично ніким не контролюється, займають вагомую частку у за-

гальних обсягах виробництва сільгосппродукції.

Для порівняння, в Російській Федерації частка суб'єктів, що не мають підприємницького статусу, у виробництві «промислових» сільгоспкультур – таких як зернові, соняшник, цукрові буряки – є зовсім мізерною і не перевищує 1%. Натомість в Україні частка таких суб'єктів у виробництві зерна становить понад 21%, соняшнику – майже 14%. Виробництво таких видів сільгосппродукції не відповідає самій суті селянського господарства як підсобного (тобто призначеного переважно для власного споживання).

Іншим важливим критерієм для виокремлення «підприємницької» частки господарств населення, тобто господарств із достатньо значним рівнем доходів та високою товарністю, є наявне поголів'я сільгосптварин.

Характеризуючи розподіл сільських домогосподарств за наявністю в них корів (рис. 4), насамперед варто зазначити, що частка тих, що не утримують корів, за останнє десятиріччя суттєво знизилася: від 65 у 2008 р. до понад 79% у 2017-му (на 21%). Причому найбільше знизилася частка домогосподарств, які утримували одну або дві корови: від 26,7 до 15,6% та від 6,5 до 4,2% відповідно. Натомість частка домогосподарств, що утримували три і більше корів майже не змінилася – в середньому їх частка становила близько 1,1% або понад 50 тис. господарств.

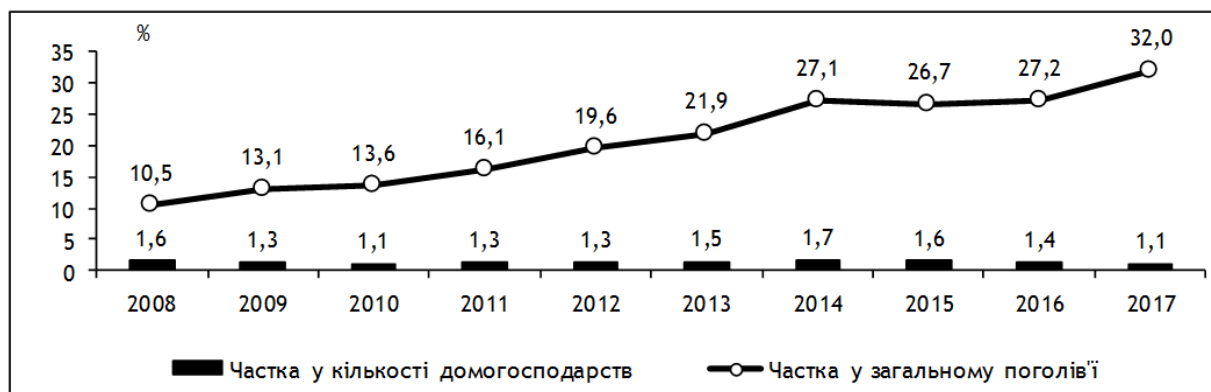

Рис. 4. Частка домогосподарств з поголів'ям корів понад 3 голови, %

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики.

Варто відмітити, що частка корів у сільських домогосподарствах, які утримували три і більше корови, у 2008 р. сягала 10,5% у загальній їх чисельності, а у 2017-му – вже 32% (зростання – у 3 рази). Це свідчить про те, що ті сільські господарства, які утримували корів переважно для задоволення власних

продовольчих потреб, позбуваються відповідної діяльності. І навпаки, ті господарства, які вбачають у такій діяльності суттєве джерело доходу, наросцують поголів'я і їх частка в загальному поголів'ї корів зростає.

Отже, діяльність господарств населення щодо виробництва молока все більше набуває ознак підприємницької.

При цьому переробні підприємства переважно уникають закупки молока у господарств населення. Це пояснюється наявністю суттєвих ризиків, обумовлених невідповідністю молока господарств населення наявним стандартам безпечності. Обсяги молока, закупленого переробними підприємствами у сільгосппідприємств в останні роки зростають, а у господарств населення суттєво знижуються. Натомість, у 2016 р. більше половини молока сільгосппідприємств (51,3 %), закуповувалося переробниками не нижче вищого ґатунку, тоді як частка молока другого ґатунку становила лише 6,7 %. При цьому 85,8% молока від господарств населення закуповувалося другим ґатунком. Незважаючи на це, Мінагрополітики України планує внесення змін до відповідного ДСТУ, яким передбачається посилення вимог щодо якості молочної сировини та відмову від закупки молока другого ґатунку.

Відповідним чином, без кардинального осучаснення технологій будь-які перспективи господарств населення у сфері виробництва молока відсутні. Без державного стимулювання впровадження нових технологій виробництва молока від господарств населення й надалі буде прийматись як неякісне (не вище другого ґатунку), що автоматично зумовлює низький рівень закупівельних цін. Останній, у свою чергу, провокуватиме зни-

ження зацікавленості господарств населення у діяльності у сфері молочного скотарства внаслідок відсутності перспектив та вирізання корів. Це може негативно позначитись на продовольчій безпеці з даного ключового виду сільгосппродукції, а також на рівні доходів сільських жителів та їх зайнятості.

Важливим аспектом трансформації високотоварних господарств населення у суб'єкти підприємництва є оцінка наявного рівня їх доходів від ведення сільськогосподарської діяльності. Адже така трансформація може бути економічно доцільною лише для господарств із високим рівнем доходів - у такому випадку рівень податкового навантаження на них буде прийнятним.

Відповідно, при формуванні механізму фінансового стимулювання реєстрації високотоварних господарств населення насамперед необхідно обґрунтувати «поріг» обсягів діяльності, при досягненні якого таке рішення буде доцільним як для самих суб'єктів аграрного бізнесу - з точки зору прийнятності рівня податкових витрат, так і для держави - в частині ефективності адміністрування механізму оподаткування таких суб'єктів.

Оцінюючи рівень доходності виробництва рослинницької продукції в секторі високотоварних господарств населення доцільно враховувати наявну структуру доходів даної категорії сільгосптоваровиробників та здійснювати її в розрізі основних напрямів діяльності, а саме зерново-технічного, овочового, плодового-ягідного (табл. 1).

1. Оцінка доходності діяльності високотоварних господарств населення у сфері рослинництва (за даними 2017 р.)

Культура	Частка у посівній площі, %	Урожайність, ц/га	Рівень товарності, %	Ціна (без ПДВ), грн/ц	Площа, га	Дохід з 1 га, грн	Дохід загальний, грн	Частка матеріальної складової, %	Чистий дохід (з/п + пр.), грн
Зерново-технічний напрям									
Зернові	65	50	100	430	2,6	21500	55900	55	38461
Соняшник	35	22	100	960	1,4	21120	29568		
Усього					4,0	21367	85468		
Овочевий напрям									
Огірки	8,6	145,8	75	300	0,17	32805	5625	60	63766
Помідори	25,0	215,6	80	400	0,50	68992	34462		
Капуста	17,3	233,8	80	400	0,35	74816	25924		
Буряк	11,3	202,1	75	350	0,23	53051,3	11945		
Морква	10,5	182,4	85	400	0,21	62016	12983		
Інші овочі	27,4	210	85	700	0,55	124950	68477		
Усього					2,00	79707	159415		
Плодово-ягідний напрям									
Кісточкові	30,0	120	90	1000	0,3	108000	32400	63	44456
Зерняткові	50,0	150	90	700	0,5	94500	47250		
Ягоди	20,0	90	90	2500	0,2	202500	40500		
Усього					1,0	120150	120150		

При розрахунках враховувалася середня площа землі у господарств населення із площею понад 1 га близько 4 га. Джерело: Розроблено авторами.

Оцінка доходності діяльності високотоварних господарств населення передбачає розрахунок загального та чистого (в частині прибутку та заробітної плати) доходів таких суб'єктів та зівставлення його із річним фондом мінімальної заробітної плати. Відповідно до початкової редакції статті 8 Закону «Про особисте селянське господарство» члени ОСГ належали до категорії зайнятого населення в разі, якщо робота у цьому господарстві для них є основною і розрахунковий місячний дохід на одного члена перевищує розмір мінімальної заробітної плати.

Як свідчать результати проведених розрахунків за даними поточного року, у разі вирощування зернових та технічних культур, розмір доходу в розрахунку на гектар в середньому становить 21,4 тис. грн, відповідно ділянка площею 4 га забезпечить в середньому майже 85,5 тис грн загального (валового) доходу (доходу-брутто).

Зважаючи на частку вартості матеріальної складової у загальних доходах на рівні

близько 55 %, чистий дохід (дохід-брутто мінус вартість матеріальної складової) в середньому становить понад 9,6 тис. грн з 1 га, або 38,5 тис. грн з 4 га. Такий розмір доходу перевищує річний фонд мінімальної заробітної плати, тобто є значимим, а відповідно - може залучатися до оподаткування.

Отже, доходи господарств населення, які володіють земельними ділянками товарного сільгосппризначення, площа яких становить 4 га і більше, цілком можуть залучатися до оподаткування, оскільки навіть після вирахування вартості матеріальної складової витрат перевищують річний фонд мінімальної зарплати. Звільнення їх від оподаткування складно обґрунтувати економічно.

Характеризуючи рівень доходності виробництва тваринницької продукції (табл. 2), варто відзначити, що рівень чистого доходу господарства понад річний фонд мінімальної заробітної плати забезпечується у разі утримання ними не менше 3 корів, 10-12 свиней та 4-5 гол. ВРХ.

2. Оцінка доходності діяльності високотоварних господарств населення у сфері тваринництва (за даними 2017 р.)

Кількість, гол.	Продуктивність: надій, кг / середня вага реалізації, кг	Рівень товарності, %	Ціна, грн/ц	Дохід на 1 гол., грн	Дохід загальний, грн	Частка матеріальної складової, %	Чистий дохід (з/п + пр), грн
Виробництво молока							
2	5500	85	600	28050	56 100	55	25 245
3	5500	90	600	29700	89 100	57	38 313
4	5500	95	600	31680	126 720	60	50 688
Вирощування свиней							
8	140	90	5000	7000	56 000	45	30 800
10	140	90	5000	7000	70000	48	38 300
12	140	95	5000	7000	84 000	50	42 000
Вирощування ВРХ							
3	260	90	6000	15600	46 800	35	31 824
4	260	95	6000	15600	62 400	38	38 712
5	260	95	6000	15600	78 000	40	46 800

Джерело: Розроблено авторами.

Невід'ємним елементом формування механізму фінансового стимулювання трансформації господарств населення у підприємницькі структури є оцінювання рівня податкового навантаження на них в умовах реалізації запропонованого механізму оподаткування.

Варто враховувати, що суб'єкти, що організують фермерське господарство на базі ФОП, можуть обирати декілька варіантів оподаткування:

загальну систему - оподаткування чистого доходу такого підприємця за ставкою

18 % (варіант є обтяжливим в частині ведення податкового обліку);

спрощену систему оподаткування - сплату єдиного податку на другій групі, що передбачає визначення фіксованого навантаження у вигляді частки (20 %) від мінімальної заробітної плати (можливі ускладнення при співпраці із переробними та торговельними підприємствами, а також наявна можливість мінімізації податкового навантаження, оскільки зобов'язання не корелюють ні з обсягами діяльності, ні з площею сільгоспугідь);

спрощену систему оподаткування - сплату єдиного податку на третій групі, що пе-

редбачає визначення податкового зобов'язання як частки (5 %) від валового доходу (навантаження є обтяжливим, а податковий контроль - ускладненим).

На жаль, у фермерських господарств, що функціонують на базі реєстрації фізичної особи - підприємця, відсутня можливість оподаткування доходів від сільгоспдіяльності у порядку, передбаченому для юридичних осіб - шляхом сплати єдиного податку на четвертій групі, яка передбачає визначення податкового зобов'язання на основі грошової оцінки наявної земельної ділянки.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо доцільним внесення змін до податкового законодавства в частині забезпечення можливості суб'єктам підприємництва, що зареєстровані в процесі трансформації високотоварного господарства населення, сплати єдиного податку (ЄП) четвертої групи – у тому самому порядку, що й для сільгосппідприємств.

Крім того, варто також зазначити, що суб'єкти підприємництва зобов'язані сплачувати єдиний соціальний внесок (ЄСВ) за кожен місяць, в якому вони обліковуються в реєстрах контролюючих органів як ФОП.

Відповідно до змін, внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.17 р. № 2148 шляхом уточ-

нення норм Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.10 р. № 2464, членів фермерського господарства також зараховано до кола платників єдиного внеску в обов'язковому порядку - за умови, що вони не належать до числа осіб, котрі підлягають страхуванню на інших підставах. Разом з тим, члени фермерського господарства звільняються від сплати єдиного внеску, якщо вони мають інвалідність або досягли пенсійного віку та отримують пенсію (за віком чи за інвалідністю) або відповідну соціальну допомогу.

Отже, при реєстрації ФОП виникає проблема сплати ЄСВ як за самого ФОП - голову новоствореного господарства, так і за його членів (у разі їх наявності), навантаження по якому є надто обтяжливим (0,82 тис. грн щомісяця, 9,93 тис. грн щороку). Однак, у разі, якщо за відповідну особу вже перераховується ЄСВ у розмірі, що перевищує мінімальний, або особа досягла пенсійного віку та вже отримує пенсію, зобов'язання щодо сплати ЄСВ не виникає.

Результати моделювання рівня податкового навантаження на новостворені фермерські господарства на базі реєстрації ФОП - з числа колишніх господарств населення - представлені в табл. 3.

3. Розрахунок податкового навантаження на фермерські господарства, створені на базі господарств населення, за різних варіантів сплати ними ЄП та ЄСВ

Площа, га	ЄП	ЄСВ	Усього	Навантаження на ВД, %			Навантаження на ЧД, %		
				Зернові, технічні	Овочі	Плодо-ягідні	Зернові, технічні	Овочі	Плодо-ягідні
2 група ЄП (стандартна 20 % від МЗП) + 100 % сплата ЄСВ									
2	7700	8500	16200	37,9	10,2	6,7	84,2	25,4	18,2
4				19,0	5,1	3,4	42,1	12,7	9,1
8				9,5	2,5	1,7	21,1	6,4	4,6
10				7,6	2,0	1,4	16,8	5,1	2,4
2 група ЄП (пільгова 10 % від МЗП) + 50 % сплата ЄСВ									
2	3850	4250	8100	19,0	4,8	4,2	34,5	8,4	5,9
4				10,5	2,9	1,6	17,2	5,7	3,0
8				5,8	1,1	0,9	9,1	2,9	1,5
10				3,2	0,6	0,5	5,3	1,6	0,8
4 група ЄП (0,95 % від НГО) + 100 % сплата ЄСВ									
2	600	8500	9100	21,3	5,7	3,8	47,3	14,3	10,2
4	1200		9700	11,3	3,0	2,0	25,2	7,6	5,5
8	2400		10900	6,4	1,7	1,1	14,2	4,3	3,1
10	3000		11500	5,4	1,4	0,6	12,0	3,6	1,9
4 група ЄП (0,95 % від НГО) + 50 % сплата ЄСВ									
2	600	4250	4850	11,3	3,0	2,0	25,2	7,6	5,5
4	1200		5450	6,4	1,7	1,1	14,2	4,3	3,1
8	1800		6050	4,7	1,4	0,6	10,5	3,2	2,3
10	3000		7250	3,4	1,0	0,4	7,5	2,3	1,5

Джерело: Розроблено авторами.

На нашу думку, максимальний рівень податкового навантаження на новостворені фермерські господарства - на базі високотоварних господарств населення - не повинен перевищувати 3 % від валового доходу та 18 % від чистого доходу. Враховуючи це, оптимальним варіантом формування податкового механізму для даної категорії сільгосптоваровиробників є забезпечення їм можливості сплачувати єдиний податок четвертої групи, відповідно до якого податкові зобов'язання фіксуються на гектар і відповідає потреба в податковому контролі доходів, а також запровадження пільгового порядку справляння ЄСВ (при цьому також можливі різні варіанти).

У цілому, для стимулювання набуття підприємницького статусу високотоварними господарствами населення підприємницького статусу на основі реєстрації ФОП головою такого господарства, необхідно реалізувати низку заходів (рис. 5).

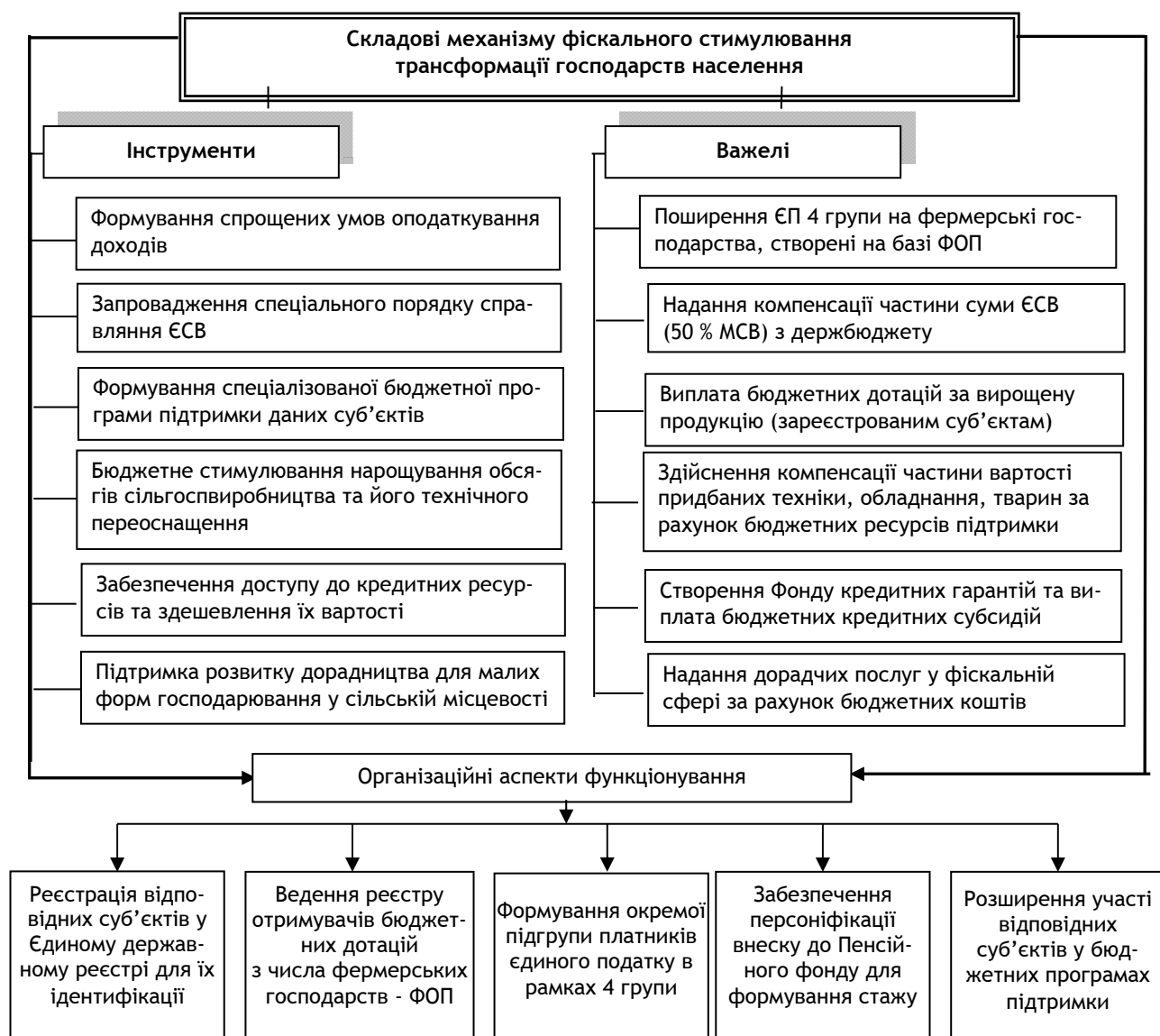

Рис. 5. Складові механізму фіскального стимулювання трансформації високотоварних господарств населення у підприємницькі структури

Джерело: Розроблено авторами.

Як видно з рис. 5, ключовими складовими механізму фіскального стимулювання трансформації високотоварних господарств населення у підприємницькі структури є:

формування спрощених умов оподаткування доходів завдяки встановленню фіксованої суми податкового зобов'язання на гектар сільгоспугідь;

запровадження пільгового порядку справляння ЄСВ із новостворених фермерських господарств задля недопущення надмірного податкового навантаження;

запровадження пільгового порядку справляння ЄСВ із новостворених фермерських господарств задля недопущення надмірного податкового навантаження;

поширення державної фінансової підтримки, реципієнтами якої можуть бути господарства населення, лише на зареєстрованих у формі ФОП суб'єктів господарювання;

стимулювання нарощування обсягів діяльності та технічного переоснащення таких господарств завдяки забезпеченню доступу до дешевих кредитних ресурсів, в тому числі й за рахунок створення Фонду кредитних гарантій для таких суб'єктів.

Важливим завданням державної аграрної політики є формування достатніх фінансових стимулів для добровільної трансформації суб'єктів, що займаються товарним сільгоспвиробництвом у статусі господарства населення (розглядаючи його як підсобне господарство), у підприємницькі одиниці.

Найбільшими стимулами в цьому контексті, на нашу думку, є:

сплата частини ЄСВ за рахунок ресурсів бюджетної підтримки із зарахуванням повного пенсійного стажу для відповідної особи (внесок сплачується частково - страховий стаж зараховується у повному обсязі);

сприяння технічному переоснащенню виробництва завдяки компенсації частини вартості придбаних сільгосптварин та обладнання такими суб'єктами;

забезпечення доступу до кредитних ресурсів за помірною ціною.

Зважаючи на запропоновані заходи фінансового стимулювання, частина високотоварних господарств населення може спрямувати свою діяльність у більш прогнозоване русло, інтегрувавшись у систему повноцінних державних фінансових відносин.

За результатами проведеного дослідження потенційна чисельність таких суб'єктів - у яких наявні економічні підстави для відповідної трансформації - оцінюється нами у понад 110 тисяч одиниць, з них за окремими напрямками діяльності: близько третини - господарства молочного напрямку; до 20 % - господарства, що займаються іншими видами тваринництва; близько 20 % - господарства, що вирощують овочі; до 15 % - фруктовоягідний напрям; 10-15% - зерново-технічний напрям.

Як бачимо, розподіл між тваринницьким та рослинницьким напрямками є майже паритетним. При цьому суб'єктам тваринницького напрямку надаються преференції - оскільки базою оподаткування виступає вартісна оцінка землі - що цілком відповідає практиці

оподаткування сільгосппідприємств та наявним державним пріоритетам.

За нашими розрахунками, зважаючи на потенційно можливу чисельність відповідних суб'єктів, що приймуть рішення щодо трансформації своєї організаційно-правової форми, та кількість осіб, зайнятих у таких фермерських господарствах (понад 240 тис), обсяги державної фінансової підтримки лише за одним напрямом «Запровадження спеціального порядку справляння ЄСВ» сягнуть 450 млн грн - у разі вибору варіанта сплати ЄСВ 50/50: частину (не менше половини) сплачує сам платник, різницю до МСВ доплачує держава). Інші напрями підтримки оцінюються нами у понад 250 млн. Відповідно, у цілому заходи фінансового стимулювання набуття високотоварними господарствами населення підприємницького статусу потребують понад 700 млн. грн бюджетного ресурсу підтримки.

Натомість додаткові надходження до місцевих бюджетів прогнозуються на рівні не менше 180 млн. грн, до Пенсійного фонду - 450 млн. грн. Отже, майже 90 % направлених на підтримку даного напрямку бюджетних коштів фактично повернеться державі.

Висновки. На нинішньому етапі розвитку аграрного сектору економіки України назріла потреба у стимулюванні якісних змін у галузі, а саме - упорядкуванні діяльності окремих господарств населення, функціонування яких не відповідає наявному їх статусу і містить чітко виражений товарний характер. Такі господарства, незважаючи на значні обсяги сільськогосподарської діяльності, фактично перебувають поза системою державних фінансових відносин, що негативно позначається на перспективах їх розвитку, конкурентоспроможності, рівні доходів, соціальній захищеності членів та фінансовій спроможності місцевих бюджетів сільських територій.

Неврегульованість податкового механізму та відсутність реальних фінансових стимулів стримує набуття високотоварними господарствами населення підприємницького статусу. Зокрема, для фермерських господарств без статусу юридичної особи, в які можуть трансформуватися високотоварні господарства населення, не передбачена можливість спрощеного оподаткування на базі вартісних характеристик використовуваної земельної ділянки.

Крім того, не передбачена можливість сплати ЄСВ у пільговому порядку, внаслідок чого у відповідних суб'єктів фактично відсутня мотивація для такої трансформації, а також не розроблено будь-яких спеціалізованих бюджетних програм підтримки розвитку даних суб'єктів.

З метою стимулювання збільшення в Україні кількості фермерських господарств за рахунок набуття підприємницького статусу

високотоварними господарствами населення, формування класу фермерів, подібних до європейських, необхідно запровадити систему дієвих фінансових стимулів. Остання повинна передбачати реалізацію комплексу заходів щодо стимулюючого порядку оподаткування та державної фінансової підтримки новостворених підприємницьких структур у перші роки їх функціонування.

Список бібліографічних посилань

1. Лупенко Ю. О. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів / Ю. О. Лупенко, Л. Д. Тулуш // Економіка АПК. - 2016. - № 1. - С. 5-17.
2. Лупенко Ю. О. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України / Ю. О. Лупенко, Л. Д. Тулуш. - К.: ННЦ ІАЕ, 2013. - 35 с.
3. Малік М. Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств // М. Й. Малік, В. М. Заяць // Економіка АПК. - 2013. - № 5. - С. 87-95.
4. Малініна Н. М. Концептуальні засади побудови системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників / Н. М. Малініна // Збірник наукових праць Національного університету ДПС України. - 2012 - № 1. - С. 242-260.
5. Маренич Т. Г. Трансформація особистих селянських господарств у підприємницькі структури / Т. Г. Маренич // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства (економічні науки). - 2016. - № 174. - С. 24-34.
6. Мельник Л. Ю. Стан і перспективи трансформації особистих селянських господарств у агробізнесові господарства / Л. Ю. Мельник, С. В. Васильєв, В. О. Олексюк // Агросвіт. - 2016. - № 8. - С. 9-14.
7. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, М. І. Кісіль та ін. - К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. - 60 с.
8. Олійник А. П. Особисті селянські господарства: проблеми оподаткування / А. П. Олійник // Вісник Хмельницького національного університету. - 2010. - № 4. - Т. 3. - С. 136-139.
9. Прокопчук О. Т. Податкові пільги як фактор забезпечення конкуренто-спроможності сільськогосподарського виробництва / О. Т. Прокопчук // Інноваційна економіка. - 2011. - № 5. - С. 274-277.
10. Рудая М. І. Оподаткування доходів сільських домогосподарств : Автореферат... канд. екон. наук, спец.: 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит. - К. : ННЦ "Ін-т аграрної економіки" УААН, 2009. - 21 с.
11. Свиноус І. В. Щодо проблеми оподаткування особистих селянських господарств / І. В. Свиноус // Аграрний вісник Причорномор'я. Серія: Економічні науки. - 2009. - № 49. - С. 35-42.
12. Тулуш Л. Д. Формування механізму оподаткування доходів від ведення особистого селянського господарства / Л. Д. Тулуш // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). - 2010. - № 1. - (48). - С. 144-151.
13. Тулуш Л. Д. Концептуальні засади формування та розвитку системи оподаткування сільгосподаровиробників / Л. Д. Тулуш // Економіка АПК. - 2017. - № 7. - С. 62-75.
14. Удова Л. О. Особисті селянські господарства у системі обов'язкових платежів // Л. О. Удова // Актуальні проблеми економіки. - 2014. - № 3. - С. 455-462.
15. Яворська Т. І. Трансформація особистих селянських господарств у підприємницькі структури / Т. І. Яворська, І. Б. Франчук // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). - 2014. - № 3 (27). - С. 48-52.
16. Andersen F. G. Taxation of agriculture in selected countries / F.G. Andersen, L.J. Asheim, K. Mittenzwei, F. Veggeland / Norwegian Agricultural Economics Research Institute. - Oslo, 2002. - 123 p.
17. Dziemianowicz R. Principles governing taxation of farms in EU and chances for their adaptation in Poland / R. Dziemianowicz, R. Przygodzka // Wieś i Rolnictwo. - 2006. - № 2(131). - Pp. 77-88.
18. Jitea I.-M. Personal agricultural income taxation: a comparative analysis between several new member states / I.-M. Jitea // Bulletin of the University of Agricultural Sciences & Veterinary Medicine Cluj-Napoca. - 2010. - Vol. 67. - Is. 2. - Pp. 138-143.
19. Veen H.B. Exploring agricultural taxation in Europe / H.B. Veen, H.A.B. Meulen, K.H.M. Bommel; R.B. Doorneweert / Den Haag: LEI Repor, Domain 2, Business development and competitive position. - ISBN 9789086151455 - 207 p.
20. Wiggins S. The future of small farms / S. Wiggins, J. Kirsten., L. Llamb // World Development. - October 2010. - Vol. 38. - Is. 10. - Pp. 1341-1348.

Tulush L.D., Hryshchenko O.Yu. Transformation of high-commodity private households into entrepreneurship subjects: tax and budget aspects

The purpose of the article is to work out the mechanism of tax and budget regulation of development of high-value private households, which would ensure their phased transformation into entrepreneurship subjects.

Research methodology. The following research methods have been used in the article: historical, abstract and logical, empirical, rows of dynamics, index, factor analysis, comparison, evaluation of normative and legal basis, tabular, graphical, generalization and scientific prediction.

Research results. The research results of tax and budget aspects of forming mechanism of financial stimulation of transformation of high-value private households into entrepreneurship subjects have been highlighted. There've been summarized socio-economic consequences of an activity of high-value private households in their present status. Prevailing negative aspects of the current model of functioning of such enterprises for both the economic subjects themselves and for the state and local rural communities have been substantiated. There've been outlined the problems that impede the balanced development of high-value private households and hamper formation of the European type of farming on their basis. There've been generalized the methodological approaches to the defining of a part of private households for which transformation into the entrepreneurship subjects would be economically feasible. The principles of formation and substantiation of the mechanism of financial stimulation of transformation of high-value private households into entrepreneurship subjects have been worked out.

Elements of scientific novelty. The methodical principles of forming of mechanism of financial stimulation of transformation of high-value private households into the entrepreneurship subjects have been worked out. In order to achieve maximum effect key components and features of their application have been defined. There've been proposed approaches to determination of the number of potentially feasible entrepreneurship subjects that can be registered on basis of high-value private households, in accordance to evaluation of profitability of various agricultural activities. The variants of fiscal stimulation of the transformation of a part of private households into entrepreneur subjects have been offered. There've been estimated their possible tax burden and volumes of state financial support for proper stimulation of the corresponding processes.

Practical significance. Results can be used in the process of further scientific research of an important scientific problem - formation of an optimal structure of agricultural production on basis of balancing the shares of certain categories of agricultural producers, formation of a farmers' class in Ukraine, similar to European models, which will positively affect the income level of the rural population and filling of the local budgets. The research results may also serve as an economic justification for the relevant legislative initiatives aimed at organizing the agrarian system in Ukraine and the revival of farming in its classical sense. Tabl.: 3. Figs.: 5. Refs.: 20.

Keywords: agricultural producers, private households, organizational and economic transformation, tax and budget regulation, financial mechanism, state financial support, taxation, budget subsidies.

Tulush Leonid Dmytrovych, candidate of economic sciences, senior research fellow, head of the department of financial and credit and tax policy, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: tulush@ukr.net

Hryshchenko Olena Yuriivna, head of the sector of information provision of research, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: lena@iae.kiev.ua

Тулуш Л.Д., Грищенко Е.Ю. Трансформация высокотоварных хозяйств населения в субъекты предпринимательства: налогово-бюджетные аспекты

Цель статьи - разработка механизма налогово-бюджетного регулирования развития высокотоварных хозяйств населения, который бы обеспечил их поэтапную трансформацию в субъекты предпринимательства.

Методика исследования - в статье использовались следующие методы исследования: исторический, абстрактно-логический, эмпирический, рядов динамики, индексный, факторного анализа, сравнения, оценки нормативно-правовой базы, табличный, графический, обобщения и научного предвидения.

Результаты исследования. Обобщены налогово-бюджетные аспекты формирования механизма финансового стимулирования трансформации высокотоварных хозяйств населения в субъекты предпринимательства. Оценены социально-экономические последствия деятельности высокотоварных хозяйств населения в современном их статусе, обоснован вывод о преобладании негативных аспектов нынешней модели их функционирования как для самих хозяйственных единиц, так и для государства и местных общин. Очерчены проблемы, препятствующие сбалансированному развитию высокотоварных хозяйств населения, сдерживают формирование на их базе европейского типа фермеров. Обобщены методические подходы к определению части хозяйств населения, для которых трансформация в субъекты предпринимательства является экономически целесообразной. Сформированы основы функционирования и обоснованы составляющие механизма финансового стимулирования трансформации высокотоварных хозяйств населения в субъекты предпринимательства.

Элементы научной новизны. Предложены методические подходы к формированию механизма финансового стимулирования трансформации высокотоварных хозяйств населения в субъекты предпринимательства, определены ключевые его составляющие и особенности их применения. Предложены подходы к определению количества возможных субъектов предпринимательства, которые могут быть сформированы на базе высокотоварных хозяйств населения, на основе оценки доходности. Предложены варианты фискального стимулирования трансформации части хозяйств населения в субъекты предпринимательства, осуществлена оценка их возможной налоговой нагрузки и определены ориентировочные объемы государственной финансовой поддержки, которая необходима для надлежащего стимулирования соответствующего процесса.

Практическая значимость. Результаты могут быть использованы в процессе дальнейшей научной разработки важной научной проблемы - формирования оптимальной структуры сельскохозяйственного производства на основе сбалансирования роли отдельных категорий сельскохозяйственных производителей, формирование в Украине класса фермеров, схожего на лучшие европейские образцы, что положительно скажется на уровне доходов сельского населения и наполняемости местных бюджетов. Также результаты данного исследования могут выступать экономическим обоснованием соответствующих законодательных инициатив, направленных на упорядочение аграрного строя в Украине и возрождения фермерства в его классическом понимании. Табл.: 3. Илл.: 5. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: сельскохозяйственные товаропроизводители, хозяйства населения, организационно-экономическая трансформация, налогово-бюджетное регулирование, финансовый механизм, государственная финансовая поддержка, налогообложения, бюджетные дотации.

Тулуш Леонид Дмитриевич - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, заведующий отделом финансово-кредитной и налоговой политики, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: tulush@ukr.net

Грищенко Елена Юрьевна - заведующая сектором информационного обеспечения исследований, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: lena@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 15.01.2018 р.

Фахове рецензування: 18.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Тулуш Л. Д. Трансформація високотоварних господарств населення в суб'єкти підприємництва: податково-бюджетні аспекти / Л. Д. Тулуш, О. Ю. Грищенко // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 40.

УДК 631.11.005 (477)

М.Г. МИХАЙЛОВ, кандидат технічних наук

Основні пріоритети державної підтримки розвитку матеріально-технічної бази аграрних підприємств

Мета статті - обґрунтування напрямів удосконалення матеріально-технічної бази аграрних підприємств на основі визначення основних пріоритетів державної підтримки розвитку їх матеріально-технічної бази.

Методика дослідження: методи - статистично-економічний, розрахунковий, порівняльного аналізу.

Результати дослідження. Визначено роль держави у збільшенні оснащеності сільського господарства основними виробничими засобами з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу, що прискорить вирішення важливих завдань щодо дальшої інтенсифікації виробництва, сприятиме впровадженню в аграрних підприємствах прогресивних технологій, підвищенню продуктивності праці. Проведено дослідження фінансування державних програм та бюджетного фінансування України, яке засвідчує, що державні витрати на програми зі сприяння інноваційно-інвестиційного розвитку, такі як продуктова підтримка, а також сільськогосподарські наукові дослідження та розробки є найважливішими рушійними силами розвитку сільського господарства і забезпечення його конкурентоспроможності.

Елементи наукової новизни. Розкрито та обґрунтовано важливість формування інституціонального забезпечення та державної підтримки матеріально-технічної бази аграрних підприємств з пропозицією їх модернізації через взаємозв'язані інструменти державного, ринкового та спільного регулювання.

Практична значущість. Впровадження результатів дослідження забезпечить підвищення ефективності використання матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: матеріально-технічна база, основні засоби, матеріальні ресурси, модернізація, державна підтримка.

Михайлов Микола Георгійович - кандидат технічних наук, докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: muhaulovng@ukr.net

Постановка проблеми. Світовий досвід доводить про провідну роль держави у формуванні сприятливого інвестиційного клімату, а також у стимулюванні інвестиційно-інноваційних процесів, які реалізують досягнення науки і техніки розширеного відтворення й розвитку матеріально-технічної бази.

Необхідність ефективного поєднання державного регулювання і ринкового механізму вимагає формування адекватних інститутів, під якими розуміємо встановлені установи або організації, за допомогою яких реалізується матриця поведінки, громадська система прав та соціальних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною й методологічною основою досліджень державної підтримки розвитку матеріально-технічної бази аграрних підприємств є основні положення, викладені у роботах вітчизняних й зарубіжних фахівців, зокрема таких, як М.І. Герун [10,11], М.П. Дідківський [7], О.В. Захарчук [9,11], М.М. Іль-

чук, С.М. Кваша, І.А. Коновал [12], Р.І. Рудик [7,8], М.М. Могилова [10,11], Г.М. Підлісецький [10], А.В. Проценко, Т.Ю. Приймачук [7,8], Ю.І. Савченко [8] та ін.

Мета статті - обґрунтування напрямів удосконалення матеріально-технічної бази аграрних підприємств на основі визначення основних пріоритетів державної підтримки їхнього розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз інвестиційної діяльності в Україні підтверджує, що для забезпечення довгострокового зростання й формування інноваційного типу вітчизняної економіки необхідно значно збільшити використання зовнішніх джерел залучення інвестицій, оскільки обсяги власних фінансових ресурсів підприємств дуже обмежені.

З метою забезпечення відповідності критеріям розвитку світової господарської системи, враховуючи об'єктивно обмежену інноваційно-інвестиційну активність господарюючих суб'єктів, необхідно:

чітко визначити одну з основних функцій держави - створення умов для формування інноваційно-інвестиційного комплексу;

застосувати систему організаційно-інформаційних заходів і фінансової підтримки, а саме розробити нормативно-правову базу інноваційно-інвестиційної діяльності, в рамках якої затвердити стратегічну програму розвитку з визначенням оптимального рівня частки державної власності та реальних джерел фінансування;

створити сприятливий інвестиційний клімат, поліпшити умови нарощування внутрішніх інвестиційних ресурсів;

здіяяти механізми стимулювання розвитку фондового ринку шляхом удосконалення банківської системи, підвищення рівня доходів населення, збільшення кількості прибуткових підприємств;

активізувати співробітництво з міжнародними фінансовими інституціями для забезпечення сталого соціального й економічного зростання через залучення інвестиційних ресурсів у пріоритетні сфери реального сектора економіки.

У процесі становлення та функціонування ринкової економічної системи сучасний процес інноваційного розвитку й підтримки підприємництва стримується здебільшого через різноманітні фінансові бар'єри та обмеженість наявних фінансово-кредитних ресурсів.

Світовий досвід доводить, що особливо велику роль відіграє державна підтримка підприємництва у кризових умовах, коли економіка потребує докорінної структурної перебудови і вкрай необхідне зниження соціальної напруги. У забезпеченні тенденції економічного розвитку країни, підвищенні інноваційного потенціалу та запобігання процесам погіршення бізнес-клімату важлива роль належить малому й середньому підприємству. У цьому світлі заслуговує уваги досвід розвинутих країн, в яких підприємства малого та середнього бізнесу забезпечують більшу частину ВВП, близько двох третин загальної кількості робочих місць, четверту частку експорту й прямих іноземних інвестицій. Цьому сприяє державна політика, яка у своєму спрямуванні на підтримку малого та середнього бізнесу враховує галузеві й регіональні його особливості та виконує важливу роль у підвищенні його конкурентоспроможності. Головна причина стримування інноваційного розвитку - це

занадто високий рівень інноваційно-інвестиційного ризику.

Із розглянутого вище можна констатувати, що в умовах реформування національної економіки одним із найважливіших завдань є забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів та послуг на внутрішніх і міжнародних ринках. Це вимагає прискорення розвитку інноваційних процесів у підприємствах різних форм власності. Процес розвитку інновацій у підприємстві в Україні все ще знаходиться на початковій стадії. Розмиті пріоритети науково-технологічного й інноваційного розвитку економіки, недосконалий інституційний устрій, а також відсутність системи підтримки інноваційного підприємництва стримують поступальний розвиток зазначеного процесу.

Важливим напрямом державної регуляторної політики є вирішення питань, пов'язаних із нормативно-правовим забезпеченням хмелярських підприємств. У цьому контексті важливого значення набуває формування сучасної нормативно-правової бази, яка забезпечить функціонування галузі та створить відповідні умови для підвищення ефективності діяльності хмелепідприємств.

Із метою запобігання подальшого скорочення обсягів виробництва хмелю й задоволення потреб пивоварів у вітчизняній хмелепродукції діяв до 1 січня 2015 року Закон України «Про збір на розвиток виноградарства і хмелярства» від 9 квітня 1999 р. № 587-XIV. Ним було започатковано порядок справляння та використання фінансової підтримки галузі хмелярства. Згідно зі ст. 2 цього Закону «об'єктом оподаткування була виручка, одержувана від реалізації в оптовороздрібній торговельній мережі алкогольних напоїв та пива» [5].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства» від 15 липня 2005 р. № 587 було визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградарників та ягідників і нагляд за ними» [1].

Бюджетні кошти надаються суб'єктам господарювання, які займаються виноградарством, садівництвом та хмелярством (далі - суб'єкти господарювання), незалежно від їх

організаційно-правової форми й форми власності для компенсації здійснених у поточному бюджетному році витрат (без урахування сум податку на додану вартість) за такими напрямками:

1) проведення робіт із закладення насаджень, догляду за ними до вступу у плодоношення (проектні роботи, підготовка ґрунту та садіння, догляд за насадженнями, спорудження шпалери, встановлення систем краплинного зрошення) та придбання матеріалів, необхідних для проведення таких робіт, - у межах затверджених Мінагрополітики нормативів витрат на 1 га, що визначаються з урахуванням зони закладення насаджень, схеми садіння та інших технологічних особливостей, а також витрат з виконання відповідних робіт;

2) придбання саджанців, використаних для ремонту молодих насаджень, які постраждали від несприятливих погодних умов, - у межах установлених Мінагрополітики нормативів;

3) догляд за продуктивними насадженнями хмелю з урахуванням їх середньої врожайності, обсягу виробленої й реалізованої продукції хмелярства за три попередніх роки, - у межах, передбачених Мінагрополітики нормативів (до 25 % бюджетних коштів, передбачених на розвиток хмелярства);

4) будівництво водонакопичувальних басейнів для забезпечення безперебійного водопостачання мереж краплинного зрошення з метою своєчасного поливу виноградників і плодкових насаджень - у межах, передбачених Мінагрополітики нормативів;

5) розкорчування площ непродуктивних багаторічних насаджень - у межах, передбачених Мінагрополітики нормативів після проведення садіння у звітному році нових насаджень плодово-ягідних культур та винограду на аналогічній площі;

6) будівництво холодильників із регульованим газовим середовищем і ємністю від 500 т для зберігання столових сортів винограду та плодів власного виробництва (далі - холодильники), придбання ліній товарної обробки плодів (до 35 % бюджетних коштів, передбачених на розвиток виноградарства й садівництва) - у межах, передбачених Мінагрополітики нормативів;

7) будівництво розсадницькими господарствами лабораторних комплексів для виробництва безвірусного садивного матеріалу (далі - лабораторний комплекс) і в

межах, передбачених Мінагрополітики нормативів - камер швидкого заморожування плодів та ягід виробниками такої продукції;

8) придбання механізмів і техніки (в тому числі імпортного виробництва, яка не виробляється в Україні) для проведення технологічних операцій у виноградарстві, садівництві та хмелярстві й нового обладнання для сублімаційного висушування фруктів; модернізації холодильного та газового режимів зберігання у реконструйованих холодильниках ємністю від 500 т (за умови власного виробництва столових сортів винограду й плодів в обсязі, не меншому ємності такого холодильника) згідно з визначеним Мінагрополітики переліком.

За напрямками, передбаченими підпунктами 7 і 8 цього пункту Порядку, може спрямовуватися до 10 % коштів, передбачених на розвиток виноградарства і садівництва, та до 30 % коштів, передбачених на розвиток хмелярства.

Необхідно зазначити, що починаючи з 01.01.2015 року внесеними змінами до Податкового кодексу України скасовано збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства як джерело забезпечення виконання заходів щодо удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку хмелярства [3]. Платниками збору на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності та підпорядкування, які реалізують в оптово-роздрібній торговельній мережі й мережі громадського харчування алкогольні напої та пиво, при цьому ставка збору становила 1 % від бази оподаткування у періоді 1999–2011 років та 1,5 % з другого півріччя 2011 року до 01.01.2015 року [4, 5].

Законом України про розвиток хмелярства та Податковим кодексом України (з 01.01.2013 р.) встановлено, що на розвиток садівництва і виноградарства розподіляється 85 % суми вказаного збору, відповідно на розвиток хмелярства – 15 %, при цьому головним розпорядником коштів, що надійшли від збору є Мінагрополітики. Постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.2005 р. № 587, відповідно до ст. 4 Закону про розвиток хмелярства, затверджено Порядок, яким встановлено механізм справляння збору на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства й використання коштів, що

надійшли від такого збору до спеціального фонду державного бюджету.

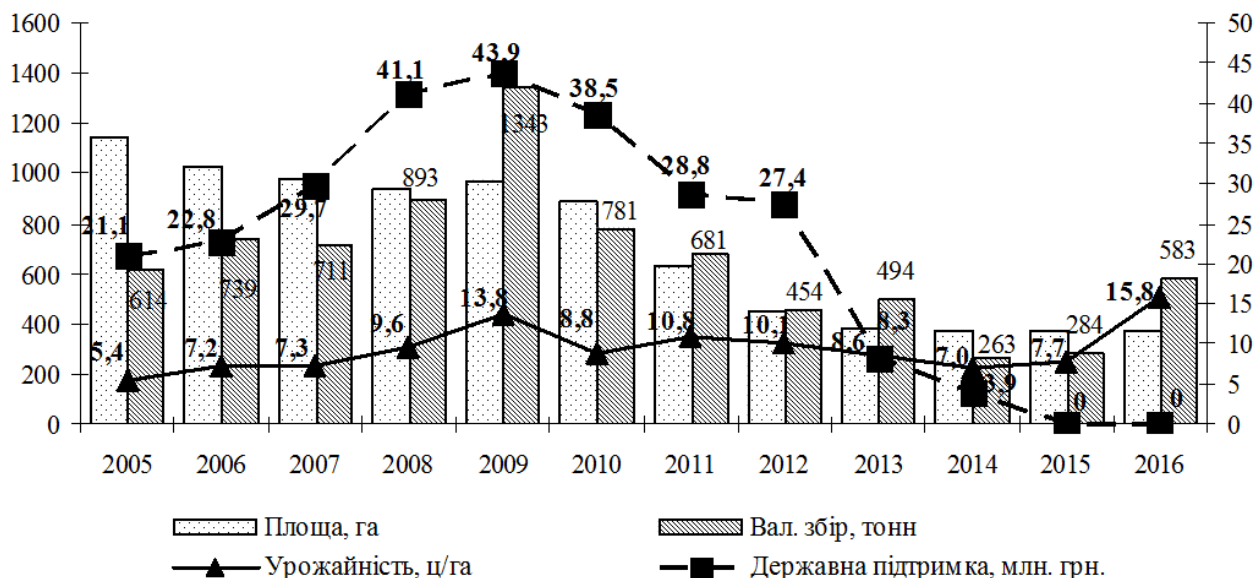
Надходження коштів від збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства до 2013 року були джерелом формування спеціального фонду Державного бюджету України, 15 % яких (до 01.01.2010 р. - 10 %) спрямовували на державну підтримку розвитку хмелярства за кодом програмної класифікації видатків та кредитів (далі - КПКВК) 2801510 «Державна підтримка розвитку хмелярства» до 2012 року й 2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними», починаючи з 2012 року. Метою вказаних бюджетних програм було розширення виробничих потужностей галузі хмелярства з метою збільшення врожайності, валового збору хмелю, площ хмеленасаджень, а також розвиток галузі (з 2012 р.). Починаючи з 2009 року, на тлі збільшення відрахування збору на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства до 15 % на розвиток хмелярства, обсяги державного фінансування, яке не було спрямовано на розвиток галузі хмелярства, щорічно зростали.

Слід зазначити, що у 2010 році компенсацію вартості хмелярської техніки взагалі було припинено. У 2011 році фактично було припинено відшкодування витрат у хмеліпідприємствах, пов'язаних з їх розвитком, а

саме: придбання хмелярських знарядь, механізмів та обладнання, спорудження хмелешпалер, закладення молодих насаджень хмелю. Водночас, починаючи з 2012 року до порядку використання коштів було внесено зміни, якими передбачено до 25 % коштів спрямовувати на догляд за продуктивними насадженнями хмелю й до 30 % - на компенсацію капітальних видатків (видатків розвитку) в галузі хмелярства.

За рахунок збору на розвиток хмелярських підприємств упродовж 2005-2014 років надійшло близько 300 млн грн, з них майже 60 % виділялося безпосередньо на догляд за плодоносними хмільниками, що сприяло збільшенню врожайності та поліпшенню якості (рис.). За цей час замінено значну частину застарілих і несортних насаджень, відпрацьовану техніку, придбано гранулятор тощо.

Для подальшого розвитку виноградарської, садівницької та хмелярської галузей економіки необхідно відновити дію Закону України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» (збір скасовано з 01.01. 2015 р.). На підставі цього Закону було затверджено державну програму 2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» та передбачено фінансування з Державного бюджету України.

Динаміка виплат державної підтримки на розвиток хмелярських підприємств, 2005-2016 рр.

Джерело: Розраховано автором за даними Асоціації хмелярів України.

Відповідно до Закону було введено обов'язковий збір на розвиток виноградар-

ства, садівництва і хмелярства в розмірі 1% (згодом збільшено до 1,5%) від виручки -

товарообороту, одержаного на всіх етапах реалізації в оптово-роздрібній торговельній мережі та мережі громадського харчування алкогольних напоїв і пива, у тому числі за операціями, що не передбачають оплати у грошовій формі.

Державна підтримка виноградарства, садівництва й хмелярства за період 1999-2010 років функціонувала злагоджено. На рахунках Державної казначейської служби України зосереджувалися кошти від збору, головний розпорядник цих коштів - Міністерство аграрної політики та продовольства України - розподіляло їх між виробниками продукції здійснюючи державну підтримку виробників даної продукції [6]. За період його існування з 1999 року виноградарями і садівниками в Україні було закладено 44,6 тис. га виноградників, 45,8 тис. га плодово-ягідних насаджень.

З 2010 року почалися проблеми з невідплатою повною мірою належних коштів виробникам виноградарської, садівницької й хмелярської продукції. Слід зазначити, що щорічно збільшуються обсяги зібраних коштів від збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства. Лише за 2010-2014 роки від збору на розвиток вказаних галузей до Державного казначейства України надійшло 4,6 млрд грн. Державним бюджетом України за цей період за програмою КПКВК 2801350 планувалися видатки на рівні 2,3 млрд грн, що удвічі менше від фактичних надходжень. Із розподілених у 2010-2014 роках Міністерством аграрної політики та продовольства України як головного розпорядника бюджетних коштів, виділених на зазначену програму державної підтримки, було розподілено їх 1,8 млрд грн, а виплачено органами Державної казначейської служби України лише 1,2 млрд грн (табл.).

Доходи та видатки Державного бюджету України на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, 2010-2017 рр.

Рік	Доходи від збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, тис. грн	Державна підтримка на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства		
		Передбачено видатків Державного бюджету України, тис. грн	Розподіл коштів Мінагрополітики, тис. грн	Виплачено коштів Державною казначейською службою України, тис. грн
2010	598757	476000	476000	412922
2011	784894	556750	472452	306614
2012	1075036	1075000	644185	309164
2013	1102993	100000	143634	94793
2014	1038291	100000	45163	43926
2015	-	-	-	-
2016	-	-	-	-
2017	-	75000	115600	115600

Джерело: Розраховано автором за даними Асоціації хмелярів України.

Починаючи з 2013 року передбачено перенесення збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства до загального фонду Державного бюджету України та заплановано видатки у 2013-2014 роках на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства у розмірі лише 100 млн грн (при доході від збору в 1103 та 1038 млн грн відповідно). Законом України від 28.12. 2014 р. № 71 "Про внесення змін до Податкового кодексу України й деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи", починаючи з 01 січня 2015 року, збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства було скасовано.

Державна підтримка розвитку виноградарства, садівництва й хмелярства здійснюється за бюджетною програмою 2801350 "Державна підтримка розвитку хмелярства,

закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними" (далі - бюджетна програма) відповідно до Закону України "Про Державний бюджет України на 2017 рік». На цей рік бюджетною програмою передбачено кошти в сумі 75,0 млн грн.

Міністерство аграрної політики та продовольства України в 2017 році направило 66 суб'єктам господарювання садівницької й виноградарської галузей з 20 областей України 115,6 млн грн на компенсацію зазначених витрат.

Кошти були компенсовані за такими видами діяльності:

по закладенню та догляду за плодово-ягідними культурами і виноградом - 61,7 млн грн (закладення 1046 га садів, ягідників та виноградників, 1328,6 га - догляд за молодими багаторічними насадженнями,

510 - будівництво шпалер, 462,3 га - установка систем крапельного зрошення);

будівництво холодильників із РГС - 13,5 млн грн;

придбання ліній товарної обробки плодів - 7,1 млн грн;

придбання механізмів і техніки - 33,2 млн грн.

Слід зазначити, що станом на 01.01.2017 року за бюджетною програмою обліковувалася кредиторська заборгованість у сумі 231,8 млн грн. Передбачені держбюджетом видатки відповідно до частини першої ст. 48 Бюджетного кодексу України в повному обсязі планується спрямувати суб'єктам господарювання для її погашення пропорційно обсягам, зареєстрованим в органах Державної казначейської служби України.

Враховуючи рівень прибутковості агропромислового виробництва, сільгоспвиробникам потрібна державна підтримка у вирішенні питання техніко-технологічного оновлення, яку держава може надавати на умовах: фінансового лізингу через НАК «Укragролізинг», часткової компенсації вартості техніки й здешевлення кредитів, пільгового оподаткування виробників техніки на етапі освоєння виробництва нової продукції та інших преференцій на вітчизняному ринку техніки.

Основними напрямками удосконалення державної політики щодо фінансування техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва є:

збільшення обсягів власних коштів за рахунок переоцінки (компенсації вартості) наявних у сільськогосподарських підприємствах технічних засобів;

зростання обсягів державної підтримки оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств відповідно до директиви ЄС № 1234/1308;

відновлення всіх механізмів державної підтримки техніко-технологічного оновлен-

ня сільськогосподарського виробництва відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу»:

1) часткова (до 40 %) компенсація державою вартості техніки і обладнання для агропромислового комплексу, що поставляється сільськогосподарським товаровиробникам і підприємствам харчової та переробної промисловості на техніко-технологічне оновлення їхньої матеріально-технічної бази;

2) закупівля вітчизняної техніки й обладнання для агропромислового комплексу з наступною реалізацією її сільськогосподарським товаровиробникам і підприємствам харчової та переробної промисловості на умовах фінансового лізингу, з мінімальною (не більше 2%) лізинговою ставкою;

3) спрямування коштів за програмою часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки на операції фінансового лізингу, що сприятиме збільшенню обсягів її реалізації й прискоренню темпів оновлення машинно-тракторного парку.

Висновки. Реалізацію зазначених пропозицій забезпечить застосування науково обґрунтованої структурно-логічної моделі техніко-технологічного оновлення агропромислового виробництва України, що включає організаційні засади модернізації матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва на різних рівнях і складові механізми її фінансового забезпечення, також передбачає відповідні взаємозв'язані інструменти державного, ринкового та спільного регулювання. Вважаємо, що необхідно надати щорічне фінансування у межах, визначених Законом України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» до одного відсотка від загальних видатків державного бюджету.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства” від 15 липня 2005 р. № 587 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/587-2005-%D0%BF>.

2. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва” від 1 березня 2017 р. № 130 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF>.

3. Звіт про виконання Державного бюджету України, станом на 1 січня 2014 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : від 02.12.2010 р. № 2755-VI. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Про збір та розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 587-IV (із змінами та доп.) // Відом. Верхов. Ради України - 1999. - № 20-21. - С. 191.
6. Про порядок справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства у вигляді 1-% відрахувань від реалізації алкогольних напоїв та пива [Електронний ресурс] : наказ Мінагрополітики та Міністерства фінансів від 21 травня 2004 р. № 178/346. - Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>.
7. Основи ефективного ведення виробничої діяльності в галузі хмелярства України : наук.-метод. рекомендації / [Дідківський М. П., Рудик Р. І., Приймачук Т. Ю. та ін.]. - Житомир : Рута, 2013. - 60 с.
8. Пивна та хмелева галузі України: кон'юнктура та інтеграція : [монографія] / Р. І. Рудик, Т. Ю. Приймачук, Т. Ю. Сітнікова [та ін.] ; за ред. Ю. І. Савченка. - Житомир : ФОП Мальцева О.Ю., 2014. - 96 с.
9. Захарчук О. В. Проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України / О. В. Захарчук // Економіка АПК. - 2014. - № 7. - С. 92-99.
10. Методичні рекомендації з експертної оцінки майна в підприємствах АПК / [Підлісецький Г. М., Герун М. І., Могилова М. М. та ін.]. - К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2005. - 220 с.
11. Методичні рекомендації з обґрунтування нормативної потреби основних засобів на виробництво сільськогосподарської продукції / [Захарчук О. В., Герун М. І., Могилова М. М. та ін.]. - К.: ННЦ „ІАЕ“, 2016. - 60 с.
12. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні / С. М. Кваша, М. М. Ільчук, І. А. Коновал, М. М. Федюшко. - К. : ННЦ "ІАЕ", 2013. - 244 с.

Mykhailov H.M. Main priorities of state support of development of the material and technical base of agrarian enterprises

The purpose of the article is to substantiate the directions of improvement of the material and technical base of agrarian enterprises on basis of determining the main priorities of state support of development of their material and technical base.

Research methods: statistical and economic, calculation, comparative analysis.

Research results. There's been determined a role of the state in improvement the agriculture equipment by the main production assets, taking into account the achievements of scientific and technological progress. It will accelerate the solution of important tasks for further intensification of production, promote the introduction of advanced technologies in agrarian enterprises, and increase labor productivity. The research of finance state programs and budget financing of Ukraine confirms that public spending on programs to promote innovation and investment development, such as product support, as well as agricultural scientific researches and inventions, are the most important driving forces of agricultural development and its competitiveness ensuring.

Elements of scientific novelty. The importance of institutional provision and state support forming of the material and technical base of agrarian enterprises with the proposition of their modernization through the interrelated tools of state, market and joint regulation has been revealed and grounded.

Practical significance. Implementation of research results will increase an efficiency of using the material and technical base of agrarian enterprises. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 12.

Keywords: material and technical base, fixed assets, material resources, modernization, state support.

Mykhailov Mykola Heorhiiovych - candidate of technical sciences, competitor for doctor's degree, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: muhaulovng@ukr.net

Михайлов Г.Н. Основные приоритеты государственной поддержки развития материально-технической базы аграрных предприятий

Цель статьи - обоснование направлений совершенствования материально-технической базы аграрных предприятий на основе определения основных приоритетов государственной поддержки развития их материально-технической базы.

Методика исследования: методы - статистический, экономический, расчетный, сравнительного анализа.

Результаты исследования. Определена роль государства в увеличении оснащенности сельского хозяйства основными производственными средствами с учетом достижений научно-технического прогресса, что ускорит решение важных задач по дальнейшей интенсификации производства, будет способствовать внедрению в аграрных предприятиях прогрессивных технологий, повышению производительности труда. Исследование финансирования государственных программ и бюджетного финансирования Украины свидетельствует, что государственные расходы на программы по содействию инновационно-инвестиционному развитию, такие как продуктовая поддержка, а также сельскохозяйственные научные исследования и разработки являются важнейшими движущими силами развития сельского хозяйства и обеспечения его конкурентоспособности.

Элементы научной новизны. Раскрыта и обоснована важность формирования институционального обеспечения и государственной поддержки материально-технической базы аграрных предприятий с предложением их модернизации через взаимосвязанные инструменты государственного, рыночного и совместного регулирования.

Практическая значимость. Внедрение результатов исследования обеспечит повышение эффективности использования материально-технической базы аграрных предприятий. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: материально-техническая база, основные средства, материальные ресурсы, модернизация, государственная поддержка.

Михайлов Николай Георгиевич - кандидат технических наук, докторант, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: muhaulovng@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 27.11.2017 р.

Фахове рецензування: 21.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Михайлов М. Г. Основні пріоритети державної підтримки розвитку матеріально-технічної бази аграрних підприємств / М. Г. Михайлов // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 53.

УДК 658.155+334.012.23

М.І. ГРИЦАЄНКО, кандидат економічних наук

Сутність соціального капіталу та його особливості в аграрній сфері

Мета статті - формулювання сутності, класифікація соціального капіталу та визначення його особливостей в аграрному секторі економіки.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано сукупність методів і підходів: системного аналізу - при вивченні теоретичних засад соціального капіталу та його особливостей в аграрній сфері; наукової абстракції - при розробці загальних підходів до комплексної класифікації соціального капіталу; абстрактно-логічний підхід - при узагальненні результатів дослідження та формулюванні висновків.

Елементи наукової новизни. Елементами наукової новизни є подальший розвиток трактування сутності поняття «соціальний капітал»; узагальнення та систематизація поглядів вітчизняних та зарубіжних учених на ознаки видів соціального капіталу, за якими його можна класифікувати; визначення особливостей формування та використання соціального капіталу в аграрній сфері. Запропоновано шляхи нарощування соціального капіталу села.

Практична значущість. Пропонується комплексна класифікація соціального капіталу за характером існуючих зв'язків, формами прояву, наслідками для суспільства та рівнями аналізу. На підставі особливостей соціального капіталу аграрної сфери розроблено заходи для його зростання на основі підвищення солідарності сільського населення, позитивного розвитку соціального середовища села. Табл.: 2 Бібліогр.: 33.

Ключові слова: соціальний капітал, інституційне середовище, норми, довіра, соціальні мережі, комплексна класифікація соціального капіталу, соціальний капітал аграрної сфери.

Грицаєнко Микола Ігорович - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Таврійський державний агротехнологічний університет (Запорізька обл., м. Мелітополь, просп. Б. Хмельницького, 18)
E-mail: nick.gric@gmail.com

Постановка проблеми. Головна мета розвитку аграрної сфери — це безпосередньо покращання добробуту людей, які мешкають у сільській місцевості, та опосередковано — закладання основ для зміцнення регіонального та національного розвитку в цілому. Громадська довіра, посилення солідарності та відчуття належності — той соціальний капітал, який може підвищити ефективність участі населення в програмах розвитку села. Саме тому актуальності набуває дослідження сутності та особливостей соціального капіталу аграрної сфери як відправної позиції у визначенні напрямів інституційних перетворень, які сприятимуть стимулюванню його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних та практичних засад розвитку соціального капіталу внесли такі вчені: іноземні — П. Бурдьє, С. Гарридо, Дж. Коулмен, Д. Норт, Р. Патнем, Е. Патс, В. Стоун, Ф. Фукуяма, Л. Дж. Ханіфан, Д. Хьюдженс;

вітчизняні — А. Баланда, В. Борисова, Г. Жалдак, Н. Корж, К. Немашкало, Н. Пачева, О. Шпикуляк та багато інших [1–33]. Однак проведені дослідження не можна вважати завершеними. Тривають дискусії щодо визначення сутності та класифікації соціального капіталу. Залишаються недоопрацьованими питання його особливостей в аграрному секторі економіки. У цілому це зумовило вибір теми, визначення мети й завдань цього наукового дослідження.

Метою статті є формулювання сутності, класифікація соціального капіталу та визначення його особливостей в аграрному секторі економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Останніми роками економісти, соціологи та політологи, щоб пояснити величезну кількість соціальних явищ, вдаються до поняття соціального капіталу. Наразі можна виокремити різноманітні підходи до його дослідження. Так, інституційний підхід до визначення сутності соціального капіталу представлено в роботах Р. Патнема, який розкриває основні джерела його формування - мережі, норми та довіру [31], а також

Д. Норта — визначає соціальний капітал як елемент інституційного середовища поведінки людини [13]. С. Гарридо трактує сутність соціального капіталу як норми і мережі, які створюють довіру, необхідну людям для співпраці у розв'язанні проблем колективної діяльності [26, с. 413]. В. Стоун та Д. Хьюджес пропонують розуміти соціальний капітал як мережу соціальних відносин, які характеризуються нормами довіри та взаємності, що може полегшити отримання результатів різних соціальних масштабів, від програмних та практичних рівнів до зростання ролі громади та держави [32]. Е. Патс вважає, що соціальний капітал у широкому сенсі стосується внутрішньої соціальної та культурної узгодженості суспільства, довіри, норм та цінностей, що регулюють взаємодію між людьми, мережами та установами [29]. На інституційному аспекті соціального капіталу наполягає також О. Шпикуляк [20–22]. Він стверджує, що «...в інституційному вимірі соціальний капітал слід розглядати як сукупність матеріальних і нематеріальних активів, що констатують формування механізму соціально-економічного забезпечення» [20, с. 64].

Отже, на основі опрацьованих наукових джерел робимо висновок про те, що соціальний капітал — це сукупність зв'язків та соціально-економічних відносин, здатних приносити дохід, які виникають у певній соціальній мережі на основі існуючих норм та довіри.

Різноманітність соціальних явищ, яким притаманний соціальний капітал, задля упорядкованого розподілу об'єктів заданої множини потребує його комплексної класифікації, яку дотепер виконано не було, хоча науковці робили відповідні спроби. Так, досліджуючи формування соціального капіталу, Р. Патнам виділяє два типи: об'єднуючий (англ. — bonding) та сполучаючий (англ. — bridging) [30]. При цьому об'єднуючий соціальний капітал Р. Патнам пояснює наявністю зв'язків, які виникають у соціальних мережах між однорідними групами для подолання щоденних побутових проблем, сполучаючий — наявністю зв'язків в різноманітних групах, члени яких формують взаємини довіри для досягнення спільних цілей спільноти чи суспільства. Згодом виокремлюється ще один тип соціального капіталу — зв'язуючий (англ. — linking), який характеризує «вертикальні» зв'язки у групах,

що об'єднують людей з різними соціальними статусами.

Цю думку поділяють П. Адлер і С. Кван, які розрізняють три групи підходів до визначення форми соціального капіталу: аналіз зовнішніх зв'язків (відповідають поняттю «сполучаючий», аналіз зв'язків всередині однієї соціальної групи (відповідають поняттю «об'єднуючий», а також соціальний капітал, заснований на внутрішніх і зовнішніх зв'язках групи [24]. Такий самий підхід до типізації соціального капіталу підтримують Г. Коломієць і Е. Алієва [9], які, посилаючись на працю [33], виділяють бондінговий, бріджінговий та об'єднаний види соціального капіталу. Є. Мішенін і Н. Олейник також пропонують розглядати аналогічні форми соціального капіталу: а) зв'язуючий (сукупність сильних соціальних зв'язків і відповідної їм нормативно-ціннісної системи, що утворюють відносно замкнуту структуру, а також визначають характер взаємодії індивідів в її межах); б) горизонтально-інтегруючий (сукупність слабких, переважно горизонтальних зв'язків і відповідної їм нормативно-ціннісної системи, що об'єднує індивідів, які належать до різноманітних партикулярних груп); в) вертикально-інтегруючий (сукупність слабких соціальних зв'язків, що охоплюють різні рівні соціальної, економічної та владної ієрархії і підкріплюються нормативною й ціннісною системою, загальною для взаємопов'язаних суб'єктів) [11, с. 89]. Г. Жалдак, досліджуючи формування, нарощення та використання соціального капіталу, також виділяє подібні види соціального капіталу: зовнішній, внутрішній; вертикальний, горизонтальний [5, с. 126]. Отже на основі узагальнення численних тверджень науковців можна зробити висновок про те, що класифікаційною ознакою для соціального капіталу доцільно розглядати характер існуючих зв'язків.

Можна погодитися з К. Гроотертом і Т. ван Бастлаєром, які пропонують розрізняти структурний (суспільні інститути, мережі, асоціації та правила, що визначають їхнє існування) та когнітивний (довіра, відносини, цінності та способи поведінки) соціальний капітал [27, с. 4]. Такий поділ соціального капіталу розглядають також А. Баланда [1, с. 39], В. Борисова [2, с. 204], Н. Корж [10, с. 123], Л. Четверікова [19, с. 63] та інші дослідники.

Викликає інтерес дискусія науковців щодо поділу соціального капіталу на позитивний та негативний стосовно наслідків для суспільства. Так, О. Кіреєва позитивно характеризує взаємини між людьми, що ведуть до кооперування з метою надання взаємодопомоги, боротьби зі злочинністю і вживанням наркотиків, негативно — поширення корупції, неписана практика рішення питань на тлі недовіри до органів державної влади [6]. Однак деякі дослідники стверджують, що соціальний капітал має лише позитивний зміст, у разі негативних наслідків слід мати на увазі відсутність або дефіцит соціального капіталу. Так, А. Колодій вважає, що «...слово «капітал» має позитивний зміст і є, так би мовити, поняттям зі знаком +. «Дірка в кишені» не є капіталом.

Так само не є капіталом різноманітні негативні форми соціальних зв'язків, що руйнують спільноту або не дають їй зміцнитися. «Соціальний капітал» за означенням є щось корисне, таке, що може вживатися для примноження тих набутків, які вже є» [8, с. 78]. М. Рябінчук, навпаки, припускає, що негативний соціальний капітал є наслідком суб'єктивної оцінки форм соціального капіталу з боку представників окремих соціальних груп, для яких наслідки такої форми становитимуть витрати [16, с. 62-63]. На нашу думку, диференціювання соціального капіталу стосовно наслідків для суспільства є доцільним.

Існує багато поглядів науковців на рівні накопичення, використання, та, відповідно, аналізу соціального капіталу (табл. 1).

1. Погляди науковців на рівні аналізу соціального капіталу

Автори	Рівні накопичення соціального капіталу, що пропонують розглядати					
	нано- (індивідуальний)	міні- (локальний)	мікро- (корпоративний)	мезо- (регіональний, галузевий)	макро- (державний)	мега- (глобальний)
А. Баланда, В. Надрага [1]			+		+	
В. Борисова [2]	+			+	+	
Н. Гончаренко [3]			+	+	+	
Б. Гурій [4]			+	+	+	
І. Когут, Є. Гончаренко [7]			+	+	+	
Н. Корж [10]		+	+	+		+
К. Немашкало [12]			+	+	+	
Н. Пачева [14]	+	+	+	+	+	+
С. Позняк [15]			+		+	
М. Рябінчук [16]			+	+	+	
О. Степанова [18]	+			+	+	+
О. Шпикуляк, В. Мамчур, В. Пехов [21]	+	+	+		+	+
М. Яценко [23]	+		+	+	+	
С.П. Боргатті, К. Джонс, М.Г. Еверет [25]			+		+	
Н. Лин [28]			+		+	

Джерело: сформовано на основі опрацювання літературних джерел.

Так, А. Баланда, В. Надрага [1], С. Позняк [15], С.П. Боргатті, К. Джонс та М.Г. Еверет [25], Н. Лин [28] та інші дослідники наполягають на вивченні соціального капіталу на мікро- та макрорівнях. Н. Гончаренко [3], Б. Гурій [4], І. Когут, Є. Гончаренко [7], К. Немашкало [12], М. Рябінчук [16] висловлюють думку про доцільність розгляду соціального капіталу на мікро-, мезо- та макрорівнях. Н. Пачева [14] наполягає на детальнішій деталізації дослідження соціального капіталу (нано-, міні-, мікро-, мезо-, макро-, мегарівнях). Із позицій системного аналізу можна впевнено стверджувати, що мають рацію всі науковці, тому що обирати ієрархічні рівні для аналізу будь-якого явища повинні саме дослідники, виходячи з цілей дослідження та власних міркувань.

Вважаємо, що комплексну класифікацію видів соціального капіталу доцільно розглядати за такими ознаками (табл. 2).

2. Класифікація видів соціального капіталу

Класифікаційна ознака	Види соціального капіталу
За характером існуючих зв'язків	▪ об'єднуючий (англ. - bonding) ▪ сполучаючий (англ. - bridging) ▪ зв'язуючий (англ. - linking)
За формами прояву	▪ структурний ▪ когнітивний
За наслідками для суспільства	▪ позитивний ▪ негативний (асоціальний)
За рівнями аналізу	▪ нано- (індивідуальний) ▪ міні- (локальний) ▪ мікро- (корпоративний) ▪ мезо- (регіональний, галузевий) ▪ макро- (державний) ▪ мега- (глобальний)

Джерело: Складено автором на основі опрацьованих літературних джерел.

Вартий уваги розгляд такого особливого поняття, як соціальний капітал аграрної сфери. Не можна не погодитися з думкою В. Рябокона, О. Шпикуляка і В. Пехова про те, що специфіка формування та використання соціального капіталу на селі вимагає введення у науковий обіг поняття «аграрний соціальний капітал», який вони пропонують визначати як «...сукупність зв'язків, відносин між людьми, власності, виробничого і трудового потенціалу аграрних підприємств, які функціонують у сільському господарстві й виконують специфічну роль в економіці села — виробництво сільськогосподарської продукції для забезпечення продовольчої безпеки держави» [17, с. 87].

Спираючись на інституціональну детермінанту формування соціального капіталу, О. Шпикуляк і Г. Мазур наголошують, що на селі проблеми формування соціального капіталу необхідно розглядати з позицій відносин між індивідами й економічними агентами-організаціями [20, с. 64]. Науковці вважають, що формальними ознаками соціального капіталу на селі є організації та структури, які використовують індивідуально-колективні зв'язки між людьми для задоволення соціально-економічних потреб. Не можна не погодитися з їхньою думкою про те, що «...такими структурами є перш за все аграрні підприємства різних організаційно-правових форм, асоціації та об'єднання виробників, спілки селян, професійні громадські організації тощо» [20, с. 65].

Крім того, слушним є твердження, що «формування соціального капіталу на селі залежить від ідеологічних принципів розвитку підприємницьких структур і державної політики» [20, с. 65]. Ця теза знаходить подальший розвиток і підкріплюється яскравим прикладом діаметральної протилежності соціального капіталу національного аграрного сектору радянського періоду та сучасної епохи [22,

с. 103-104]. О. Шпикуляк і В. Пехов вважають, що у радянські часи був наявний соціальний капітал колективного типу, тоді як в роки незалежності він тяжіє до індивідуального з чіткими ознаками системної недовіри до державних і ринкових інститутів [22, с. 103-104].

Входження людини в міцні колективістські зв'язки, встановлення та виконання взаємних зобов'язань між громадянами, зміцнення між ними відносин відповідальності та співробітництва у всі часи використовувалися сільськими жителями для підвищення якості свого життя та життя всієї громади. Чим більшим був розмір соціального капіталу сільської громади, тим більшими додатковими ресурсами володіли його носії. На жаль, сучасний стан сільського соціуму характеризується руйнуванням соціального капіталу, що полягає у розпаді традиційних зв'язків та відносин між людьми, кризі взаємної довіри. Цьому сприяло багато чинників, у тому числі певна втрата культурних традицій на селі, девальвація духовних цінностей внаслідок хронічної бідності більшості сільського населення, укріплення у масовій свідомості філософії індивідуалізму, відсутність адекватного діалогу між владою і населенням тощо.

У цих умовах цілком актуальне питання про можливість нарощування соціального капіталу села на основі послідовного покращання умов життя й відродження вікових традицій селян, колективної участі у вирішенні формажорних життєвих проблем, забезпечення участі населення в оцінюванні ефективності та безпеки державного й муніципального управління та прийняття на основі такої оцінки організаційних рішень, а також проведення реальних антикорупційних заходів під громадським контролем. Особливу увагу при цьому необхідно приділяти формуванню позитивно орієнтованих соціальних мереж, інтегрованих у процес соціально-економічного

розвитку села, а також розвитку інтелектуального потенціалу на основі ефективного реформування існуючої системи освіти.

Висновки. Зростання добробуту сільського населення, розвиток аграрної сфери та економіки в цілому потребує пошуку якісно нових ресурсів, одним з яких є соціальний капітал. Для більш глибокого дослідження пропонується його комплексна класифікація за характером існуючих зв'язків, формами прояву, наслідками для суспільства та рів-

нями аналізу. На підставі особливостей соціального капіталу аграрної сфери наведено заходи для його зростання на основі підвищення солідарності сільського населення, позитивного розвитку соціального середовища села.

Перспективами подальших досліджень є визначення шляхів інституційних перетворень, які сприятимуть стимулюванню розвитку соціального капіталу аграрної сфери.

Список бібліографічних посилань

1. Баланда А. Соціальний капітал підприємства: переваги та ризики прояву / А. Баланда, В. Надрага // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. - 2013. - № 1 (21) - С. 37-41.
2. Борисова В. Зростання соціального капіталу як головна передумова розвитку громадянського суспільства / В. Борисова // Вісник Дніпропетровського університету. - 2014. - Т. 22. Вип. 24 (2). - С. 203-207.
3. Гончаренко Н. Соціальний капітал: концептуальна невизначеність у соціально-філософському дискурсі [Електронний ресурс] / Н. Гончаренко // Філософські проблеми гуманітарних наук (36. наук. праць). - 2009. - Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11431.html>.
4. Гурій Б. Формування соціального капіталу в сучасних молодіжних громадських організаціях України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / Б. Гурій. - Львів, 2016. - 251 с.
5. Жалдак Г. Формалізація дії соціально-економічного механізму в системі інноваційного розвитку машинобудівних підприємств / Г. Жалдак // Бізнес Інформ. - 2015. - № 5. - С. 122-127.
6. Кіреєва О. Тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» [Електронний ресурс] / О. Кіреєва. - Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/KireevaStat.pdf>.
7. Когут І. Роль волонтерської програми спеціальної олімпіади «Об'єднаний спорт» у формуванні соціального капіталу / І. Когут, Є. Гончаренко // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. - 2015. - № 1. - С. 99-104.
8. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія / А. Колодій. - Львів: Вид-во «Червона Калина». - 2002. - 275 с.
9. Коломієць Г. Соціальний капітал як актуальний чинник антикризового розвитку господарської системи / Г. Коломієць, Е. Алієва // Бізнес Інформ. - 2016. - № 11 - С. 19-23.
10. Корж Н. Структурування соціального капіталу як елемента корпоративного капіталу / Н. Корж // Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2014. - Вип. 9. Ч. 1. - С. 122-126.
11. Мишенин Е. Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания / Е. Мишенин, Н. Олейник // Механізм регулювання економіки. - 2008. - № 3. - Т. 2. - С. 84-91.
12. Немашкало К. Теоретико-методичне забезпечення оцінки функціонування соціального капіталу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / К. Немашкало. - Харків, 2015. - 23 с.
13. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт. ; пер. с англ. А. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. Мильнера. - М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. - 190 с.
14. Пачева Н. Соціальний капітал як основа розвитку ефективного менеджменту // Н. Пачева // Научные труды SWORLD. - 2016. - № 45. - Т. 7. - С. 4-8.
15. Позняк С. Концептуальні основи дослідження соціального капіталу як чинника громадянського залучення / С. Позняк // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. - 2012. - Вип. 13. - С. 75-85.
16. Рябінчук М. Соціальний капітал: структура та зміст / М. Рябінчук // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. - 2012. - Вип. 2. - С. 59-64.
17. Рябоконь В. Соціальний капітал як інституційна детермінанта розвитку сільських територій та аграрного підприємництва / В. Рябоконь, О. Шпикуляк, В. Пехов // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. - 2015. - № 1. - С. 83-93.
18. Степанова О. Накопичення соціального капіталу в системі інтеграції мігрантів [Електронний ресурс] / О. Степанова // Ефективна економіка. - 2012. - № 2. - Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=960>.
19. Четверікова Л. Проблема інституалізації соціального капіталу як передумови розвитку громадянського суспільства в Україні / Л. Четверікова // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку - 2012. - Вип. 24. - С. 62-66.
20. Шпикуляк О. Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій / О. Шпикуляк, Г. Мазур // Економіка АПК. - 2014. - № 8. - С. 63-68.
21. Шпикуляк О. Інституціональний капітал регулювання і соціальний - саморегулювання аграрного ринку: концептуально-методологічні аспекти аналізу / О. Шпикуляк, В. Мамчур, В. Пехов // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. - 2015. - № 4. - С. 88-101.
22. Шпикуляк О. Формування та інституціоналізація соціального капіталу в розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки / О. Шпикуляк, В. Пехов // Економіка АПК. - 2015. - № 11. - С. 102-107.
23. Яценко М. Рівні накопичення соціального капіталу / М. Яценко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Одеса, 20 травня 2016 р.), у двох томах. - Т. 1. - С. 199-201.

24. Adler P. Social Capital: Prospects for a new concept / P. Adler, S. Kwon // Academy of Management Review. - 2002. - № 1. - P. 17-40.
25. Borgatti S.P., Jones C., Everett M.G. Network Measures of Social Capital / S.P. Borgatti, C. Jones, M.G. Everett // Connections. - 1998. - 21(2). - P. 27-36.
26. Garrido S. Plenty of trust, not much cooperation: Social capital and collective action in early twentieth century eastern Spain / Samuel Garrido // European Review of Economic History. - 2014. - №18. - pp. 413 - 432.
27. Grootaert Ch. Understanding and measuring social capital : a multidisciplinary tool for practitioners / Grootaert Christiaan, Thierry Van Bastelaer. - Washington: D.C.: World Bank, 2002. - 320 p.
28. Lin N. Building a Network Theory of Social Capital / N. Lin // Connections. - 1999. - 22(1). - P. 28-51.
29. Parts E. Social capital, its determinants and relations with economic growth: comparison of the Western European and Central and Eastern European countries / E. Parts // PhD dissertation, University of Tartu, 2009. - 293 p.
30. Putnam R. Bowling Alone: the collapse and revival of American community / R. Putnam. - Free Press, New York, 2000. - 544 p.
31. Putnam R. Who Killed Civic America? / R. Putnam // Prospect. - 1996. - March. - Pp. 66-72
32. Stone W. Measuring Social Capital: Towards a standardised approach [Electronic resources] / Wendy Stone, Jody Hughes // Paper presented at the 2002 Australasian Evaluation Society International Conference October/November 2002 - Wollongong Australia. - Access : <https://evaluationcanada.ca/measuring-social-capital-towards-standardised-approach>.
33. Values and the Fourth Industrial Revolution Connecting the Dots Between Value, Values, Profit and Purpose. Global Agenda Council on Values (2014-2016) [Electronic resources] // World Economic Forum, 2016. - 36 p. - Access : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Values_and_the_Fourth_Industrial_Revolution_WHITEPAPER.pdf.

Hrytsaienko M.I. Essence of social capital and its features in the agrarian sphere

The purpose of the article is to form an essence, classification of social capital and define its features in the agrarian sector of economy.

Research methodology. In the research process has been used a set of methods and approaches: system analysis - in studying the theoretical bases of social capital and its features in the agrarian sphere; scientific abstraction - in developing common approaches to the complex classification of social capital; abstract and logical approach - in generalization of research results and formulation of conclusions.

Elements of scientific novelty. Elements of scientific novelty are the further development of interpretation of an essence of the "social capital" concept; generalization and systematization of views of domestic and foreign scientists on the signs of social capital, by which it can be classified; determination of the features of formation and use of social capital in the agrarian sphere. The ways of increasing the rural social capital have been proposed.

Practical significance. According to the research results of social capital, there's been proposed its complex classification according to the nature of existing links, forms of manifestation, consequences for society and analysis levels. On basis of features of social capital of the agrarian sphere, there've been proposed measures to increase it based on increasing solidarity of rural population and positive development of the social environment in rural areas. Tabl.: 2. Refs.: 33.

Keywords: social capital, institutional environment, norms, trust, social networks, complex classification of social capital, social capital of the agrarian sphere.

Hrytsaienko Mykola Ihorovych – candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of entrepreneurship, trade and exchange activity, Tavria State Agrotechnological University (18, B. Khmelnytskoho ave., Melitopol, Zaporizhzhia reg.)

E-mail: nick.gric@gmail.com

Грицаенко Н.И. Сущность социального капитала и его особенности в аграрной сфере

Цель статьи - формулирование сущности, классификация социального капитала и определение его особенностей в аграрном секторе экономики.

Методика исследования. В процессе исследования использованы совокупность методов и подходов: системного анализа - при изучении теоретических основ социального капитала и его особенностей в аграрной сфере; научной абстракции - при разработке общих подходов к комплексной классификации социального капитала; абстрактно-логический подход - при обобщении результатов исследования и формулировании выводов.

Элементы научной новизны. Элементами научной новизны являются дальнейшее развитие трактовки сущности понятия «социальный капитал»; обобщение и систематизация взглядов отечественных и зарубежных ученых на признаки видов социального капитала, по которым его можно классифицировать; определение особенностей формирования и использования социального капитала в аграрной сфере. Предложены пути наращивания социального капитала села.

Практическая значимость. Предложена комплексная классификация социального капитала по характеру существующих связей, формам проявления, последствиям для общества и уровням анализа. С учетом особенностей социального капитала аграрной сферы разработаны меры для его наращивания на основе повышения солидарности сельского населения, позитивного развития социальной среды села. Табл.: 2. Библиогр.: 33.

Ключевые слова: социальный капитал, институциональная среда, нормы, доверие, социальные сети, комплексная классификация социального капитала, социальный капитал аграрной сферы.

Грицаенко Николай Игоревич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Таврический государственный агротехнологический университет (Запорожская обл., г. Мелитополь, просп. Б. Хмельницкого, 18)

E-mail: nick.gric@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 08.01.2018 р.

Фахове рецензування: 08.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Грицаенко М. І. Сутність соціального капіталу та його особливості в аграрній сфері / М. І. Грицаенко // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 60.

* * *

Системний підхід до управління сільськогосподарськими підприємствами

Мета статті - розглянути шляхи підвищення ефективності управління сільськогосподарськими підприємствами на основі використання системного підходу до встановлення взаємозв'язку між економічними показниками господарювання.

Методика дослідження. Дослідження ґрунтується на припущенні, що причинно-наслідковий взаємозв'язок між економічними показниками, такими як ціна одиниці реалізованої продукції, оплата праці працівників, задіяних у виробництві, а також повна собівартість продукції й обсяг її реалізації, можливо встановити за допомогою відповідної номограми, в якій послідовно розглянуто їхні графічні залежності та прийнято певний перехід від одного показника до іншого. При цьому незалежно від першочерговості у зміні зазначених показників причина й наслідок змін матиме замкнений ланцюжок між вказаними економічними показниками.

Результати дослідження. Для певних умов господарювання сільськогосподарського підприємства встановлено закономірності у вигляді економіко-математичних функцій, що відображають зміни між ціною одиниці реалізованої продукції та обсягом її реалізації, оплатою праці працівників і ціною одиниці реалізованої продукції, її повною собівартістю та оплатою праці працівників, обсягом реалізації й повною собівартістю даної продукції. Визначено похідні зазначених економіко-математичних функцій, що дає змогу проаналізувати швидкість зміни вказаних економічних показників виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції. Встановлено ефективність використання системного підходу в управлінні сільськогосподарськими підприємствами на основі порівняння двох варіантів господарювання підприємства - з регулюванням прибутку і без його регулювання.

Елементи наукової новизни. Викладено особливості системного підходу до встановлення взаємозв'язку між економічними показниками господарювання, що характеризують систему управління сільськогосподарськими підприємствами.

Практична значущість. Запропоновано номограму господарської діяльності сільськогосподарського підприємства, яка дає змогу системно аналізувати зміну її економічних показників, здійснювати цілеспрямоване регулювання, суттєво підвищити ефективність прийняття управлінських рішень. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 27.

Ключові слова: управління, сільськогосподарські підприємства, система, економічні показники, методи, системний підхід, ефективність.

Павлик Володимир Петрович - кандидат технічних наук, старший науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: esark@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. З теорії та практики управління сільськогосподарськими підприємствами відомо два його види: короткострокове - ситуаційне й довгострокове - стратегічне. Основу для стратегічного управління підприємствами становить ситуаційне. Поєднання ситуаційного та стратегічного управління підприємствами дає можливість передбачати їх інноваційний економічний розвиток, застосовуючи інноваційний менеджмент, нові ефективні методи прийняття управлінських рішень порівняно з традиційними. Враховуючи це, удосконалювати менеджмент сільськогосподарських підприємств необхідно з досліджень їхньої господарської діяльності у короткостроко-

вий період, зокрема ситуаційного управління. В основі останнього є дослідження ситуації у виробництві на ринку продукції, економічних показників, що змінюються залежно від обставин, зумовлених, як правило, діями підприємств - конкурентів. З огляду на це управління сільськогосподарськими підприємствами як певна система прийняття управлінських рішень повинна ґрунтуватися на встановленій послідовності зміни одних економічних показників їх господарювання на інші. При цьому доцільно розглядати причину зміни економічного показника - аргументу й наслідок - результат цієї зміни - функцію, визначати як зі зміною аргументу змінюється функція. Отже, проблема ефективного ситуаційного управління сільськогосподарськими підприємствами полягає у

відсутності певної системи, що відображає причинно-наслідковий взаємозв'язок між їх економічними показниками господарювання. Для розв'язання вказаної проблеми пропонується системний підхід в управлінні сільськогосподарськими підприємствами, що ґрунтується на системному розгляді управлінських функцій - мотивація працівників, планування, контроль, організація, регулювання господарської діяльності, результатом яких є технологічні, організаційні, економічні, інноваційні зміни в господарюванні. Передбачається для сільськогосподарських підприємств встановити послідовність у зміні економічних показників ціни, обсягу реалізації продукції, її повної собівартості, оплати праці працівників та відпрацювати науково-методологічні положення в оперативному прийнятті управлінських рішень щодо можливої ситуації у виробництві продукції, на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям даного дослідження є довідкова інформація щодо визначення системного підходу, його виникнення, сфери використання. Із Всесвітньої енциклопедії Wikipedia відомо, що «системний підхід (англ. Systems thinking - системне мислення), напрям методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як модель системи» [19]. В Українській радянській енциклопедії зазначається: «Основні принципи методології системного дослідження складних об'єктів, що розвиваються, розробили й реалізували основоположники марксизму-ленінізму, які, зокрема, використали їх для аналізу системи економічних відносин капіталістичного суспільства. ... На сучасному етапі системний підхід розвивається головним чином шляхом застосування його для розв'язання конкретних теоретичних і практичних проблем у різних галузях науки і техніки, управління соціально-економічними процесами тощо» [20]. Актуальність визначення причинно-наслідкових зв'язків між економічними показниками господарської діяльності підприємств, їх першочерговість у прийнятті управлінських рішень встановлено з наукових праць як вітчизняних [1, 4-7, 10, 21, 23] так й іноземних учених [2, 3, 8, 18, 22, 24-27].

Слід зазначити, що єдиний підхід в управлінні підприємствами відсутній. Так, закономірності між економічними показниками господарювання підприємств ученими досліджуються без розкриття причин технологічних, організаційних, економічних, інноваційних змін та їх наслідків. Не відпрацьовано науково-методологічні положення з використання управлінських функцій у процесі господарської діяльності підприємств, визначення взаємозв'язку економічних показників, що її характеризують, обґрунтування напряму дослідження, зосередженого на економічному розвитку окремого підприємства або підприємств, які здійснюють виробництво й реалізацію однакової продукції. Проте, на нашу думку, у дослідженнях закономірностей економічного розвитку сільськогосподарських підприємств доцільно враховувати, що зміна одних економічних показників є причиною зміни інших, переходити від розгляду окремого підприємства до підприємств, які характеризують загальні тенденції як від частин до цілого, з яких воно утворене. До цього часу ще віддається першочерговість окремим економічним показникам із маркетингу або менеджменту підприємств, з огляду на це виникає необхідність аналізувати їх цілісно у певній системі, а не відокремлено. На відміну від відомих теоретичних положень із системного підходу в управлінні підприємствами [1, 4-7, 10, 21, 23] елементами новизни в дослідженні є цілісний аналіз закономірностей між ціною й обсягом реалізації продукції, оплатою праці працівників та ціною продукції, її повною собівартістю й оплатою праці працівників, обсягом реалізації продукції та повною собівартістю. За допомогою аналізу прийматимуться управлінські рішення щодо технологічних, організаційних, економічних, інноваційних змін, спрямованих на підвищення ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств.

Мета статті - підвищити ефективність управління сільськогосподарськими підприємствами на основі використання системного підходу до встановлення взаємозв'язку між економічними показниками господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Запропоновані теоретико-методологічні положення з використання системного підходу в управлінні сільськогосподарськими підприємствами ґрунтуються

на припущенні, що причинно-наслідковий взаємозв'язок між економічними показниками, такими як ціна одиниці реалізованої продукції, оплата праці працівників, задіяних у виробництві, а також повна собівартість продукції й обсяг її реалізації можливо встановити за допомогою відповідної номограми, в якій послідовно розглянуто їхні графічні залежності та прийнято певний перехід від одного показника до іншого. При цьому незалежно від першочерговості у зміні зазначених показників, причина та наслідок змін матиме замкнений ланцюжок між

вказаними економічними показниками. За визначенням Wikipedia, номограма (англ. nomogram) - « спеціальне креслення, яким зображується функціональна залежність між величинами» [9]. Для побудови номограми господарської діяльності сільськогосподарського підприємства скористаємося інформаційними даними з виробництва й реалізації озимої пшениці, наведеними в таблиці 1, які використовувалися в попередніх дослідженнях [12-14, 17] і встановлені на основі матеріалів Державної служби статистики України [11].

1. Інформаційні дані для побудови номограми господарської діяльності сільськогосподарського підприємства

Розташування на номограмі, квадрант	Показник, одиниця виміру	Функція, аргумент	Значення показника за відповідний рік			
			1	2	3	4
I	Ц, грн / ц	Y	160,98	163,86	164,48	165,12
	Qp, тис. ц	X	18,08	16,43	16,11	15,8
II	Опр, тис. грн	Y	235,52	214,02	209,91	205,79
	Ц, грн / ц	X	160,98	163,86	164,48	165,12
III	С, тис. грн	Y	2391,565	2173,24	2131,45	2089,65
	Опр, тис. грн	X	235,52	214,02	209,91	205,79
IV	Qp, тис. ц	Y	18,08	16,43	16,11	15,8
	С, тис. грн	X	2391,565	2173,24	2131,45	2089,65

Позначення: Ц – ціна одиниці продукції; Qp - обсяг реалізації продукції; Опр - оплата праці працівників; С - повна собівартість продукції; Y - функція, наслідок зміни аргументу; X - аргумент, причина зміни функції.

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

За даними таблиці побудовано графічні залежності між економічними показниками виробництва й реалізації озимої пшениці сільськогосподарським підприємством, які показано на рисунку, визначено закономірності у зміні відповідних функцій та встановлено причинно-наслідкові взаємозв'язки між зазначеними економічними показниками у вигляді математичних рівнянь. При цьому використовувалися теоретико-методологічні положення, одержані при розробці системи управління сільськогосподарськими підприємствами, зокрема обґрунтування вхідних і вихідних показників, що характеризують її елементи, такі як підприємство, інформація про його господарювання, виробництво й ринок продукції [15].

Зазначені інформаційні дані в таблиці 1 одержано за результатами системного, пос-

лідового розгляду управлінських функцій мотивації працівників [16], планування [17], контроль [14], організація [13], регулювання [12] господарської діяльності сільськогосподарського підприємства. Встановити технологічні, організаційні, економічні, інноваційні зміни стало можливим завдяки визначеному діапазону варіації, коливання економічних показників господарювання сільськогосподарського підприємства в процесі його регулювання.

Розглянемо одержані закономірності у зміні економічних показників господарської діяльності сільськогосподарського підприємства при виробництві й реалізації озимої пшениці. Закономірність між ціною й обсягом реалізації продукції при $C = y$ та $Qp = x$ описується рівнянням:

$$y = 196,7079 - 1,99966x; \quad R^2 = 0,999. \quad (1)$$

II квадрант

Контроль

Організаційні зміни

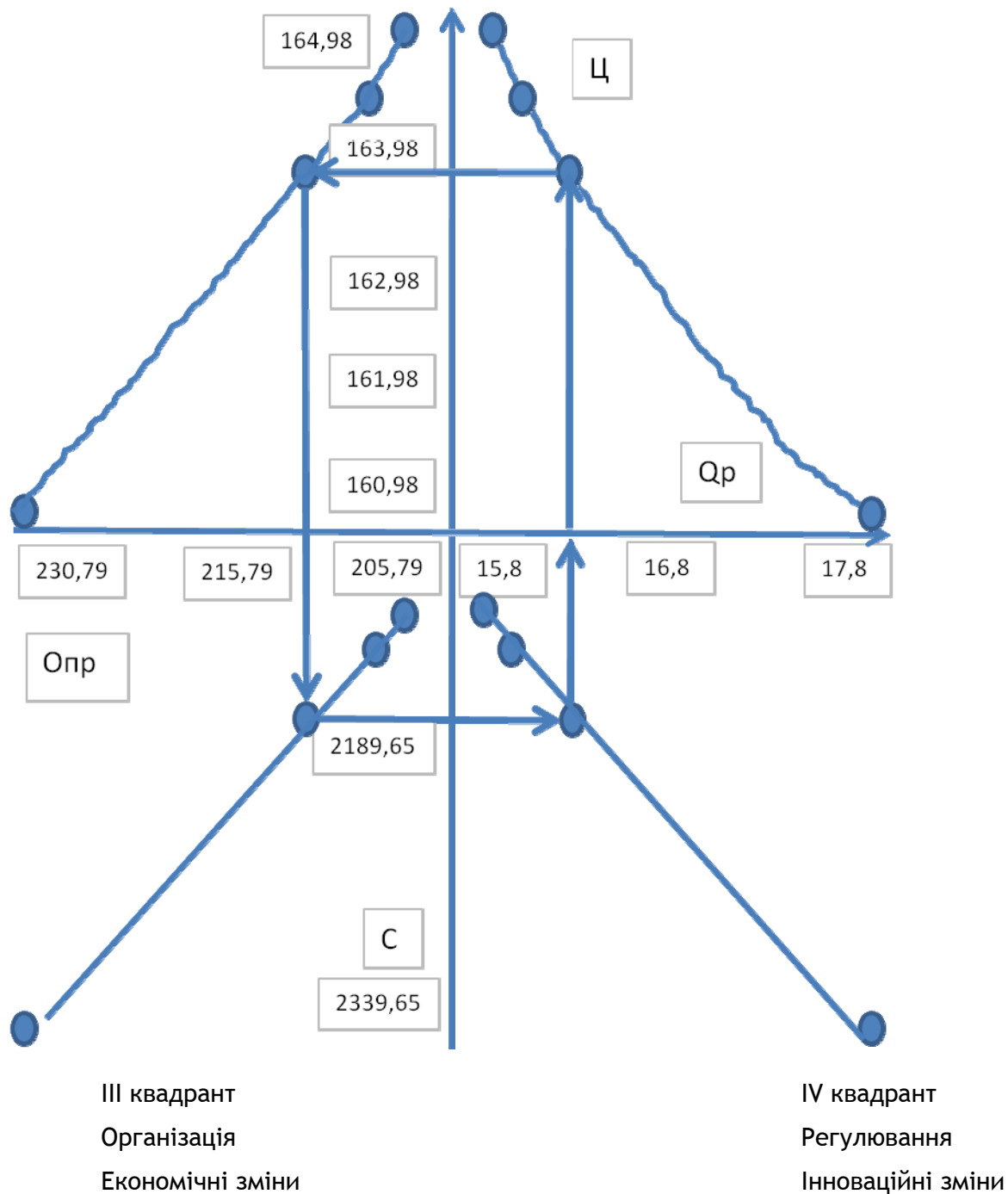
Мотивація працівників -

доцільність усієї системи

I квадрант

Планування

Технологічні зміни

Номограма виробництва й реалізації озимої пшениці сільськогосподарським підприємством

Джерело: Власні дослідження.

Виходячи з рівняння (1), похідна функції ціни реалізованої продукції дорівнює:

$$y' = -1,99966. \quad (2)$$

Закономірність між оплатою праці працівників і ціною реалізованої продукції при $Опр = y$ та $Ц = x$ описується рівнянням:

$$y = 1284,208 - 6,53124x; \quad R^2 = 0,999. \quad (3)$$

Виходячи з рівняння (3), похідна функції оплати праці працівників дорівнює:

$$y' = -6,53124. \quad (4)$$

Закономірність між повною собівартістю продукції й оплатою праці працівників при $С = y$ і $Опр = x$ описується рівнянням:

$$y = -0,52059 + 10,15674x; \quad R^2 = 1. \quad (5)$$

Виходячи з рівняння (4), похідна функції повної собівартості продукції становитиме:

$$y' = 10,15674. \quad (6)$$

Закономірність між обсягом реалізації продукції й повною її собівартістю при $Qp = y$ та $С = x$ описується рівнянням

$$y = 0,049085 + 0,007537x; \quad R^2 = 0,999. \quad (7)$$

Виходячи з рівняння (7), похідна функції ціни реалізованої продукції дорівнює:

$$y' = 0,007537. \quad (8)$$

Визначені похідні зазначених функцій вказують як змінюються їхні числові значення при зміні на одиницю величини аргументу відповідних економічних показників і дають змогу встановити швидкість зміни функцій, здійснювати коригування в розрахунках, приймати своєчасно управлін-

ські рішення залежно від ситуації у виробництві, на ринку сільськогосподарської продукції, що, безумовно, вплине на результати господарювання підприємства. Ефективність використання системного підходу в управлінні сільськогосподарськими підприємствами встановлено з порівняння двох варіантів господарювання підприємства, з цілеспрямованим регулюванням прибутку й без його регулювання (табл. 2, 3).

2. Результати господарювання сільськогосподарського підприємства з регулюванням прибутку у короткостроковому періоді

Показник, од. виміру	Значення показника за відповідний рік			
	1	2	3	4
Qв, тис. ц	24,094	21,89	21,47	21,05
Y, тис. ц	16,862	15,32	15	15
Qр, тис. ц	18,08	16,43	16,11	15,8
Nв	5	5	5	5
Nс	2	2	2	2
З, га	563,797	512,33	502,48	492,624
m, працівників	9	9	9	9
Опр, тис. грн	235,52	214,02	209,91	205,79
Зпр, тис. грн	3,271	2,973	2,915	2,858
С, тис. грн	2391,565	2173,24	2131,45	2089,65
Ц, грн/ц	160,98	163,86	164,48	165,1
П, тис. грн	518,97	518,97	518,97	518,97
Р, %	21,7	23,88	24,35	24,84
Усього: П, тис. грн	2075,88			

Позначення: Qв - обсяг виробництва продукції підприємством; Y - обсяг нереалізованої продукції підприємством; Nв - кількість виробників на ринку продукції; Nс - кількість споживачів на ринку продукції; З - площа землі, виділена під виробництво продукції; m - чисельність працюючих; Зпр - зарплата одного працівника за рік; П - прибуток від реалізації продукції; Р - рівень рентабельності виробництва й реалізації продукції.

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

3. Результати господарювання сільськогосподарського підприємства без регулювання прибутку у короткостроковому періоді

Показник, од. виміру	Значення показника за відповідний рік			
	1	2	3	4
Qв, тис. ц	24,094	23,375	23	25,328
Y, тис. ц	16,862	16,359	15	17,725
Qр, тис. ц	18,08	17,54	20	19,01
Nв	5	5	7	5
Nс	2	2	3	2
З, га	563,797	700	1000	1300
m, працівників	9	9	9	9
Опр, тис. грн	235,52	228,494	323,204	501,452
Зпр, тис. грн	3,271	3,174	4,489	6,965
С, тис. грн	2391,565	2320,190	3281,9	5091,88
Ц, грн/ц	160,98	137,18	192,1	281,17
П, тис. грн	518,97	85,95	560,1	253,16
Р, %	21,7	3,7	17,1	5
Усього: П, тис. грн	1418,18			

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

За даними таблиць 2 і 3 встановлено, що економічний ефект від використання системного підходу, регулювання прибутку, господарської діяльності в управлінні сільськогосподарським підприємством становить

657,7 тис. грн. В одержанні ефекту суттєве значення мають технологічні, організаційні, економічні, інноваційні зміни, зумовлені раціональним використанням трудових, земельних, фінансових ресурсів.

Висновки. Прийняте припущення, що причинно-наслідковий взаємозв'язок між економічними показниками, такими як ціна реалізованої продукції, оплата праці працівників, задіяних у виробництві, а також повна собівартість продукції й обсяг її реалізації можливо встановити за допомогою відповідної номограми, в якій послідовно розглянуто їхні графічні залежності та визначено певний перехід від одного показника до іншого, що підтвердилося результатами дослідження.

Викладені теоретико-методологічні положення із системного підходу в управлінні сільськогосподарськими підприємствами ґрунтуються на розробленій системі, за допомогою якої здійснюється регулювання їхньої господарської діяльності.

Встановлені закономірності між ціною й обсягом реалізації продукції, оплатою праці працівників і ціною продукції, повною собівартістю продукції й оплатою праці працівників, обсягом реалізації продукції та повною її собівартістю дають змогу графічно

побудувати номограму господарської діяльності сільськогосподарського підприємства, тим самим передбачати зміни зазначених економічних показників залежно від умов господарювання, системно їх аналізувати й приймати відповідні управлінські рішення.

Ефективність використання системного підходу в управлінні сільськогосподарськими підприємствами у короткостроковому періоді на основі порівняння двох варіантів господарювання сільськогосподарського підприємства з цілеспрямованим регулюванням прибутку і без його регулювання вказує, за рахунок яких змін у трудових, земельних, фінансових ресурсах можна одержати економічний ефект, підвищити конкурентоспроможність підприємств.

У перспективі проведене дослідження дасть змогу програмувати результати господарської діяльності сільськогосподарських підприємств у довгостроковому періоді, здійснюючи їх управління за певною стратегічною програмою технологічного, організаційного, економічного, інноваційного розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. *Анісімова Л.* Удосконалення системи управління організацією / Л. Анісімова, Н. Боклан // Вісн. Київського нац. уні-ту імені Тараса Шевченка / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. - К., 2007. - С. 35-37. - (Економіка ; Вип. 93).
2. *Викторов Н. И.* Системный подход к повышению эффективности производства. / Н. И. Викторов, В.И. Подлесных. - Ленинград, 1988. - 136 с.
3. *Герман И. М.* Системный подход в управлении экономикой / И. М. Герман, Н. С. Шухов. - Саратов, 1991. - 134 с.
4. *Грищенко І. М.* Системний підхід до проблем управління посередницькими організаціями : економіка та управління підприємствами / І. М. Грищенко // Актуальні проблеми економіки / Національна академія управління. - К., 2007. - № 11. - С. 46-53.
5. *Захарчин Г. М.* Системний підхід до конкурентоспроможності / Г. М. Захарчин, О. В. Юринець // Вісн. нац. ун-ту "Львівська політехніка" : зб. наук. праць / Нац. ун-т "Львівська політехніка". - Львів, 2011. - № 720 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. - С. 133-138.
6. *Золотарьов В.* Системний підхід до управління якістю - фундамент перспективного розвитку підприємства / В. Золотарьов // Стандартизація, сертифікація, якість : Науково-технічний журнал / Держспоживстандарт України. - 2002. - № 1. - С. 57-61.
7. *Лазаренко Д. О.* Системний підхід до створення інформаційної інфраструктури на підприємстві / Д. О. Лазаренко // Економіка. Фінанси. Право : проблемні питання: коментарі та поради. Інформаційно-аналіт. бюл. / АФ "Аналітик" ; Акад. муніципального управління. - 2013. - № 1. - С. 7-9.
8. *Мильнер Б. З.* Системный подход к организации управления / Б. З. Мильнер и др. - М., 1983. - 224 с.
9. Номограма [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Номограма>.
10. *Осипов В.* Про системний підхід до вимірювання ефективності господарсько-фінансової діяльності підприємства / В. Осипов // Економіка України : наук. журнал / М-во економіки України ; М-во фінансів України та НАН України. - К., 2011. - № 12 (601). - С. 15-21
11. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік / Стат. бюл.: відповід. за вип. О. М. Прокопенко. - Державна служба статистики України. - К., 2013. - 88 с.
12. *Павлик В. П.* Ефективність інформаційно-аналітичної моделі регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств / В. П. Павлик // Економіка АПК. - 2017. - № 10. - С. 64-69.
13. *Павлик В. П.* Інформаційно-аналітична модель організації господарської діяльності сільськогосподарських підприємств / В. П. Павлик // Економіка АПК. - 2017. - № 8. - С. 65-69.
14. *Павлик В. П.* Контроль господарювання у забезпеченні ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами / В. П. Павлик // Економіка АПК. - 2017. - № 5. - С. 73-77.
15. *Павлик В. П.* Методи управління сільськогосподарським підприємством : моногр. / В. П. Павлик - К. : ННЦ ІАЕ, 2011. - 156 с.

16. Павлик В. П. Мотивація працівників у забезпеченні ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами / В. П. Павлик // Економіка АПК. - 2016. - № 4. - С. 81-88.
17. Павлик В. П. Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств / В. П. Павлик // Економіка АПК. - 2016. - № 12. - С. 58-64.
18. Панфилов А. С. Системный подход в организации управления предприятием / А. С. Панфилов. - М., 1989. - 62 с.
19. Системний підхід [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Системний_підхід.
20. Системний підхід // Українська радянська енциклопедія : у 12-ти т. / гол. Ред. М.П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. - 2-ге вид. - К. : Головна редакція УРЕ, 1974-1985 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://leksika.com.ua/16540302/ure/sistemnyi_pidhid.
21. Ціпуринда В. С. Системний підхід до підвищення ефективності підприємства / В. С. Ціпуринда // Вісн. Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України : Науково-практ. зб. / Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - 2004. - № 3. - С. 101-108.
22. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Г. Юдин. - М., 1978. - 392 с.
23. Юшкевич О. Системний підхід до дослідження розвитку підприємства / О. Юшкевич // Вісн. Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. - К., 2012. - С. 46-49 (Економіка; Вип. 143).
24. Anthony R. N. Management control systems / Robert N. Anthony, V. Govindarajan. - 11th ed. - Boston a.o. : McGraw-Hill/Irwin, 2004. - 12, 851 p.
25. Blank L. Engineering economy / Leland Blank, Anthony Tarquin. - 6th ed. - Boston a.o. : McGraw-Hill, Higher education, 2005. - 19,770 p.
26. Esprit CIM : Design, engineering, management and control of production systems / Ed. B. Hirsch, M. Actis-Dato. - Amsterdam a. o. : Elsevier science publishers, 1991. - VIII, 263 p.
27. Kefner Charles The rational manager: a systematic approach to problem solving and decision making / Kefner Charles, Tregoe Benjamin. - New York, 1965. - 275 с.

Pavlyk V.P. System approach to agricultural enterprises management

The purpose of the article is to increase the efficiency of agricultural enterprises management based on the use of a systematic approach to establishing the relationship between economic indicators of management.

Research methodology. The research is based on an assumption that the causal relationship between economic indicators such as price of sold products unit, payment of labor employment, as well as full cost of production and volume of its realization, may be established using the appropriate nomogram, in which their graphic dependencies are sequentially reviewed and a certain transition from one metric to another is taken. Regardless the priority in changing these indicators, the cause and effect of changes will have a locked chain between these economic indicators.

Research results. For certain conditions of the agricultural enterprise management, there've been established regularities in form of economic and mathematical functions that reflect changes in price and sales volume, the labor remuneration and price of the sales unit, its full cost and labor remuneration, sales volume and full cost of this product. There've been determined derivatives of the indicated economic and mathematical functions, which makes it possible to analyze the rate of change of the indicated economic indicators of production and sales of agricultural products. The effectiveness of using of the system approach in the agricultural enterprises management has been established on basis of comparison of two variants of enterprise management - with profit regulation and without it.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty lies in the systematic approach to establishing relationship between economic indicators of management that characterize the management system of agricultural enterprises.

Practical significance. There've been proposed a nomogram of the economic activity of the agricultural enterprise, which enables to systematically analyze a change in its economic indicators, carry out targeted regulation, and significantly increase an efficiency of managerial decisions. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 27.

Keywords: management, agricultural enterprises, system, economic indicators, methods, system approach, efficiency.

Pavlyk Volodymyr Petrovych - candidate of technical sciences, senior research fellow of the department of management organization and public administration, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: ecapka@iae.kiev.ua

Павлик В.П. Системный подход в управлении сельскохозяйственными предприятиями

Цель статьи - раскрыть пути повышения эффективности управления сельскохозяйственными предприятиями на основе использования системного подхода к установлению взаимосвязи между экономическими показателями хозяйствования.

Методика исследования. Исследование основывается на предположении, что причинно-следственные взаимосвязи между экономическими показателями, такими как цена единицы реализованной продукции, оплата труда работников, задействованных в производстве, а также полная себестоимость продукции и объем её реализации возможно установить при помощи соответствующей номограммы, в которой последовательно рассмотрены их графические зависимости и принят определённый переход от одного показателя к другому. При этом независимо от первоочередности в изменении отмеченных показателей, причина и следствие изменений будет иметь замкнутую цепочку между указанными экономическими показателями.

Результаты исследования. Для определённых условий хозяйствования сельскохозяйственного предприятия установлены закономерности в виде экономико-математических функций, что отражают изменения между ценой единицы реализованной продукции и объемом её реализации, оплатой труда работников и ценой единицы реализованной продукции, её полной себестоимостью и оплатой труда работников, объемом реализации и полной себестоимостью данной продукции.

Определены производные отмеченных экономико-математических функций, что даёт возможность проанализировать скорость изменения указанных экономических показателей производства и реализации сельскохозяйственной продукции.

Установлена эффективность использования системного подхода в управлении сельскохозяйственными предприятиями на основе сравнения двух вариантов хозяйствования предприятия с регулированием прибыли и без её регулирования.

Элементы научной новизны. Изложены особенности системного подхода к установлению взаимосвязи между экономическими показателями хозяйствования, характеризующие систему управления сельскохозяйственными предприятиями.

Практическая значимость. Предложена номограмма хозяйственной деятельности сельскохозяйственного предприятия, которая даёт возможность системно анализировать изменение её экономических показателей, осуществлять целенаправленное регулирование, существенно повысить эффективность принятия управленческих решений. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 27.

Ключевые слова: управление, сельскохозяйственные предприятия, система, экономические показатели, методы, системный подход, эффективность.

Павлик Владимир Петрович - кандидат технических наук, старший научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: ecaprk@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 03.11.2017 р.

Фахове рецензування: 21.11.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Павлик В. П. Системний підхід до управління сільськогосподарськими підприємствами / В. П. Павлик // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 66.

* * *

Новини АПК

Український аграрний експорт до країн ЄС зріс більш ніж на 37%

За підсумками 2017 р., зовнішньоторговельний обіг аграрної та харчової продукції між Україною та країнами Європи збільшився на 30,8%, або 1,9 млрд дол. США, та становив 8,1 млрд дол. Україна експортувала продуктів до країн ЄС на 5,8 млрд дол., таким чином сформувавши досить серйозне позитивне сальдо у двосторонній торгівлі. Про це розповіла заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань європейської інтеграції Ольга Трофімцева.

Ці показники означають, що Угода про ЗВТ між Україною та ЄС ефективно працює та дає свої результати для нашого аграрного сектору. Окрім того, зростання обсягів експорту до країн ЄС є ознакою успішної переорієнтації більшості вітчизняних аграрних експортерів на нові ринки після втрати ринку РФ», - відмітила заступник Міністра.

Головними продуктами українського агроекспорту, що постачались до ринку ЄС в 2017 р., були зернові злаки - 1,7 млрд дол., олія - 1,4 млрд дол., насіння олійних культур - 1,1 млрд дол. «Але, окрім цього, зростання нашого експорту за минулий 2017 р. до країн ЄС також відбулось за рахунок збільшення постачання нішевих, перероблених та готових харчових продуктів. Наприклад, експорт м'яса птиці збільшився в 2017 р. порівняно з 2016-м на 64,9 млн дол., продуктів з борошна та крупи - на 32,4 млн дол., соків - на 28,3 млн дол., меду - на 25,5 млн дол., кондитерських виробів - на 15,4 млн дол., масла вершкового - на 11,7 млн дол.», - зазначила заступник Міністра з питань євроінтеграції.

ТОП-5 торговельних партнерів України в ЄС очолюють Нідерланди з часткою 18%, Іспанія - 14,3%, Польща - 13,2%, Італія - 12% та Німеччина - 10,5%.

«За минулий рік Україна імпортували європейських агротоварів на 17,2% більше ніж у 2016 р. Загалом імпорт становив 2,3 млрд дол. Основними товарами імпорту були тютюн та вироби з нього, шоколад та продукти з какао-бобів, корми для тварин, алкогольна продукція та різні інші харчові товари», - резюмувала Ольга Трофімцева.

Довідково:

Найбільшу частку в структурі експорту до країн ЄС мали такі види сільськогосподарської продукції: зернові злаки - 1,7 млрд дол.; олія - 1,4 млрд дол.; насіння олійних культур - 1,1 млрд дол.; залишки і відходи харчової промисловості - 497,5 млн дол.; плоди, горіхи та цедра - 139,2 млн дол.; м'ясо та харчові субпродукти свійської птиці - 133,7 млн дол.; мед - 98,8 млн дол.; вироби із зерна та хлібних злаків - 96,1 млн дол.; шкіра із шкур великої рогатої худоби, овець, ягнят та інших тварин - 75,7 млн дол.; соки - 70,7 млн дол.; казеїни, альбуміни - 40,3 млн дол.; продукти з какао-бобів, шоколад - 38,2 млн дол.; продукти переробки овочів, плодів - 38 млн дол. та інші товари.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 332.36; 631.95

Б.О. СИДОРУК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Інституціональні складові в системі збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу

Мета статті - обґрунтувати основні складові в системі інституціонального забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності.

Методика дослідження. Методи наукового пошуку: монографічний, узагальнення, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, аналіз причинно-наслідкових зв'язків економічних явищ і процесів в аграрному секторі економіки залежно від системи землекористування.

Елементи наукової новизни. Запропоновано порядок інституціонального забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі, виходячи із пріоритетності вирішення завдань локального, регіонального та загальнодержавного рівнів управління. Запропоновано модель формування збалансованого інституціонального середовища у сфері аграрного землекористування, яка базується на комплексному підході до вдосконалення системи використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.

Практична значущість. Обґрунтовано висновок, що збалансоване використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі має базуватись на комплексному вирішенні еколого-економічних та соціальних проблем, виходячи з інтересів аграрних формувань і територіальних громад, які формуються на локальному рівні, з урахуванням впливу як формальних, так і неформальних інститутів. Рис.: 2. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: аграрна галузь, збалансоване землекористування, земельно-ресурсний потенціал, комплексний підхід, інституціоналізм, формальні інститути, неформальні інститути.

Сидорук Борис Орестович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: b_sidoruk@ukr.net

Постановка проблеми. Відмітною особливістю сучасного етапу розвитку аграрного сектору економіки України є прагнення до максимізації економічної вигоди та нехтування нормами екологічної безпеки при веденні сільськогосподарської діяльності. З метою збалансування економічної й екологічної складових у системі аграрного виробництва визначальну роль має відіграти такий напрям економічної теорії як інституціоналізм, що слугує вирішенню економіко-екологічних та соціальних проблем суспільства постіндустріального типу.

Забезпечення належних інституціональних умов для формування збалансованого землекористування є багатоаспектним комплексним завданням, що потребує наукових досліджень і вироблення відповідної системи заходів у напрямку інституціоналізації процесу використання земельно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема досягнення прийнятної рівня екологічної безпеки аграрного виробництва і збалансованого рівня використання земельно-ресурсного потенціалу досліджувалася такими класиками інституціоналізму, як Т. Веблен [1], Дж. Коммонс [15], У. Мітчел [5]. Відповідно до їхніх поглядів можна стверджувати, що результати землекористування інтегровані в усі сфери життєдіяльності суспільства і суттєво впливають на її ефективність. Так, з позиції американського дослідника Т. Веблена [1], який розглядав поступальний суспільний розвиток на основі суперечностей між процесом виробництва і бізнесовою діяльністю, досягнення збалансованого рівня землекористування в контексті максимізації прибутків від «бізнесових» інституцій дає змогу інтенсифікувати виробничу діяльність таким чином, щоб мати можливість постійно отримувати високий економічний ефект від землекористування за рахунок підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Виходячи з концептуальних досліджень Дж. Коммонса, який пропонував брати за основу організації життєдіяльності суспільства правовий фактор взаємодії груп, важливим для забезпечення збалансованого рівня землекористування є законодавчо-нормативне встановлення принципів екологічної безпеки з метою охорони та відтворення навколишнього природного середовища [15]. Актуальність концепції інституцій ринку У. Мітчела полягає у дослідженні ним важливості державного регулювання економіки [5; 12, с. 142]. Автор відводить вагому роль у координації суспільного розвитку впливу держави, що є важливим у процесі збалансування землекористування.

Принципового значення у вирішенні проблеми збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу набуває необхідність формування та забезпечення дієвості базисних інститутів ринкової економіки, які стимулюватимуть удосконалення системи регулювання аграрного землекористування для того, щоб згладжувати суперечності, які виникають у процесі забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу. В контексті зазначеного К.-Ж. Бертран наголошує: «Проблема не в тому, щоб сформулювати принципи, правила, а в тому, щоб домогтися... їхнього виконання. Хто говорить «ієрархічна організація», обов'язково... має на увазі «внутрішні процедури контролю»... Внутрішні процедури контролю формуються у сукупності засобів і механізмів, які забезпечують взаємодію учасників і, відповідно, злагодженість дій» [14].

Питанням формування сприятливого інституціонального середовища для ефективного розвитку сільськогосподарської галузі присвячені праці таких відомих учених-економістів, як: Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук [4], О.А. Корчинська [2], М.Ф. Кропивко, М.М. Ксенофонов, Н.В. Хміль [3], О.М. Нечипоренко [6], О.В. Ходаківська, Н.І. Бурлака [12], О.Г. Шпикуляк [13] та багатьох інших.

Цікавою є думка О. Піменової, яка стверджує, що інституційне забезпечення має передбачати, передусім, створення в сільському господарстві умов для розвитку раціональних форм господарювання [8, с. 66]. З інституціонального погляду головне полягає не в тому, які організаційно-правові форми виникають, а в тому, як вони функціонують і регулюють соціоекономічний та екологічний

розвиток у цілому і збалансоване землекористування зокрема.

Мета статті - обґрунтувати основні складові у системі інституціонального забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в процесі ведення сільськогосподарської діяльності.

Виклад основних результатів дослідження. Інституціональне середовище землекористування можна визначити як сукупність інститутів, механізмів та інструментів регулювання процесів землекористування, які спрямовані на формування й розвиток інституціональної системи землекористування, виявлення зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на ефективність використання земельних ресурсів у господарській діяльності.

У процесі трактування поняття «інститут», поділяємо погляди Д. Норта, який виокремлює три складові інститутів. До першої складової він відносить неформальні обмеження, такі як норми моралі, традиції та звичаї; до другої - формальні правила (Конституція, кодекси та закони, підзаконні акти); до третьої - механізми примусу до дотримання встановлених правил [7, с. 62-63].

Земельно-ресурсний потенціал нами запропоновано трактувати як сукупність природних ресурсів у межах певної земельної території, які визначають екологічні умови життя і діяльності соціальних груп людей, використовуються як територіальний базис для розміщення засобів виробництва і мають біологічну продуктивність для ведення господарської діяльності. У свою чергу системі збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу трактуємо як комплексне використання земельних ресурсів, побудоване на принципах задоволення зростаючих матеріальних потреб населення та еколого-ефективного використання земельних ресурсів, за якого антропогенне навантаження на земельні ресурси та природне середовище в цілому не перевищує само відновлювального потенціалу агроєкосистем і сприяє його відтворенню.

Інституціональне середовище системи збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі слід розглядати як комплексну регуляторну систему взаємовідносин агроєкосистем та суспільства в процесі аграрного виробництва, що має на меті оптимізацію землекористування з урахуванням фактичних вимог і об-

межень чинних інститутів щодо екологічного навантаження на навколишнє природне середовище і сприяння соціально-економічному розвитку на сільських територіях. Жодний суб'єкт сільськогосподарського виробництва не здатний ефективно функціонувати і розвиватися, не дотримуючи норм інституціонального середовища.

На сьогодні в Україні можна виділити такі основні проблеми у сфері функціонування інституціонального середовища системи збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі:

1) відсутність дієвої системи законодавчих норм і правил збалансованого землекористування, неузгодженість наявних інститутів та їх періодична мінливість;

2) високий рівень корупції, що перешкоджає реалізації повною мірою прав власності на земельні ділянки і спотворює врахування інтересів місцевих громад у галузі землекористування;

3) недосконалість роботи виконавчої і судової гілок влади, що є перешкодою для реалізації політики збалансованого землекористування;

4) низький рівень розвитку кооперативного руху на селі у сфері захисту прав та інтересів усіх учасників ринкових відносин від порушень законодавчих норм з боку недобросовісних землекористувачів [4, 3];

5) відсутність розвинутої інфраструктури у сфері збуту сільськогосподарської продукції дрібними аграрними товаровиробниками (невеликі переробні підприємства, державні фонди закупівель), що стають на перешкоді оптимізації структури посівних площ і формування системи сівозмін (дрібні аграрні формування вирощують лише ті сільськогосподарські культури, на які є попит і їх можна реалізувати посередницьким структурам);

6) обмежений доступ аграрних формувань (насамперед дрібних) до інформації, її асиметричність та недостовірність;

7) недосконала система перерозподілу земельної ренти внаслідок незбалансованості формальних і неформальних інститутів у сфері аграрного землекористування, які часто не відображають місцеву специфіку, що призводить до невідповідностей у системі відтворення земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.

Наявне інституціональне середовище у сфері аграрного землекористування не від-

повідає повною мірою новим викликам економічних перетворень через значну кількість системних суперечностей, що зумовлено низькою адаптованістю чинних інститутів до сучасних ринкових умов, а також невідповідність сформованих у результаті трансформаційних змін інститутів стратегічним напрямом розвитку національної економіки.

На нашу думку, саме інституціональне середовище, окремі інститути у сфері аграрного землекористування мають створити умови для збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями.

Для збалансування еколого-економічних і соціальних інтересів суб'єктам господарювання важливо оцінювати ефективність процесу господарювання не лише з позиції економічної вигоди, необхідно також враховувати їх вплив на стан навколишнього природного середовища й умови життєдіяльності соціальних груп на певній території. Нехтування цими аспектами у господарській діяльності може бути причиною не лише забруднення екосистем і погіршення соціальних умов для населення, а й значно ускладнить ведення господарської діяльності в майбутньому і спричинить недоотримання економічної вигоди.

Для врегулювання конфліктності суспільно-економічних відносин втручання держави є визначальним у сфері забезпечення дотримання екологічних принципів через діяльність формальних інститутів державного регулювання. Ефективність державного регулювання визначається здатністю держави задовольняти потреби соціально-економічного й екологічного розвитку за наявного економічного та природно-ресурсного потенціалу країни, а також за всебічного розвитку й удосконалення цих складових.

На сьогодні проблема інституціонального забезпечення державного регулювання процесів землекористування на регіональному та місцевому рівнях пов'язана, насамперед, із незавершеністю реформування земельних відносин. Чітко не розмежовано землі державної і комунальної форм власності. Дія чинників розвитку, зі свого боку, зумовлює формування різних структур господарювання, що й визначають рівень життя населення, демографічну ситуацію на селі, питання комплексного соціально-економічного роз-

витку сільських територій, а також стан навколишнього природного середовища [2].

Інституціоналізація державного регулювання системи землекористування передбачає вирішення таких завдань:

- розробка принципів, методів і механізмів управління землекористуванням із використанням широкого спектра важелів впливу на суб'єкти господарювання різних форм власності з метою забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів;

- обґрунтування функцій і зв'язків у процесі управління земельними ресурсами різних органів влади та розподіл повноважень на міжвідомчому рівні у сфері збалансування землекористування, усунення міжвідомчих неузгодженостей в галузі регулювання земельних відносин;

- затвердження загальнодержавної програми використання й охорони земельних ресурсів;

- забезпечення обов'язковості виконання основних положень регіональних програм використання й охорони земельних ресурсів;

- обов'язковість складання схем і проектів землеустрою на рівні окремих землеволодінь та землекористувань, що сприятиме забезпеченню оптимальної структури агроландшафтів і покращенню еколого-економічного стану земельних угідь;

- систематизація та зосередження зусиль у напрямку реалізації Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року, затвердженої наказом Мінагрополітики України від 20.08.2003 р. № 280 та формування відповідних пріоритетів державної земельної політики.

Розвиток землекористування має визначатися виваженою еколого-економічною політикою держави, ключовою ланкою якої є збалансоване використання й охорона земельно-ресурсного потенціалу.

У стані трансформаційних змін жорсткість, властива формальним інститутам, може ставати контрпродуктивною, перешкоджаючи пошуку й утвердженню нових ефективних моделей адаптації. У цій ситуації неформальні інститути іноді краще, ніж формальні створюють передумови для самоорганізації та гнучкого пристосування до мінливих умов. При цьому варто зауважити, що на збалансованість землекористування впливають як формальні, так і неформальні

інститути, які істотно залежать від загальних інституціональних змін.

Неформальні інституції у сфері збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями представлені: селянськими цінностями, звичаями, традиціями, моральними нормами, стереотипами, кодексами поведінки, різними психологічними особливостями тощо [10], недотримання яких не тягне за собою адміністративних санкцій, але вони відіграють вагому роль при виконанні різних домовленостей. Варто погодитися з твердженням, що «фактично роль неформальних інститутів виконує господарська етика і моральна практика... неформальні інститути виникають з інформації, яка передається за допомогою соціальних механізмів, і в більшості випадків вони є результатом, який називають культурою» [9]. Таким чином, неформальні норми й правила визначають психологічну атмосферу сільської громади і впливають на її організаційну культуру господарювання.

На рівні окремих аграрних формувань для забезпечення збалансованості землекористування й уникнення конфлікту інтересів виробників і державних органів влади важливо в організації землекористувань враховувати моральну складову і традиції господарювання, які склалися на певній території. Тому при формуванні державної політики у сфері збалансованого землекористування на локальному та регіональному рівнях і при розробленні відповідних програм територіального розвитку слід враховувати як формальні, так і неформальні інституціональні обмеження та стимули для даних територіальних агроєкосистем.

Інституціональне забезпечення збалансованого сільськогосподарського використання земельно-ресурсного потенціалу в узагальненому вигляді відображено на рис. 1.

Забезпечити розвиток інституціонального середовища в галузі збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу потрібно, враховуючи інтереси окремих аграрних формувань і малих соціальних груп, а також проблеми, що склалися на рівні місцевих територіальних громад. Інституціоналізація господарської діяльності має зважати на інтереси суб'єктів господарювання, місцевих соціальних груп і сприяти збалансованому використанню агроєкосистем шляхом забезпечення формування необхід-

них ресурсів у напрямку реалізації екологічних і соціальних цілей та базуватися на еко-

логічних принципах управління.

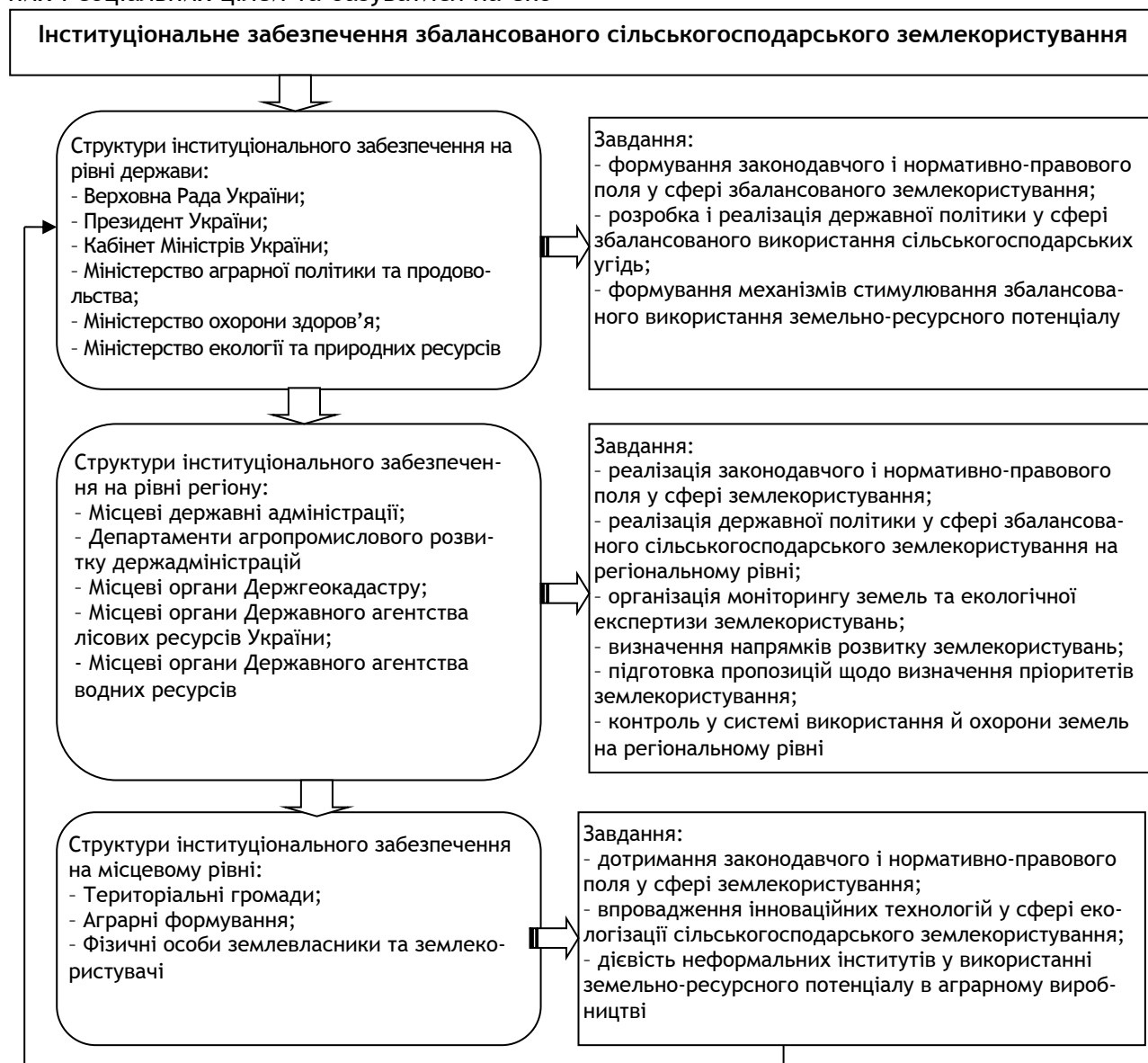

Рис. 1. Схема інституціонального забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі

Джерело: Розробка автора.

З урахуванням результатів досліджень у сфері удосконалення інституціонального середовища нами запропоновано низку важливих напрямів інституціональної модернізації аграрної галузі України:

1) створення дієвої та взаємодоповнюючої комплексної системи інститутів у галузі землекористування;

2) максимальне використання переваг місцевих природно-кліматичних та соціально-економічних факторів (від соціальних норм до географічних особливостей), що мають вирішальне значення в напрямі модернізації системи землекористування [19];

3) забезпечення розвитку внутрішніх інформаційних потоків і прозорих торгово-економічних відносин, що зумовлюють процеси створення нових, необхідних за наявних умов, інститутів;

4) формування конкурентних переваг різних напрямів сільськогосподарської діяльності та забезпечення диференціації товаровиробників, що стимулюватиме покращення еколого-економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі [17];

5) розвиток інститутів державного регулювання економіки для використання усієї сукупності регулюючих форм і методів як

фіскального та монетарного характеру, так і програмних механізмів;

6) забезпечення ефективності реалізації стимулюючих і контролюючих функцій держави в напрямку оптимізації землекористування в аграрних формуваннях;

7) розбудова необхідних фінансових інститутів, які дають можливість зменшити ризики для соціально незахищених верств населення, а також для малих та нових аграрних товаровиробників, які виходять на ринок з певними інноваціями;

8) перебудова політичних інститутів у напрямку забезпечення їх транспарентності (прозорості), передбачуваності й ефективності [11, с. 55];

9) розвиток соціально орієнтованих інститутів, спрямованих на подолання бідності, диференціацію споживчих доходів та обмеження панування великого капіталу на сільських територіях.

У зовнішньому інституціональному середовищі аграрного землекористування необхідно забезпечити дієвість інститутів, які вводитимуть протекціоністські заходи щодо обмеження негативного антропогенного впливу й інтенсифікації використання земельно-ресурсного потенціалу, що сприятиме попередженню руйнівного впливу господарської діяльності на стан агроєкосистем [18].

Формування збалансованого інституціонального середовища у сфері аграрного землекористування нами запропоновано розглядати з позиції забезпечення взаємодії певного впорядкованого набору інститутів, що створюється з урахуванням міжнародних, національних, регіональних і локальних інтересів, зорієнтованих на вирішення проблеми досягнення еколого-економічної й соціальної ефективності використання земельних ресурсів у господарській діяльності та для забезпечення розвитку сільських територій (рис. 2).

Рис. 2. Модель формування збалансованого інституціонального середовища у сфері аграрного землекористування*

*Джерело: Розробка автора.

Інституціоналізацію використання земельно-ресурсного потенціалу і земельних відносин слід розглядати в економічному, екологічному, політичному, соціальному, духовному та культурному контексті, з урахування кращих традицій землекористування, неформальних норм поведінки людей на основі підприємницької етики, оскільки вони визначають суть і специфіку збалансова-

ного розвитку сільськогосподарського землекористування.

Інституціональне середовище збалансованого землекористування в аграрній галузі потребує комплексного підходу до вдосконалення з огляду на техніко-технологічні, екологічні та природно-ресурсні обмеження подальшого соціально-економічного розвитку в межах регіонального та локального вимірів.

Висновки. Для переходу аграрної галузі на модель збалансованого сільськогосподарського землекористування доцільним є формування відповідного інституціонального середовища у сфері аграрного землекористування, що передбачає планування та реалізацію пріоритетних програм соціально-економічного й екологічного розвитку країни та регіонів, здійснення інвестування, орієнтованого на подальшу екологізацію сільськогосподарського виробництва, визначення основних напрямів і параметрів розвитку аграрної галузі, включаючи її структурну перебудову з урахуванням екологічних та соціальних вимог тощо. У забезпеченні збалансованого землекористування важливим є також розвиток інститутів громадської думки та громадських інтересів в напрямі соціально-економічного розвитку сільських територій.

Основними складовими в системі інституціонального забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській діяльності нами визначено:

1) розвиток інститутів державного регулювання економіки в напрямі використання усієї сукупності регулюючих форм і методів для оптимізації землекористування в аграрних формуваннях;

2) розбудова необхідних фінансових інститутів, які дають можливість зменшити ризики для соціально незахищених верств населення, а також для нових аграрних товаровиробників, які виходять на ринок з певними інноваціями;

3) розвиток соціально орієнтованих інститутів, спрямованих на подолання бідності, диференціацію доходів та обмеження панування великого капіталу на сільських територіях;

4) врахування в процесі реалізації аграрної політики впливу неформальних інститутів у використанні земельно-ресурсного потенціалу в аграрному виробництві;

5) оптимізація сільськогосподарського землекористування з урахуванням обмежень, встановлених чинними інститутами щодо екологічного навантаження на навколишнє природне середовище.

Таким чином, подальший розвиток інституціонального забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі має ґрунтуватись на комплексне вирішення наявних еколого-економічних і соціальних проблем, виходячи з інтересів аграрних формувань і територіальних громад, які формуються на локальному рівні, в напрямку визначення загальнодержавних пріоритетів у сфері сільськогосподарського землекористування.

Список бібліографічних посилань

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. - М. : «Прогресс», 1984. - 367 с.
2. Корчинська О. А. Роль держави у забезпеченні відтворення родючості ґрунтів / О. А. Корчинська // Економіка АПК. - 2004. - № 9. - С. 33-36.
3. Кропивко М. Ф. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції діяльності / М. Ф. Кропивко, М. М. Ксенофонов, Н. В. Хміль // Економіка АПК. - 2015. - № 3. - С. 5-14.
4. Лупенко Ю. О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук та ін. - К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012. - 112 с.
5. Митчелл У. Экономические циклы. Проблема и её постановка / У. Митчелл. - М. : Госиздат, 1930. - 487 с.
6. Нечипоренко О. М. Теоретичні основи організації зрошувального землеробства України / О. М. Нечипоренко // Економіка природокористування і охорони довкілля : [зб. наук. пр.] / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». - К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. - С. 102-108.
7. Норт Д. Институты, институциональное изменение и функционирование экономики / Д. Норт ; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. - М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. - 527 с.
8. Піменова О. Інституційні засади сучасних соціо-еколого-економічних форм господарювання в аграрному секторі економіки України / О. Піменова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - 2014. - № 10 (163). - С. 63-67.
9. Серл Дж. Что такое институт? / Дж. Серл // Вопросы экономики. - 2007. - № 8. - С. 4-27.
10. Татаркин А. И. Становление и развитие внутрифирменных институтов корпоративного управления (Опыт регионального исследования) / А. Татаркин, О. Романова, И. Ткаченко // Экономическая наука современной России. - 2000. - № 3-4. - С. 22-34.
11. Тиммермен Х. Украина и Белоруссия: «новые соседи» Европейского Союза / Х. Тиммермен // Мировая экономика и международные отношения. - 2004. - № 6. - С. 49-60.
12. Ходаківська О. В. Земельні відносини у сільському господарстві: регіональний вимір : монографія / Ходаківська О. В., Бурлака Н. І. - К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. - 240 с.
13. Шпикуляк О. Г. Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. - 2009. - № 11. - С. 141-147.

14. Bertran K.-G. SOOS: system of public institution / K.-G. Bertran. - N.-Y.; Glencoe : The Free Press, 2004. - 399 p.
15. Commons J. R. Institutional Economics / J. R. Commons // American Economic Review. - 1936. - № 26 (1). - P. 237-249.
16. Effects of institutional changes on land use: agricultural land abandonment during the transition from state-command to market-driven economies in post-Soviet Eastern Europe / Alexander V Prishchepov, Volker C Radeloff, Matthias Baumann, Tobias Kuemmerle, Daniel Miller // Environmental Research Letters. - 2012. - Volume 7, Number 2. - P. 1-13.
17. Hayami, Y. Agricultural development: an international perspective / Y. Hayami, V.W. Ruttan. - Baltimore, Md/London: The Johns Hopkins Press, 1971. - 367 p.
18. Reconciling Food Production and Biodiversity Conservation: Land Sharing and Land Sparing Compare / Phalan Ben, Onial Malvika, Balmford Andrew, Rhys E. Green // Science. - 2011. - № 333 (6047). - P. 1289-1291.
19. Ruth DeFries. Land use change around protected areas: management to balance human needs and ecological function / DeFries Ruth, Hansen Andrew, B.L. Turner, Robin Reid, Liu Jianguo // Ecological Applications: Ecological Society of America. - June 2007. - Volume 17, Issue 4. - P. 1031-1038.

Sydoruk B.O. Institutional components in system of balanced use of land-resource potential

The purpose of the article is to substantiate the main components in the system of institutional provision of balanced use of land-resource potential in the process of agricultural activity.

Research methodology. In the research have been used the following scientific methods: monographic, generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, formation of causality of economic phenomena and processes in the agricultural sector, depending on the land use system.

Elements of scientific novelty. The procedure of institutional provision of balanced use of land-resource potential in the agrarian sector based on priority of the tasks of local, regional and national management level has been proposed. There's been grounded a model of formation of balanced institutional environment in the agrarian land use based on integrated approach to improve the system of use of land-resource potential in the agrarian sector.

Practical significance. In the conclusion has been grounded that the balanced use of land-resource potential in the agricultural sector should be based on a comprehensive solution to existing ecological, economic and social problems, taking into account interests of agrarian entities and territorial communities formed at local level considering an influence of both formal and informal institutes. Figs.: 2. Refs.: 19.

Keywords: agrarian sector, balanced land use, land-resource potential, integrated approach, institutionalism, formal institutes, informal institutes.

Sydoruk Borys Orestovych - candidate of economic sciences, senior research fellow, competitor for doctor's degree, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: b_sidoruk@ukr.net

Сидорук Б.О. Институциональные составляющие в системе сбалансированного использования земельно-ресурсного потенциала

Цель статьи - обосновать основные составляющие в системе институционального обеспечения сбалансированного использования земельно-ресурсного потенциала в процессе осуществления сельскохозяйственной деятельности.

Методика исследования: методы научного поиска: монографический, обобщения, анализа и синтеза, индукции и дедукции, анализ причинно-следственных связей экономических явлений и процессов в аграрном секторе экономики в зависимости от системы землепользования.

Элементы научной новизны. Предложен порядок институционального обеспечения сбалансированного использования земельно-ресурсного потенциала в аграрной отрасли, исходя из приоритетности решения задач локального, регионального и общегосударственного уровней управления. Предложена модель формирования сбалансированной институциональной среды в сфере аграрного землепользования, основанная на комплексном подходе к совершенствованию системы использования земельно-ресурсного потенциала в аграрной отрасли.

Практическая значимость. Обоснован вывод о том, что сбалансированное использование земельно-ресурсного потенциала в сельскохозяйственной отрасли должно базироваться на комплексном решении эколого-экономических и социальных проблем, исходя из интересов аграрных формирований и территориальных общин, которые формируются на локальном уровне, с учетом влияния как формальных, так и неформальных институтов. Илл.: 2. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: аграрная отрасль, сбалансированное землепользование, земельно-ресурсный потенциал, комплексный подход, институционализм, формальные институты, неформальные институты.

Сидорук Борис Орестович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: b_sidoruk@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 28.12.2017 р.

Фахове рецензування: 04.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Сидорук Б. О. Институциональні складові в системі збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу / Б. О. Сидорук // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 74.

* * *

Інвестиційна діяльність як інструмент підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств

Мета статті - дослідження сутності інвестицій, інвестиційних ресурсів та інвестиційної діяльності фермерських господарств.

Методика дослідження. Використано методи: монографічний, статистичний, логічного порівняння, графічний.

Результати дослідження: Обґрунтовано вплив інвестиційної діяльності як інструменту формування й підвищення конкурентоспроможності, висвітлено особливості становлення інвестиційної діяльності вітчизняних фермерських господарств як організаційно-правової форми українського сільськогосподарського підприємництва, наведено статистичні дані щодо сучасної фінансової державної підтримки фермерських господарств як найбільшої групи вітчизняних сільгосппідприємств, виявлено залежність конкурентоспроможності фермерських господарств та її підвищення від їх інвестиційної діяльності, запропоновано механізм забезпечення інвестиційної діяльності фермерства, проаналізовано іноземний досвід інституційно-методологічної підтримки інвестиційної діяльності розвитку й підвищення конкурентоспроможності фермерства як головного виробника якісної продукції харчування.

Елементи наукової новизни. Новаторським є адаптування особливостей фермерського господарства до можливостей запровадження ними інвестиційної діяльності як інструменту формування та підвищення їх конкурентоспроможності у ринковому конкурентному середовищі сільськогосподарських товаровиробників.

Практична значущість. Як практичний висновок відзначено необхідність державної підтримки стосовно методологічного й інституційного забезпечення інвестиційної діяльності фермерства як сімейної форми ведення аграрного підприємництва. Рис.: 2. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: конкурентоспроможність, фермерське господарство, інвестиційна діяльність як інструмент, формування та підвищення конкурентоспроможності фермерського господарства, фінансова державна підтримка українських фермерів.

Авраменко Юлія Олексіївна - молодший науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: avramenko.yuliya@gmail.com

Постановка проблеми. Розвиток аграрної сфери національної економіки України забезпечується конкуренцією сільськогосподарських підприємств, зокрема фермерських господарств, які відіграють помітну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави. Формування й підвищення конкурентоспроможності останніх стримується певними обставинами господарської діяльності (наприклад, сучасний рівень оснащення господарств сільськогосподарською технікою). Відтак актуальною є проблематика оцінки інструментів підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, зокрема вивчення інвестиційної діяльності фермерських господарств та її впливу на конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільськогосподар-

ського підприємництва та шляхів підвищення його конкурентоспроможності досліджується в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки», зокрема науковцями: Ю.О. Лупенком, М.Й. Маліком, О.Г. Шпикуляком [10]. Розкриття сутності інвестиційної діяльності підприємства присвячено багато досліджень вітчизняних авторів, а саме: В.Г. Андрійчука [3], О.О. Гетьмана, В.М. Шаповалова [4], М.І. Кісіля [6], В.П. Лещинського [8], Майорової Т. В. [9], загальною ідеєю яких є визначення інвестицій як рушія діяльності підприємств, зокрема сільськогосподарських. Проте мало висвітлено питання конкурентоспроможності фермерських господарств й її

підвищення за впровадженням інвестиційної діяльності. Аналіз досліджень зарубіжних авторів [11-21] стосовно інституційного досвіду підтримки становлення, розвитку фермерства доводить про реальну діє-

вість інвестиційної діяльності як інструменту підвищення його конкурентоспроможності. Проте недостатньо висвітленими залишаються особливості становлення інвестиційної діяльності вітчизняних фермерських господарств як організаційно-правової форми українського сільськогосподарського підприємництва.

Мета статті - оцінка залежності конкурентоспроможності фермерських господарств від запровадження інвестиційної діяльності як інструменту її підвищення.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасний сільськогосподарський ринок України є відкритою соціально-економічною системою (інституційним середовищем), в якому відбуваються трансакції обміну, учасниками яких є різні за розмірами та організаційними формами підприємства. Розвиток малих аграрних підприємств вирізняється інституціональними особливостями, які у свою чергу впливають на ефект господарювання. Аграрне підприємство загалом і мале як потенційно найбільш конкурентна його форма завдяки своїй мобільності в умовах українського аграрного сьогодення по-суті має самозабезпечувальний характер [10].

Фермерські господарства є організаційно-правовою формою сільськогосподарського підприємництва та мають численну перевагу (70,6 % від сільськогосподарських підприємств у цілому [2]) на українському сільськогосподарському ринку. Вітчизняне фермерство є представником малого сільськогосподарського підприємництва (більшість фермерських господарств володіє малою кількістю сільськогосподарських угідь, а 1/5 частина господарств - 4/5 частиною сільськогосподарських угідь) за умов інституційного забезпечення (державна, нормативно-правова, інформаційна, кадрова, науково-технічна і морально-психологічна підтримка) й активізації інвестиційної діяльності здатне успішно розв'язувати національні соціально-економічні проблеми, такі як безробіття, соціальна напруженість, відсутність робочих місць, наповнення споживчого ринку якісними вітчизняними товарами. Але така здатність проявляється лише за умови конкурентоспроможності фермерських господарств у сучасному ринковому середовищі, а одним із шляхів вирішення даного питання є аналіз розвитку їх інвестиційної діяльності.

Стан розвитку фермерських господарств як представників малого та середнього підприємництва є найоб'єктивнішим індикатором реального інвестиційного клімату в сільському господарстві [19, с. 44]. Хоча органічно притаманна особливість сільського господарства виявляється в існуванні ризику недоодержання готової продукції в очікуваному обсязі через незалежні від виробника обставини — несприятливі природно-кліматичні умови чи захворювання тварин [3]. Як доводять науковці-експерти, станом на нинішній час зберігається пріоритетність інвестування сільського господарства над харчовою промисловістю [6]. Тому найближчим часом є нагальна необхідність і можливість скористатися даною інвестиційною привабливістю сільськогосподарського ринку для підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств.

Останні мають економічно-соціальний потенціал ефективного ведення господарської діяльності та конкурентоспроможності (ефективність і раціональність використання такого виробничого ресурсу, як земля, якою вони забезпечені в меншій за всі категорії господарств кількості; інтенсивність використання праці в землеробстві; продуктивність праці за рахунок малої чисельності; простота організаційної структури господарства, управлінської структури й обліку; низькі трансакційні витрати, високий рівень мотивації, свідомий вибір сільського способу життя).

Загалом інвестиційна діяльність визначається як сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [9, с. 12]. Її об'єктами може бути майно (основні фонди, оборотні кошти), цільові грошові вклади, об'єкти власності, майнові права, а суб'єктами (інвесторами та учасниками інвестиційної діяльності) можуть бути вітчизняні й іноземні фізичні та юридичні особи, держава. Об'єктивною основою інвестиційної діяльності є інвестиційні цикли - процеси, які реалізуються протягом періоду здійснення інвестицій і визначаються часом між моментом формування інвестиційних намірів до моменту виходу зданих в експлуатацію об'єктів на проектні техніко-економічні показники. Вони (цикли) тісно пов'язані із життєвим циклом підприємства, бо жодне з них не може існувати без інвестиційних вкладень. Тобто впродовж життєвого циклу (часовий вимір) фер-

мерського господарства відбувається процес нагромадження та формування його капіталу, що передбачає етапність: формування, просте чи розширене відтворення, залучення зовнішніх інвестицій, можливість ведення зовнішньої інвестиційної діяльності, скорочене відтворення, потреба у виробничому переоснащенні - у значних зовнішніх інвестиціях. Одночасно у зв'язку із тривалістю інвестиційної діяльності як такої, вона має здійснюватися фермерським господарством із урахуванням певної стратегії. Відтак виникає інвестиційна стратегія, яка визначається як процес формування інвестором системи довгострокових цілей інвестиційної діяльності й вибір ефективніших шляхів їх досягнення.

Присутня полярність відносин кредитного та прямого інвестора (кредитний інвестор зацікавлений тільки в тому, щоб повернути свої гроші й одержати відсотки за наданий позиковий капітал; прямий інвестор, яким є власник, член чи саме фермерське господарство, прагне максимально заробити на інвестиційному проекті), в умовах вітчизняного інвестування прямий інвестор має підвищений інтерес до власних коштів та їх використання, а кредитора цікавить повернення інвестованих ресурсів.

Інвестиційний проект - програма заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових, інженерно-технічних), пов'язаних зі здійсненням капітальних вкладень з метою їхнього наступного відшкодування й одержання прибутку. До основних видів інвестиційних проектів належать: заміна застарілого обладнання як процес забезпечення існуючої підприємницької діяльності в незмінних масштабах; заміна застарілого обладнання для зменшення поточних виробничих витрат; зростання випуску продукції (розширення ринку послуг); розширення підприємства за рахунок випуску нової продукції (послуг); проекти, які мають екологічне навантаження, тощо. Будь-який інвестиційний проект включає в ході його здійснення такі етапи: формулювання мети інвестиційного проекту; розробку (підготовку) проекту; експертизу інвестиційного проекту; здійснення проекту; оцінку результатів проекту. Інвестиційний проект припускає планування трьох основних грошових потоків: інвестицій; поточних (операційних) платежів; надходжень. Ані потік поточних платежів, ані надходження

не можуть бути сплановані цілком точно, оскільки немає і не може бути повної визначеності відносно майбутнього стану ринку. Ціни й обсяги реалізованої продукції, ціни на сировину та матеріали й інші грошово-вартісні параметри середовища за фактом їх здійснення в майбутньому можуть відрізнятися від передбачуваних планових значень, що оцінюються з позицій сьогодення.

Інвестиція - це акт спрямування грошей, зусиль, часу тощо на те, щоб одержати прибуток або перевагу [13]. Українське законодавство під інвестиціями має на увазі всі види майнових й інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) і/або досягається соціальний та екологічний ефект, а сам процес вкладення називається інвестуванням [1, ст. 1]. Тобто інвестиція передбачає законний внесок для розширення чи поліпшення підприємства, його продукції/послуг і є фінансовим інструментом впливу на конкурентоспроможність підприємства через взаємозв'язок між інвестиціями й основними економічними категоріями, такими як виробництво, фінанси, розрахунки, доходи та витрати.

Є різні типи або види інвестицій: автономні (не змінюються зі змінами рівня доходу); індуковані (змінюються з урахуванням змін рівня доходу); фінансові (здійснені в процесі купівлі фінансових інструментів, таких як нові акції, облігації, цінні папери тощо); реальні (інвестиції в нове обладнання/устаткування); заплановані (зроблені за планом чи конкретними цілями); незаплановані або непередбачені (здійснюються без будь-якого планування); валові (загальна сума грошей, витрачених на створення нових основних фондів чи активів); чисті (загальний обсяг інвестицій за вирахуванням (мінус) споживчого капіталу (амортизація) протягом періоду часу) [11]. Однак нині відсутня достовірна інформація щодо інвестування фермерських господарств.

Інвестиції дають можливість ефективно впливати на їхнє управління за умови власності на підприємство [21, с. 93-98]. Тобто інвестування передбачається з погляду власності й контролю підприємством або руху капіталу.

Інвестиційними ресурсами називають усі види майнових та інтелектуальних цінностей (у вартісному відтворенні), які потрібно

вкласти в об'єкти підприємницької діяльності. У результаті їхнього використання мають утворюватися дохідні, прибуткові потоки, досягатися намічені ефекти. Інвестиційні ресурси розподіляються на власні й запозичені (фінансова державна підтримка, кредити). Головним фінансовим джерелом накопичення частки власного капіталу фермерського господарства, представленого необоротними активами (будівлями, спорудами, технікою, обладнанням та інвентарем, транспортними засобами), є чистий прибуток.

Станом на 2016 рік на одне фермерське господарство припадало 1,1 трактора (як головний вид сільськогосподарської техніки) і менше одиниці окремих машин, знарядь, що знижує ефективність фермерських господарств у землекористуванні (для порівняння: на кожен іншу форму господарювання в середньому припадає 10,9 трактора). Проблемне питання із забезпеченням капіталом вітчизняних фермерських господарств виходить саме з їхньої організаційно-правової форми підприємництва - сімейної власності - не має можливості вилучити із сімейного бюджету одразу кошти на техніку (вартість мінітракторів китайського й українського виробництва в середньому стартує від 120 тис. грн, американського та південнокорейського від 150 тис. грн [7]), оскільки основними власними джерелами поповнення капітальних вкладень для оновлення технічного парку є відрахування від прибутку й амортизаційні нарахування. Великі фермерські господарства (понад 1000,1 га) одержують прибуток від економії масштабу, будучи спроможними оплачувати свої постійні витрати, краще оснащені приміщеннями та устаткуванням/машинами, ніж дрібні господарства, а тому менш уразливі для економічного тиску й спроможніші задовольнити на зростаючому ринковому попиті специфікацією сільськогосподарської продукції. Тобто використання власних коштів доступно порівняно великим фермерським господарствам. Формування частки прибутку, використовуваного на інвестиційні цілі, залежить від політики розподілу чистого прибутку господарства. Що стосується амортизаційних відрахувань як другого джерела формування інвестиційних ресурсів, то перешкодою у процесі їхнього утворення є існуюча політика амортизації основних фондів.

Проте інтенсивні інвестиції в основні засоби виробництва, не підкріплені зовнішнім фінансуванням, зумовлюють зростання витратності майнових комплексів. Відповідно до українського законодавства інвестиційна діяльність може провадитися на основі: інвестування, що здійснюється громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими й релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності; державного інвестування; місцевого інвестування, державної підтримки для реалізації інвестиційних проектів; іноземного інвестування та спільного. Тому зовнішніми джерелами фінансових ресурсів фермерського господарства можуть бути: запозичені фінансові кошти; залучені фінансові кошти, одержані від продажу паїв трудового колективу; засоби позабюджетних фондів; кошти державного бюджету - державна підтримка.

Згідно з інформацією Державної фіскальної служби, з початку року і по серпень 2017 року фермерські господарства одержали 72,66 млн грн бюджетних дотацій, у той же час інші сільськогосподарські підприємства - 2 719,91 млн грн [5]. Тобто фермерські господарства одержали лише 2,6 % від загальної суми дотацій. Аналіз показує, що із загальної кількості сільськогосподарських підприємств, які мали дотації (4 865 од.), кількість фермерських господарств, яким надано фінансові дотації, становить лише 731 од., тобто 15 % датованих сільськогосподарських підприємств і лише 2,2 % від загальної кількості фермерських господарств.

Однією з найперспективніших форм залучення інвестиційних ресурсів є лізинг - вид підприємницької діяльності, спрямованої на інвестування тимчасово вільних чи залучених фінансових коштів, коли за договором фінансової оренди (лізингу) лізингодавець зобов'язаний придбати у власність обумовлене договором майно у визначеного продавця й надати це майно лізингоодержувачу за плату в тимчасове користування для господарських цілей. Перевагою використання лізингу є те, що він дає змогу впроваджувати у виробництво нове прогресивне обладнання і технології, у тому числі ноу-хау. При цьому оплата придбаного устаткування й віднесення всіх пов'язаних із цим витрат дають можливість знизити базу оподаткування та податкових платежів.

Участь фізичних осіб в інвестиційних процесах в Україні досі характеризується гранично низьким рівнем через вкрай невеликі обсяги тимчасово вільних коштів (заощаджень) населення внаслідок низького рівня доходів, який диктує невелику схильність до заощадження, а також значної недовіри до інститутів заощадження - банків, інвестиційних компаній, пенсійних фондів, страхових компаній тощо, яка має успадковану природу та може бути подолана лише з часом. До того ж низьким залишається рівень розвитку ощадних інституцій, які не проводять активну політику залучення заощаджень населення. Не менш важливим чинником даного становища є така обставина, як низький рівень економічних знань громадян України, поінформованості про можливі об'єкти вкладення коштів та оптимальні методи зберігання заощаджень [8].

Інтенсифікація залучення й використання інвестиційних ресурсів повинна ґрунтуватися на оцінці ймовірності, надійності інвестицій і, передусім, на оцінці правильного вибору рішень. Щоб забезпечити обґрунтований вибір рішень, фермерським господарствам треба, зокрема: залучити фахівців, здатних науково обґрунтувати управлінські рішення (чи самостійно опанувати управлінську дисципліну); одержати ліцензію (при необхідності) на новий вид діяльності; шукати й одержати найкращий/ефективний зразок нової техніки (технології); якнайшвидше впровадити нову техніку (технологію); модифікувати застарілі та розробити нові технології [4, с. 312-328].

Інвестиції мають спрямованість на підвищення ефективності та продуктивності підприємства, зокрема фермерського господарства, а тому і його конкурентоспроможності, підвищення якої вимагає зростання продуктивності фізичного капіталу. Модернізація фермерських господарств має вирішальне значення для підвищення їхньої економічної ефективності завдяки ефективнішому використанню виробничих факторів, включаючи впровадження нових технологій та інновацій. Інвестиції, спрямовані на модернізацію, можуть поширюватися на: заготівельне обладнання; обробку та реалізацію існуючих продуктів, розробку нових продуктів, процесів і технологій (що можуть підвищити додану вартість сільськогосподарських продуктів), будівництво, придбання або вдосконалення постійних будівель, при-

дбання або оренду нових машин та обладнання, а також на загальні витрати, пов'язані з такими, як патентні права й ліцензії

Дослідження зарубіжних документів [17-19] показують, що для формування та підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств (рис. 1) необхідно, щоб інвестиційна діяльність їх включала в себе запровадження інвестицій як у поліпшення виробничого процесу, так і на створення нового додаткового напрямку (іноді несільськогосподарського, що не забороняється законодавством) діяльності. Диверсифікація - це історично притаманна множинна діяльність фермерських господарств створенням різних напрямів діяльності задля збільшення дохідності господарства та зменшення залежності від одного виду продукції й сезонності, наприклад, надання послуг (готельні послуги, освіта, соціальна діяльність на фермах); ремесла (кераміка та виробництво місцевих продуктів); виробництво альтернативних джерел енергії; торговельна діяльність (створення магазинів, прикріплених до фермерських господарств, де ремісничі товари продаються безпосередньо замовнику); туризм (дії на підвищення загальної привабливості своєї сільської місцевості). Тобто одночасно це може сприяти як розвитку фермерського підприємництва й підвищенню його конкурентоспроможності, так і розвитку економічної структури в сільській місцевості, таким чином сприяючи створенню можливостей для працевлаштування.

Оцінка економічних результатів щодо виявлення рівня конкурентоспроможності на мікрорівні від запровадження інвестиційної діяльності пов'язана з розрахунком економічних показників фермерських господарств. Вихідними показниками є: збільшення обсягів виробництва в господарствах; зниження витрат і собівартості продукції; збільшення прибутку. На підставі визначених економічних результатів розраховують ефективність і продуктивність для досягнення кількісних показників (порівняння чистих результатів із конкретними цільовими значеннями) та рентабельність (порівняння чистих результатів з фактичними фінансовими витратами). У свою чергу динаміка показників є, на нашу думку, надійнішим й об'єктивним узагальнюючим показником конкурентоспроможності фермерських господарств порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами.

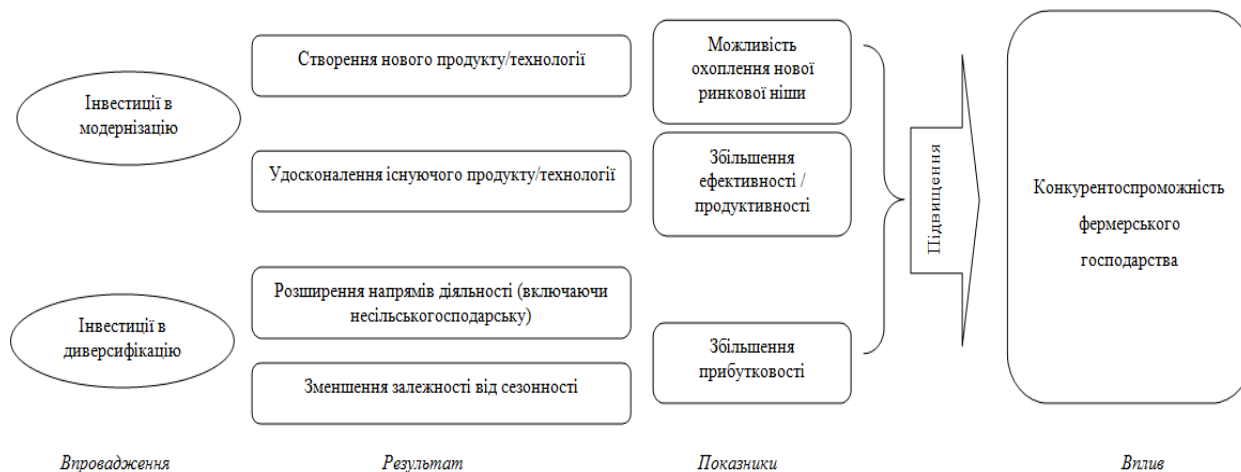

Рис. 1. Схема механізму залежності конкурентоспроможності від запровадження інвестицій

Джерело: Розроблено автором.

Слід зазначити, що інвестиційна діяльність фермерського господарства по запровадженню інвестицій також (крім соціально-економічних наслідків) суттєво впливає на навколишнє середовище, яке з погляду поліпшення екологічного стану має національне значення. Тому зважаючи на макроефект від інвестиційної діяльності фермерських господарств (збільшення загальної кількості господарств як якісних товаровиробників і таких,

що представляють нові продукти та / або нові технології; запровадження несільськогосподарської діяльності, яка також впливатиме на розвиток сільської місцевості; збільшення кількості створених робочих місць і числа туристичних візитів), даний вид діяльності потребує державної підтримки стосовно запуску ефективного механізму забезпечення повноцінного розвитку інвестиційної діяльності фермерських господарств (рис. 2).

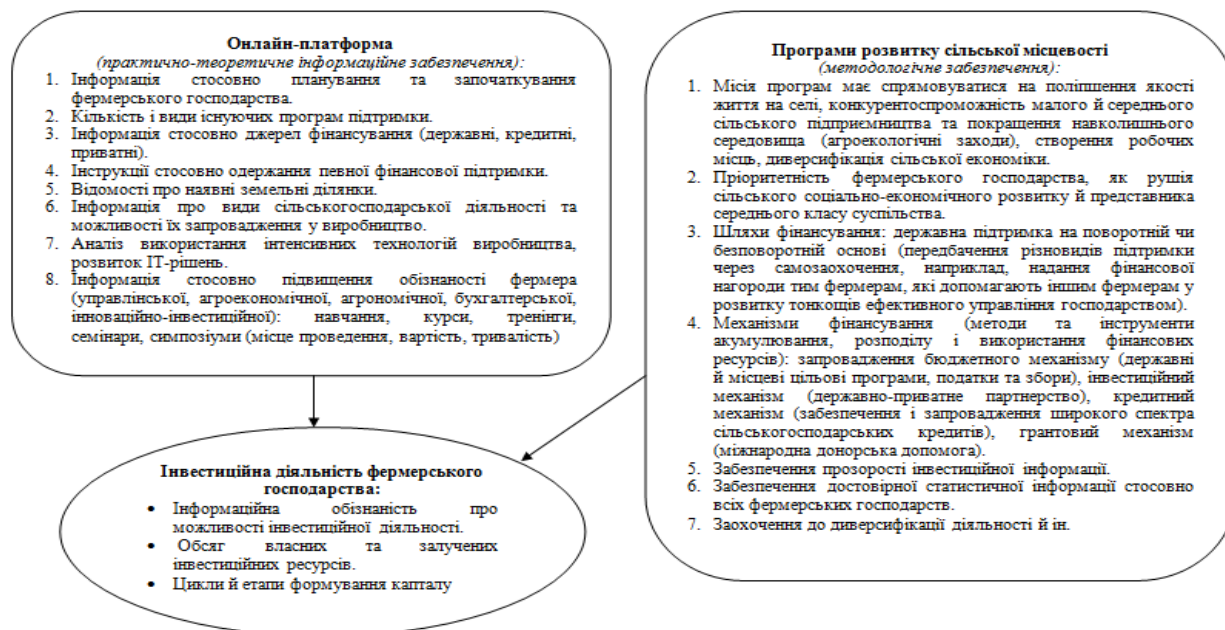

Рис. 2. Схема механізму забезпечення інвестиційної діяльності фермерських господарств

Джерело: Розроблено автором.

Проте ведення інвестиційної діяльності фермерського господарства та одержаний ефект залежать від відповідного інституційного підґрунтя. Наприклад, в Європейському Союзі діє Спільна сільськогосподарська

політика (CAP), а також у кожній країні додатково діють відповідні програми розвитку: у Великобританії «Програма розвитку сільських районів Англії» (RDPE) [16], Спеціальна програма національної сільської мережі

(PSRRN) охоплює всю територію Франції [20], у Німеччині є дві спільні програми - Національна сільська мережа й Програма розвитку сільської місцевості в Баварії [15]. У Сполучених Штатах Америки діє більше 88 програм, спрямованих на розвиток сільського господарства, якими керують 16 різних федеральних агентств [14], а також онлайн-інвестиційна платформа для сільськогосподарських технологій - AgFunder, яка допомагає акредитованим та інституційним інвесторам виявляти й інвестувати в розробку технологій, які трансформують продовольчу і сільськогосподарську діяльність [12].

Нині перед Україною постає ряд методологічних проблем, тобто є нагальним розроблення та запровадження програм економічного, соціального й культурного розвитку сільської місцевості (центральною ядром яких визначалися б фермерські господарства), які б враховували принципові положення всебічного розвитку, систему кількісного та якісного виміру, наочність економічних розрахунків і результатів, розрахунки ефекту від впливу застосованих державою важелів та використаних фермерськими господарствами (й іншими сільськогосподарськими підприємствами) інструментів, у тому числі також від інвестиційної діяльності. У свою чергу методологічне обґрунтування та інституційне забезпечення дає необхідну прозорість подальших ефективних можливостей інвестиційної діяльності фермерського господарства, а відтак і підвищення його конкурентоспроможності.

Висновки. Розвиток фермерських господарств є економічно та соціально значущою умовою для подальшого економічного розвитку України, тому виникає необхідність формування аспекту пріоритетності у вирішенні питань їх функціонування та діяльно-

сті на селі, що вимагає першочерговості державної підтримки.

Оскільки сучасний ринковий стан відзначається пріоритетністю інвестування сільського господарства, то вбачається можливість використання інвестиційної діяльності фермерського господарства як інструменту підвищення їх конкурентоспроможності.

Фермерські господарства мають економічний потенціал ефективного ведення господарської діяльності та конкурентоспроможності, проте їх мала капіталоозброєність і технічна забезпеченість, обмеженість у використанні права власності на землю як ліквідного капіталу останньої, відсутність прозорої інформаційної бази щодо інвестування фермерських господарств порівняно з іншими формами сільськогосподарських підприємств не сприяє залученню вітчизняних інвестицій, не кажучи про іноземні.

Запровадження ефективної інвестиційної діяльності вимагає від фермерського господарства координувати її певною інвестиційною стратегією, а не навмання.

Залежність конкурентоспроможності фермерського господарства, а особливо її підвищення, виявляється через результативність інвестиційної діяльності господарства, тобто через економічні показники господарської діяльності.

Для підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств інвестиційна діяльність має включати в себе запровадження інвестицій як у модернізацію виробництва, так і в диверсифікацію діяльності.

Формування та підвищення конкурентоспроможності фермерського господарства потребує державної підтримки з погляду методологічного та інституційних основ запуску ефективного механізму забезпечення інвестиційної діяльності фермерства.

Список бібліографічних посилань

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» [Електронний ресурс]. - Режим доступу :<http://www.rada.gov.ua>.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підруч. - 2-ге вид., доп. і перероб / В. Г. Андрійчук. - К.: КНЕУ, 2002. - 624 с.
4. Гетьман О. О. Економіка підприємства: навч. посіб. - 2-ге вид. / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 488 с.
5. Інформація Казначейства щодо сум бюджетної дотації / Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist/-rezalt/293962.html>.
6. Кісіль М. І. «2017 року обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство досягне 70 млрд грн» / М. І. Кісіль // Національний Науковий Центр «Інститут аграрної економіки» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/2187-2017-roku-obsyah-kapitalnykh-investitsiy-u-silске-hospodarstvo-dosyahne-70-mlrd-hrn-mykola-kisil.html>.
7. Купити мінітрактор / Електронне видання «Фермеру України» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://fermeru.com.ua/tehnika/machinery/99-kupyty-mini-traktor-vybraiemo-shcho-proponuiut-na-rynku>.

8. Лещинський В. П. Основні напрями підвищення ефективності інвестиційної діяльності / В. П. Лещинський // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. - Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. - Вип. 3 (54). - 244 с.
9. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Т. В. Майорова]. - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 472 с.
10. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: моногр. / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.]; за ред. О. Г. Шпикуляка. - К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. - 204 с.
11. Akrani G. (2011), "What is Investment? Meaning and Types of Investment" / Kalyan city life [Online], available at: <http://kalyan-city.blogspot.com/2011/06/what-is-investment-meaning-and-types-of.html> (Accessed 22 November 2017).
12. AgFunder (2017), AgTech Funding report: year in review 2016, [Online], available at: <https://research.agfunder.com/2016/AgFunder-Agtech-Investing-Report-2016.pdf> (Accessed 6 December 2017).
13. Cambridge dictionary (2017), "Meaning of "investment" in the English Dictionary" [Online], available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/investment> (Accessed 23 November 2017).
14. Cowan T. (2017), "An Overview of USDA Rural Development Programs", Congressional Research Service, [Online], available at: <http://nationalaglawcenter.org/wp-content/uploads/assets/crs/RL31837.pdf> (Accessed 22 November 2017)
15. European Commission (2015), Factsheet on 2014-2020 Rural Development Programme for the German Land Bavaria, [Online], available at: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/de/factsheet-bavaria_en.pdf (Accessed 6 December 2017)
16. Government UK (2017), "Rural Development Programme for England" [Online], available at: <https://www.gov.uk/rural-development-programme-for-england> (Accessed 27 October 2017).
17. European Commission - Directorate-General for Agriculture and Rural Development - Unit E.4 (2014), Investment Support under Rural Development Policy. Final Report. Brussels, The European Union.
18. McElwee, G. and Bosworth, G. (2010), "Exploring the strategic skills of farmers across a typology of farm diversification approaches", *Journal of farm management* vol.13, no. 12, pp. 819-836.
19. McElwee, G. (2005), "Developing entrepreneurial skills of farmers" University of Lincoln, [Online], available at: http://www.esofarmers.org/fileadmin/esofarmers/documents/ESoFliteraturereview_000.pdf (Accessed 23 November 2017).
20. Ministère de l'agriculture, de l'agroalimentaire et de la forêt (2015), "Programme de réseau rural national 2014-2020", France.
21. United Nations conference on trade and development (2004), "Key terms and concepts in International Investment Agreements: a glossary", [Online], available at: http://www.sice.oas.org/Glossaries_e.asp (Accessed 23 November 2017).

Avramenko Yu.O. Investment activity as a tool for increasing of the farm competitiveness

The purpose of the article. There've been explored an essence of investments, investment resources and investment activity.

Research methodology. In the research process, the following methods have been used: monographic, statistical, logical comparison, graphical.

Research results. The influence of investment activity as an instrument of formation and increase of competitiveness is substantiated, features of formation investment activity of domestic farms as an organizational and legal form in Ukrainian agricultural business are highlighted, presented the statistical data about modern financial state support of farms as the largest group of domestic agricultural enterprises, determined dependence of farms' competitiveness and its rising from investment activity, proposed the mechanism of investment activity of farmers, analyzed foreign experience for institutional and methodological support of investment and improve competitiveness of farm as the main producer of quality food products.

Elements of scientific novelty. It's innovative to adapt farm characteristics to its possibilities to introduce its investment activity as a tool for the formation and increasing of competitiveness in the market competitive environment of agricultural producers.

Practical significance. As a practical conclusion has been noted the necessity of state support in relation to the methodological and institutional provision of farm investment activity as a family form of agrarian entrepreneurship. Figs.: 2. Refs.: 21.

Keywords: competitiveness, farm, investment activity as a tool, formation and increasing of farm competitiveness, financial state support of Ukrainian farmers.

Avramenko Yuliya Oleksiivna - junior research fellow of the department of development of entrepreneurship, cooperation and agroindustrial integration, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: avramenko.yuliya@gmail.com

Авраменко Ю.А. Инвестиционная деятельность как инструмент повышения конкурентоспособности фермерских хозяйств

Цель статьи - исследование сущности инвестиций, инвестиционных ресурсов и инвестиционной деятельности фермерских хозяйств.

Методика исследования. Использованы методы: монографический, статистический, логического сравнения, графический.

Результаты исследования. Обосновано влияние инвестиционной деятельности как инструмента формирования и повышения конкурентоспособности, освещены особенности становления инвестиционной деятельности отечественных фермерских хозяйств как организационно-правовой формы украинского сельскохозяйственного предпринимательства, приведены статистические данные по современной финансовой государственной поддержке фермерских хозяйств как самой большой группы отечественных сельхозпредприятий, выявлена зависимость конкурентоспособности фермерских хозяйств и ее повышения от их инвестиционной деятельности, предложен механизм обеспечения инвестиционной деятельности фермерства, проанализированы иностранный опыт институционально-методологической поддержки инвестиционной деятельности развития и повышения конкурентоспособности фермерства в качестве главного производителя качественной продукции питания.

Элементы научной новизны. Новаторской является адаптация особенностей фермерского хозяйства с возможностями внедрения ими инвестиционной деятельности как инструмента формирования и повышения их конкурентоспособности в рыночной конкурентной среде сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Практическая значимость. Как практический вывод отмечено необходимость государственной поддержки в отношении методологического и институционального обеспечения инвестиционной деятельности фермерства, как семейной формы ведения аграрного предпринимательства. Илл.: 2. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: конкурентоспособность, фермерское хозяйство, инвестиционная деятельность как инструмент, формирования и повышения конкурентоспособности фермерского хозяйства, финансовая государственная поддержка украинских фермеров.

Авраменко Юлия Алексеевна - младший научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: avramenko.yuliya@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 27.11.2017 р.

Фахове рецензування: 01.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Авраменко Ю. О. Інвестиційна діяльність як інструмент підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств / Ю. О. Авраменко // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 84.

*

УДК 666.791

Ю.О. ГІРЕНКО, молодший науковий співробітник

Інвестиційне забезпечення модернізації хмелярських підприємств в Україні

Мета статті - проаналізувати сучасний стан інвестиційного забезпечення модернізації хмелярських підприємств в Україні та визначити його прогностичні параметри при запровадженні запропонованої системи заходів.

Методика дослідження. У процесі дослідження було використано методи: аналізу - для визначення основних чинників, що впливають на стан інвестиційного забезпечення модернізації хмелярських підприємств; синтезу - для з'ясування взаємозв'язків між чинниками внутрішнього і зовнішнього середовища підприємств; моделювання - для формування сценаріїв розвитку процесу інвестування; екстраполяції та розрахунково-конструктивний - для визначення прогностичних параметрів інвестиційного забезпечення; графічний - для наочності зображення одержаних результатів; абстрактно - логічний - для узагальнення результатів дослідження й формування висновків.

Результати дослідження. Проаналізувавши сучасний стан інвестиційного забезпечення модернізації хмелярських підприємств в Україні та визначивши ключові фактори, які на нього впливають, розроблено систему заходів щодо поліпшення процесу інвестування вітчизняних хмелярів. Побудову прогностичних параметрів інвестування модернізації хмелярських підприємств здійснювали за стратегічними цілями в трьох площинах: оптимістичній, песимістичній і реалістичній.

Елементи наукової новизни. Одержали подальший розвиток методичні аспекти аналізу та прогнозування інвестиційного забезпечення модернізації хмелярських підприємств, що ґрунтуються на класичній методиці дослідження поведінки суб'єктів господарювання.

Практична значущість. Полягає у формуванні системи заходів щодо поліпшення інвестиційного забезпечення хмелярських підприємств в Україні для активізації й посилення розвитку процесу модернізації останніх. Табл.: 6. Рис.: 1. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: підприємство, виробничі ресурси, інвестиційне забезпечення, модернізація, вирощування хмелю.

Гіренко Юрій Олександрович - молодший науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: gireenko@gmail.com

Постановка проблеми. Хмелярська галузь в Україні ще кілька десятиліть тому була високорозвиненим напрямом сільськогоспо-

дарського виробництва. Підтвердженням цьому були значні продуктивні площі та висока прибутковість. Але з об'єктивних причин протягом останнього часу ситуація ґрунтовно вирощування культури хмелю в дер-

© Ю.О. Гіренко, 2018

Практическая значимость. Как практический вывод отмечено необходимость государственной поддержки в отношении методологического и институционального обеспечения инвестиционной деятельности фермерства, как семейной формы ведения аграрного предпринимательства. Илл.: 2. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: конкурентоспособность, фермерское хозяйство, инвестиционная деятельность как инструмент, формирования и повышения конкурентоспособности фермерского хозяйства, финансовая государственная поддержка украинских фермеров.

Авраменко Юлия Алексеевна - младший научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: avramenko.yuliya@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 27.11.2017 р.

Фахове рецензування: 01.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Авраменко Ю. О. Інвестиційна діяльність як інструмент підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств / Ю. О. Авраменко // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 84.

*

УДК 666.791

Ю.О. ГІРЕНКО, молодший науковий співробітник

Інвестиційне забезпечення модернізації хмелярських підприємств в Україні

Мета статті - проаналізувати сучасний стан інвестиційного забезпечення модернізації хмелярських підприємств в Україні та визначити його прогностичні параметри при запровадженні запропонованої системи заходів.

Методика дослідження. У процесі дослідження було використано методи: аналізу - для визначення основних чинників, що впливають на стан інвестиційного забезпечення модернізації хмелярських підприємств; синтезу - для з'ясування взаємозв'язків між чинниками внутрішнього і зовнішнього середовища підприємств; моделювання - для формування сценаріїв розвитку процесу інвестування; екстраполяції та розрахунково-конструктивний - для визначення прогностичних параметрів інвестиційного забезпечення; графічний - для наочності зображення одержаних результатів; абстрактно - логічний - для узагальнення результатів дослідження й формування висновків.

Результати дослідження. Проаналізувавши сучасний стан інвестиційного забезпечення модернізації хмелярських підприємств в Україні та визначивши ключові фактори, які на нього впливають, розроблено систему заходів щодо поліпшення процесу інвестування вітчизняних хмелярів. Побудову прогностичних параметрів інвестування модернізації хмелярських підприємств здійснювали за стратегічними цілями в трьох площинах: оптимістичній, песимістичній і реалістичній.

Елементи наукової новизни. Одержали подальший розвиток методичні аспекти аналізу та прогнозування інвестиційного забезпечення модернізації хмелярських підприємств, що ґрунтуються на класичній методиці дослідження поведінки суб'єктів господарювання.

Практична значущість. Полягає у формуванні системи заходів щодо поліпшення інвестиційного забезпечення хмелярських підприємств в Україні для активізації й посилення розвитку процесу модернізації останніх. Табл.: 6. Рис.: 1. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: підприємство, виробничі ресурси, інвестиційне забезпечення, модернізація, вирощування хмелю.

Гіренко Юрій Олександрович - молодший науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: gireenko@gmail.com

Постановка проблеми. Хмелярська галузь в Україні ще кілька десятиліть тому була високорозвиненим напрямом сільськогоспо-

дарського виробництва. Підтвердженням цьому були значні продуктивні площі та висока прибутковість. Але з об'єктивних причин протягом останнього часу ситуація ґрунтовно вирощування культури хмелю в дер-

© Ю.О. Гіренко, 2018

жаві значно погіршилася. Так, лише за період із 2005 по 2015 рік, загальні площі хмільників скоротилися з 665 до 187 га, розмір валового збору - з 4700 до 2174 ц, а кількість господарств - із 46 до 6. Відбулися негативні зміни і в економічних розрахунках [1]. Враховуючи суттєву щорічну потребу вітчизняного ринку в хмелярській продукції (у межах 100 т), а також те, що значна частина від цих загальних обсягів хмелесировини має іноземне походження, вважаємо актуальним у запропонованій статті проаналізувати можливість підвищення конкурентоспроможності вітчизняних хмелярських підприємств за рахунок інвестицій у їхнє матеріально - технічне переоснащення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували та пропонували власні розробки щодо можливих шляхів підвищення конкурентоспроможності роботи хмелярських підприємств вітчизняні й зарубіжні вчені, серед них: Ю.І.Савченко, Т.С.Муляр, А.В.Проценко, Т.Ю. Приймачук, Р.І.Рудик, Г.М. Милоста, А.Анон [9], D.Sugier [10], L. Kettner [11], H.Kohlmann [12] та ін.

Мета статті - проаналізувати існуючу ситуацію й окреслити перспективи на майбутні періоди стосовно інвестиційного забезпечення модернізації вітчизняних хмелярських підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Нинішній стан інноваційно-інвестиційного забезпечення підприємств галузі хмелярства не сприяє розвитку в них процесів модернізації, що негативно позначається на економічній ефективності виробництва продукції, розширенні її асортименту, а також поліпшенню якості та підвищенню конкурентоспроможності. Основними причинами низької активності інвесторів в хмелярстві є:

недосконалість чинної нормативно-правової бази, що регулює інвестиційні відносини, в тому числі й у сфері залучення іноземного капіталу, судової та виконавчої влади. Потребує доопрацювання система стимулювання й захисту вкладів інвесторів на предмет прозорості (відсутність подвійного тлумачення норм законодавства), надійності (гарантування дотримання законності всіма учасниками інвестиційного процесу), недопущення корупції та зменшення рівня бюрократизації;

відсутність практичної реалізації державної стратегії інвестиційного забезпечення

суб'єктів аграрного сектора й галузі хмелярства зокрема. Інвестиційні можливості місцевих (регіональних) державних бюджетів обмежені, тому необхідним є консолідація зусиль усіх ланок і сфер виробництва, соціуму, органів державної влади та управління [5]. При цьому державні кошти доцільно надавати хмелярам із розрахунку на одиницю площі насаджень хмелю, виходячи з досягнутого рівня його врожайності (для оцінювання рівня використання виробничого потенціалу), прибутковості (для врахування ступеня економності й раціональності витрат коштів у процесі виробництва) та якості (на предмет відповідності стандартам);

недосконалість амортизаційної й фінансово-кредитної політики держави щодо хмелярів, нерозв'язаність проблеми іпотеки. Наприклад, хмелярам у країнах Євросоюзу надають кредити під 3 - 4 % річних, або пільгові - під менш як 2 %. Придбання техніки, засобів захисту рослин, мікроелементів, добрив здійснюється за рахунок безвідсоткового кредиту;

висока капітало- і трудомісткість виробництва продукції, високий ступінь зношення основних засобів, низький рівень забезпечення фахівцями з вищою освітою відповідного напрямку й практично відсутність матеріального стимулювання до продуктивної праці, технології виробництва у переважній більшості суб'єктів господарювання не відповідають вимогам Європейських регламентів, а садивний матеріал низької якості (за результатами інвентаризації хмелевих насаджень комісією Інституту сільського господарства Полісся НААН встановлено, що у більш як 30 % випадків плантації експлуатуються понад 20 років, зрідженість на них рослин досягає 30 % і майже всі вони інфіковані різними збудниками хвороб [6]). Отже, необхідне запровадження у виробничий процес хмелепідприємств відповідної системи заходів, зокрема: оновлення спеціалізованої техніки для посадки й догляду за насадженнями хмелю, застосування сучасних хмелезбиральних комбайнів, заміна технології вирощування культури, використання лише оздоровленого садивного матеріалу зареєстрованих сортів і періодичне оновлення хмеленасаджень, розробка та застосування дієвої системи мотивації персоналу тощо;

низький рівень дохідності хмелярів унаслідок, передусім, нееквівалентного обміну з підприємцями інших сфер виробництва. Го-

ловним системоутворювальним фактором підвищення інвестиційної привабливості хмелярських підприємств має стати ціновий механізм, який нині не забезпечує економічного інтересу до високоефективної діяльності [2].

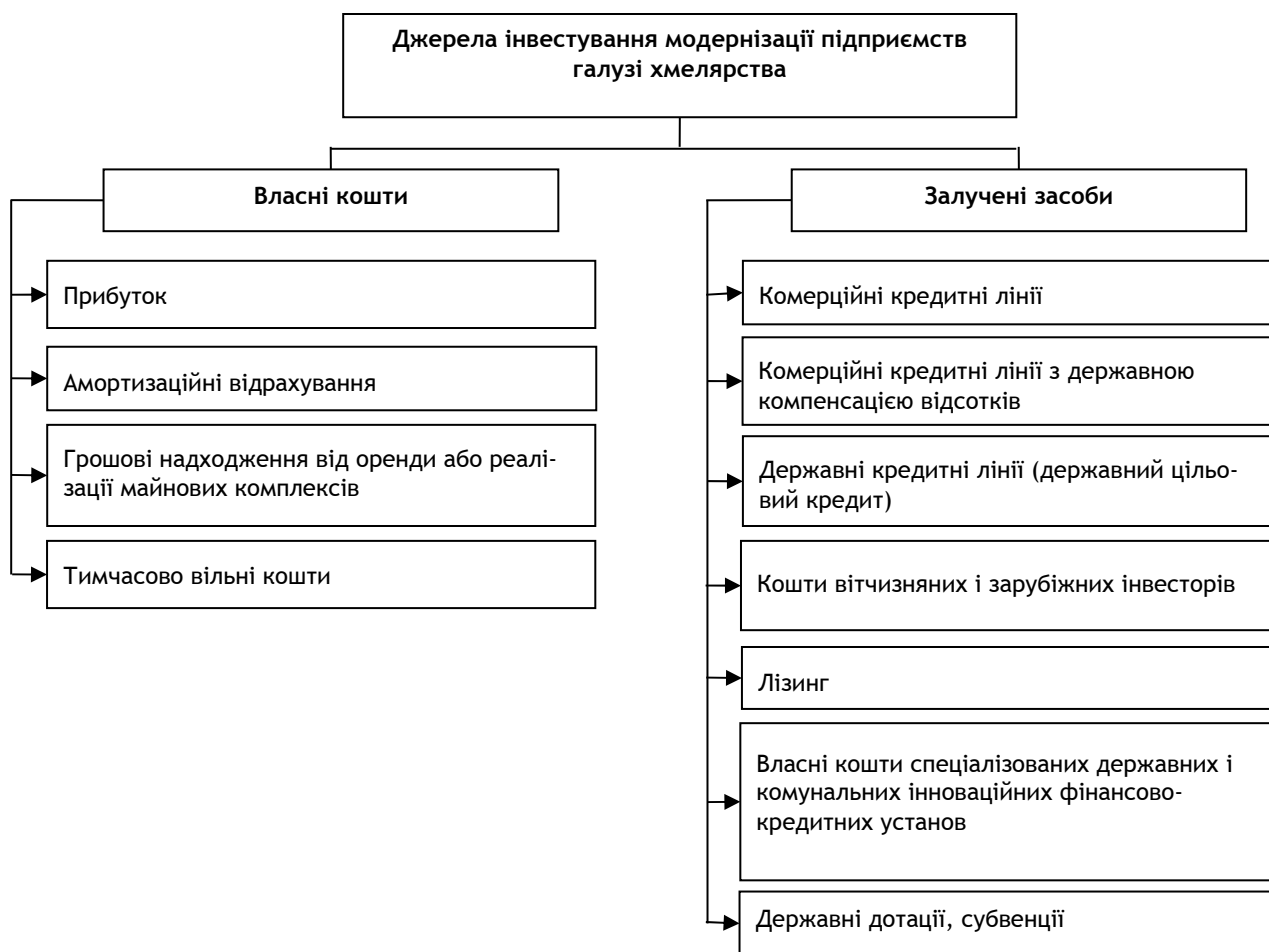
Модель ціноутворення на продукцію хмелярів, на наш погляд, повинна передбачати: формування цін ринковим способом, виходячи з дії законів попиту й пропозиції;

запровадження державою практики гарантованих або інтервенційних цін як основного інструменту державного регулювання процесу формування останніх;

забезпечення паритетності цін на продукцію хмелярських підприємств і ресурси, які використовуються в галузі;

встановлення оптимального співвідношення цін на продукцію хмелярів та виробів з хмелю (пиво, продукція фармацевтичної, косметичної й інших галузей), із метою пропорційного перерозподілу кінцевого продукту [7].

Отже, для активізації та розвитку процесів модернізації підприємств галузі хмелярства необхідним є залучення коштів з усіх можливих джерел інвестування. Згідно із Законами України «Про інвестиційну діяльність» (ст. 10), «Про інноваційну діяльність» (ст. 18), а також існуючою нині в світі практикою джерелами інвестування модернізації підприємств галузі хмелярства можуть бути такі (рис.).

Джерела інвестування модернізації підприємств галузі хмелярства

Джерело: Розроблено на основі [3, 4].

Даний поділ джерел інвестування є умовним, оскільки забезпечення розвитку підприємств на основі їх модернізації вимагає застосування й внутрішніх, і зовнішніх інвестицій. Придбання хмелярами інноваційної спеціалізованої техніки для виробництва продукції, нових високопродуктивних сортів рослин, засобів їх захисту, добрив та інших матеріалів,

інноваційне оновлення людського капіталу й системи управління виробничо-збутовою діяльністю потребує інвестицій в обсязі, якого немає у даних суб'єктів господарювання. З іншого боку, залучення зовнішніх інвестицій у виробничий процес стане можливим лише в результаті поліпшення інвестиційної привабливості хмелепідприємств.

Таким чином, авторський підхід до інвестиційного забезпечення модернізації підприємств галузі хмелярства полягає у залученні до даного процесу не лише хмелевиробників, а також й пивоварних, фармацевтичних, косметичних підприємств, державних і комунальних інноваційних фінансово - кредитних установ та інших інвесторів. При цьому держава має бути не лише суб'єктом інвестування, а й гарантом прозорості ведення бізнесу, дотримання всіма учасниками вимог чинного законодавства, міжнародних договорів, Європейських регламентів щодо якості сировини, технології виробництва продукції.

Визначення прогностичних параметрів інвестування модернізації хмелярських підприємств здійснювали на період до 2025 року за стратегічними цілями, зокрема: модернізація виробничих ресурсів, технологій; модернізація системи організації праці та управління виробництвом; модернізація системи маркетингу. Для чого використовували метод екстраполяції й розрахунково - конструктивний. Розрахунки проводили в трьох площинах:

1. Оптимістичний сценарій розвитку процесу інвестування - передбачає суттєве збільшення суми інвестицій у вирощування, переробку (в гранули, екстракти) та реалізацію хмелю, що зумовлено запровадженням практики державної компенсації відсотків за комерційними кредитними лініями, наданням державних цільових кредитів,

державних дотації, субвенції хмелярам, надходженнями коштів від спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово - кредитних установ, вітчизняних та зарубіжних інвесторів поряд із власними коштами підприємств галузі хмелярства. Це сприятиме тому, що матеріально - технічна база, людський капітал, система організації праці й управління виробництвом будуть модернізовані, кількість хмелярських підприємств наблизиться до рівня 2005 року, а площі під даною культурою зростуть у цілому по Україні в 2,5 раза;

2. Песимістичний сценарій - сума інвестицій у виробництво продукції підприємств галузі хмелярства хоча і зростає, проте суттєво не змінить стан інноваційного оновлення їх виробничого потенціалу, оскільки «левова» частка інвестицій - це власні кошти хмелярів. Як наслідок, кількість підприємств та площа під насадженнями хмелю залишаться на рівні, близькому 2015 року.

3. Реалістичний сценарій - збільшення суми інвестицій у модернізацію виробничо - збутової діяльності хмелярських підприємств має помірний характер. Державна підтримка розвитку галузі хмелярства разом із надходженнями коштів від вітчизняних і зарубіжних інвесторів балансує з власними коштами хмелярів, що сприятиме розвитку інноваційних процесів у підприємствах, збільшенню кількості функціонуючих суб'єктів господарювання та нарощуванню площі насаджень хмелю (табл. 1).

1. Прогноз інвестицій в основні засоби хмелярських підприємств, тис. грн

Показник	Рік			2020 р. до 2015 р., разів	2025 р. до 2015 р., разів
	2015	2020	2025		
Сценарій 1 (оптимістичний)					
У цілому по Україні	27286	180037	460348	6,60	16,87
У т.ч. в Житомирській області	20931	162129	430430	7,75	20,56
Сценарій 2 (песимістичний)					
У цілому по Україні	27286	37299	48099	1,37	1,76
У т.ч. в Житомирській області	20931	28611	36894	1,37	1,76
Сценарій 3 (реалістичний)					
У цілому по Україні	27286	116001	251072	4,25	9,20
У т.ч. в Житомирській області	20931	104907	233662	5,01	11,16

Джерело: Сформовано автором.

За реалістичного сценарію ріст суми інвестицій в основні засоби хмелярів забезпечить у 2020 році значення показника 116,0 млн грн у цілому по Україні й 104,9 млн грн у Житомирській області, а в 2025 році - відповідно 251,1 і 233,7 млн грн. Отже, вже у 2020 році хмелевиробники змо-

жуть оновити силові й робочі машини для посадки та догляду за насадженнями хмелю, а в 2025 році - застосовувати сучасні високопродуктивні хмелезбиральні комбайни. Адже, як показує практичний досвід, через недостатній рівень забезпеченості спеціалізованою технікою чи високий ступінь її зно-

шення не дотримуються технологічні вимоги до вирощування культури, що призводить до втрат урожаю, погіршення якості хмелю й підвищення його собівартості.

Крім того, об'єднавшись у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, хмелярі матимуть змогу придбати холодильне устаткування з регульованим газовим середовищем для зберігання зібраного врожаю, спеціалізоване обладнання для переробки хмелесировини у гранули, екстракти. Це сприятиме розв'язанню проблеми швидкого окислення альфа - кислот хмелю, розширення ринків його збуту та збільшення грошових надходжень підприємства при реалізації продукції за вигідними для виробників цінами.

Щодо суми інвестицій у матеріальні ресурси (оборотні засоби сфери виробництва) хмелярських підприємств, то за результатами дослідження встановлено, що вона збільшиться в межах 1,9 - 17,3 раза в цілому

по Україні й 1,9 - 22,0 разів у Житомирській області (табл. 2).

За умови реалістичного сценарію виробники матимуть змогу в 2020 році придбати та застосовувати якісні засоби захисту хмелю, спеціалізовані мікроорганізми для підвищення його врожайності, безвірусний посадковий матеріал. Стане можливим впровадження у виробництво технології вирощування саджанців за допомогою культури *in vitro*, що забезпечить вирощування оздоровленого садивного матеріалу зареєстрованих сортів в обсягах виробничої потреби. При цьому високопродуктивні промислові хмільники створюватимуть за скороченим терміном (за 1 рік). Зникне необхідність у розсадниках для дорощування хмелю, що позитивно впливатиме на біологію рослини, адже не відбуватиметься її механічного травмування при пересаджуванні, не обриватиметься її стрижневий корінь [8].

2. Прогноз інвестицій у матеріальні ресурси хмелярських підприємств, тис. грн

Показник	Рік			2020 р. до 2015 р., разів	2025 р. до 2015 р., разів
	2015	2020	2025		
Сценарій 1 (оптимістичний)					
У цілому по Україні	6115	40013	106066	6,54	17,34
У т.ч. в Житомирській області	4632	36822	101745	7,95	21,97
Сценарій 2 (песимістичний)					
У цілому по Україні	6115	8579	11514	1,40	1,88
У т.ч. в Житомирській області	4632	6498	8721	1,40	1,88
Сценарій 3 (реалістичний)					
У цілому по Україні	6115	26450	59482	4,33	9,73
У т.ч. в Житомирській області	4632	23826	55233	5,14	11,92

Джерело: Сформовано автором.

Результати прогнозування суми інвестицій у людський капітал показують, що вона протягом 2015 - 2025 років збільшиться в

межах 2,0 - 17,3 раза в цілому по Україні й 2,0 - 22,8 раза у Житомирській області (табл. 3).

3. Прогноз інвестицій у людський капітал хмелярських підприємств, тис. грн

Показник	Рік			2020 р. до 2015 р., разів	2025 р. до 2015 р., разів
	2015	2020	2025		
Сценарій 1 (оптимістичний)					
У цілому по Україні	1963	13114	33909	6,68	17,28
У т.ч. в Житомирській області	1429	12079	32533	8,45	22,77
Сценарій 2 (песимістичний)					
У цілому по Україні	1963	2928	3830	1,49	1,95
У т.ч. в Житомирській області	1429	2132	2789	1,49	1,95
Сценарій 3 (реалістичний)					
У цілому по Україні	1963	8720	18985	4,44	9,67
У т.ч. в Житомирській області	1429	7816	17661	5,47	12,36

Джерело: Сформовано автором.

За реалістичним сценарієм збільшення суми інвестицій у людський капітал хмелярських підприємств забезпечить у 2020 році

можливість запровадження в діяльність хмелярів системи постійного реального (а не лише на папері) самовдосконалення, по-

ліпшення професійних знань, умінь і навичок. Як показує досвід кращих хмелярських підприємств світу, якісне зростання людського капіталу забезпечується функціонуванням системи мотивації персоналу - матеріальним заохоченням за здобування й використання у процесі діяльності одержаних знань. Тобто, середній розмір грошової винагороди (заробітної плати) працівників вітчизняних хмелярських підприємств зросте

у 2020 році порівняно з 2015 роком на 43,7 тис. грн, або в 4,4 раза і становитиме 56,4 тис. грн на рік, а в 2025 році проти 2015-го - на 110,2 тис. грн, або в 9,7 раза й дорівнюватиме 122,9 тис. грн, що з розрахунку на місяць становить 10,2 тис. грн.

Прогнозні параметри інвестицій у маркетингову діяльність хмелярських підприємств наведено в таблиці 4.

4. Прогноз інвестицій у маркетингову діяльність хмелярських підприємств, тис. грн

Показник	Рік			2020 р. до 2015 р., разів	2025 р. до 2015 р., разів
	2015	2020	2025		
Сценарій 1 (оптимістичний)					
У цілому по Україні	2217	14424	38878	6,51	17,54
У т.ч. в Житомирській області	1770	13430	37520	7,59	21,20
Сценарій 2 (песимістичний)					
Уцілому по Україні	2217	2969	4028	1,34	1,82
У т.ч. в Житомирській області	1770	2370	3216	1,34	1,82
Сценарій 3 (реалістичний)					
У цілому по Україні	2217	9480	21700	4,28	9,79
У т.ч. в Житомирській області	1770	8690	20368	4,91	11,51

Джерело: Сформовано автором.

За реалістичним сценарієм збільшення суми інвестицій у маркетингову діяльність підприємств забезпечить у 2020 році можливість хмелярським господарствам модернізувати систему формування попиту на продукцію і систему стимулювання її збуту. Зокрема, в першому напрямі стане можливим здійснення хмелярами (спеціалізованими організаціями на умовах укладеного договору) маркетингових досліджень на предмет виявлення потреб (у тому числі й латентних) потенційних споживачів продукції, ступеня еластичності попиту за ціною на внутрішньому та зовнішньому ринках, проведення рекламних, PR - заходів тощо. В другому напрямі стане можливим удоскона-

лення політики ціноутворення на хмелепродукцію забезпеченням її гнучкості - швидкої адаптації до зміни чинників внутрішнього й зовнішнього середовища підприємств, кон'юнктури ринку, стадій життєвого циклу товару (хмелепродукції), оновлення його асортименту та ін. Крім того, у хмелярів з'явиться можливість розбудови власної торгової мережі, об'єднавшись в обслуговуючі (збутові чи багатофункціональні) сільськогосподарські кооперативи.

Щодо суми інвестицій в організацію й управління виробництвом хмелярських підприємств, то її прогнозні параметри на період 2015 - 2025 років наведено в таблиці 5.

5. Прогноз інвестицій в організацію та управління виробництвом хмелярських підприємств, тис. грн

Показник	Рік			2020 р. до 2015 р., разів	2025 р. до 2015 р., разів
	2015	2020	2025		
Сценарій 1 (оптимістичний)					
У цілому по Україні	790	5734	15729	7,26	19,92
У т.ч. в Житомирській області	715	5559	15470	7,77	21,63
Сценарій 2 (песимістичний)					
У цілому по Україні	790	1083	1464	1,37	1,85
У т.ч. в Житомирській області	715	981	1326	1,37	1,85
Сценарій 3 (реалістичний)					
У цілому по Україні	790	3723	8601	4,71	10,89
У т.ч. в Житомирській області	715	3597	8398	5.03	11.74

Джерело: Сформовано автором.

За реалістичним сценарієм збільшення суми інвестицій в організацію та управління виробництвом підприємств галузі хмелярства забезпечить у 2020 році можливість здійснити інноваційне оновлення методів, стилю й філософії управління як персоналом, так і господарською діяльністю в цілому; реалізувати комплекс заходів щодо якісного поліпшення системи планування, організації та контролю праці й виробництва; запровадити, або якісно оновити, виходячи з прак-

тичного досвіду кращих хмелярських підприємств світу в поєднанні з регіональними ментальними особливостями, систему традицій і цінностей роботи, механізм самоконтролю та самодисципліни персоналу.

Загальна сума інвестицій на модернізацію підприємств галузі хмелярства протягом 2015 - 2025 років за оптимістичним сценарієм у цілому по Україні зросте на 616,6 млн грн, або у 17,1 раза й становитиме 654,9 млн грн (табл.6).

6. Прогноз загальної суми інвестицій на модернізацію підприємств галузі хмелярства, тис. грн.

Показник	Рік			2020 р. до 2015 р., разів	2025 р. до 2015 р., ра- зів
	2015	2020	2025		
Сценарій 1 (оптимістичний)					
У цілому по Україні	38370	253322	654931	6,60	17,07
У т.ч. в Житомирській області	29477	230019	617698	7,80	20,96
Сценарій 2 (песимістичний)					
У цілому по Україні	38370	52857	68935	1,38	1,80
У т.ч. в Житомирській області	29477	40592	52946	1,38	1,80
Сценарій 3 (реалістичний)					
У цілому по Україні	38370	164374	359841	4,28	9,38
У т.ч. в Житомирській області	29477	148836	335322	5,05	11,38

Джерело: Сформовано автором.

За реалістичним сценарієм загальна сума інвестицій на модернізацію хмелепідприємств у цілому по Україні у 2020 році зросте на 126,0 млн грн порівняно з 2015 роком, у підприємствах Житомирській області, збільшиться на 119,4 млн грн.

Висновки. Активізація інвестиційних процесів у галузі хмелярства залученням для здійснення модернізації коштів хмеле-

виробників та інших вітчизняних і зарубіжних інвесторів, а також активна участь держави не лише як регулятора інвестиційних відносин та гаранта дотримання законності всіма учасниками інвестиційного процесу, а й інвестора, забезпечить підвищення економічної ефективності виробництва хмелепродукції та конкурентного статусу хмелярських підприємств.

Список бібліографічних посилань

1. Гіренко Ю. О. Ефективність виробництва хмелю в Україні / Ю. О. Гіренко // Економіка АПК. - 2017. - № 2. - С. 83-88.
2. Демчук Н. І. Інвестиційне забезпечення сільськогосподарських підприємств / Н. І. Демчук // Агросвіт - 2016 - №24. - С. 21-26.
3. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р № 1560-XII (зі змінами). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р № 40-IV (зі змінами). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Кісіль М.І. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_4/18-4-32.pdf.
6. Савченко Ю. І. Оцінка економічності розвитку хмелярства / Ю. І. Савченко, Т. Ю. Приймачук, Т. Ю. Сітнікова // Вісн. аграр. науки. - 2011. - № 1. - С. 56-59.
7. Тринько Р. І. Діагностика інвестиційних процесів в аграрній сфері: теорія, методика, практика: моногр. / Р. І. Тринько, Н. І. Біляк. - Львів, 2006. - 230 с.
8. Хміль потрібно не саджати, а вирощувати. [Електронний ресурс] // Аграрний тиждень. Україна. - Режим доступу: <http://a7d.com.ua>.
9. Anon A. Hopfen - Rundschau / A. Anon // Wolncach. -1991. -Т. 42. -№ 3. - Р. 28-31.
10. Sugier D. // Evaluation of the macro - element nutritional state of hops on the basis of the chemical analyses of leaves and soil / D. Sugier, C. Szewczuk // Lublin, 2002. - University of Agrikulture. - P. 87-96.
11. Kettner, L. Hallertauer Hopfenbau / L. Kettner. -Mainburbug,1976. - Р. 67.
12. Kohlmann, H. Der Hopfen / H. Kohlmann, A. Kastner // Wolnzach. 1975. - Р. 14.
13. Лупенко Ю.О. Інвестування розвитку сільського господарства / Ю.О. Лупенко, Є.І. Лупенко // Економіка АПК. - 2008. - № 12. - С. 59-62.

Hirenko Yu.O. Investment provision of modernization of hop enterprises in Ukraine

The purpose of the article is to analyze the current state of investment provision of modernization of hop enterprises in Ukraine and determine its forecast parameters in terms of implementing the proposed system of measures.

Research methodology. In the research process the following methods have been used: analysis - to determine the main factors influencing the state of investment provision for modernization of hop enterprises; synthesis - to find out the relations between the factors of the internal and external environment of enterprises; modeling - to create scenarios for the investment process development; extrapolation and calculation-constructive - to determine the forecast parameters of investment provision; graphic - to visualize the obtained results; abstract and logical - to generalize the research results and form the conclusions.

Research results. After analyzing the current state of investment provision of modernization of hop enterprises in Ukraine and identifying the key influence factors, a system of measures has been developed to improve the investment process of domestic hoppers. Formation of forecast investment parameters for the modernization of hop enterprises has been made for strategic goals in three directions: optimistic, pessimistic and realistic.

Elements of scientific novelty. The methodological aspects of analysis and forecasting of investment provision of modernization of hop enterprises, based on the classical method of studying the behavior of business entities, have been get further development.

Practical significance lies in the formation of a system of measures to improve the investment provision of hop enterprises in Ukraine in order to intensify and strengthen the development of their modernization process. Tabl.: 6. Figs.: 1. Refs.: 12.

Keywords: enterprise, production resources, investment provision, modernization, hop production.

Hirenko Yuri Oleksandrovych - junior research fellow of the department of development of investment and material and technical provision NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: gireenko@gmail.com

Гиренко Ю.А. Инвестиционное обеспечение модернизации хмелеводческих предприятий в Украине

Цель статьи - проанализировать современное состояние инвестиционного обеспечения модернизации хмелеводческих предприятий в Украине и определить его прогнозные параметры при внедрении предложенной системы мер.

Методика исследования. В процессе исследования были использованы методы: анализа - для определения основных факторов, влияющих на состояние инвестиционного обеспечения модернизации хмелепредприятий; синтеза - для выяснения взаимосвязей между факторами внутренней и внешней среды предприятий; моделирования - для формирования сценариев развития процесса инвестирования; экстраполяции и расчетно-конструктивный - для определения прогнозных параметров инвестиционного обеспечения; графический - для наглядности изображения полученных результатов; абстрактно - логический - для обобщения результатов исследования и формирования выводов.

Результаты исследования. Проанализировав современное состояние инвестиционного обеспечения модернизации хмелеводческих предприятий в Украине и определив ключевые факторы, которые на него влияют, разработана система мероприятий по улучшению процесса инвестирования отечественных хмелеводов. Построение прогнозных параметров инвестирования модернизации хмелепредприятий осуществляли со стратегическими целями в трех плоскостях: оптимистической, пессимистической и реалистической.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методические аспекты анализа и прогнозирования инвестиционного обеспечения модернизации хмелеводческих предприятий, основанных на классической методике исследования поведения субъектов хозяйствования.

Практическая значимость. Заключается в формировании системы мер по улучшению инвестиционного обеспечения хмелеводческих предприятий в Украине для активизации и усиления развития процесса модернизации последних. Табл.: 6. Илл.: 1. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: предприятие, производственные ресурсы, инвестиционное обеспечение, модернизация, выращивание хмеля.

Гиренко Юрий Александрович - младший научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: gireenko@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 01.12.2017 р.

Фахове рецензування: 14.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Гіренко Ю. О. Інвестиційне забезпечення модернізації хмелярських підприємств в Україні / Ю. О. Гіренко // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 92.

* * *